

Tonga

**LAO KI HE NGA AHI MAKA MAHU'INGA
'I KILISITAHU**

Vahe 20.07

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HE NGAahi MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHl

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA 1 - TALATEU

9

1	Hingoa nounou.....	9
2	'Uhinga'i lea	9
3	Ha'i 'e he Lao 'a e Kalauni.....	14
4	Ma'u 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i he mafai fakafonua	15
5	Ngaahi Taumu'a 'o e Lao ni	15
6	Ngaue 'o e Lao ni.....	15
7	Ngaue'aki 'o e Lao	16
8	Mafai.....	16

KONGA 2 – MA'U MAFAl 'O TONGA KI HE NGAahi MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHl

18

9	Fokotu'u 'o e Ma'u Mafai 'o Tonga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.....	18
10	Ma'u Mafai	18
11	Ngaahi taumu'a 'o e Ma'u Mafai.....	18
12	Ngaahi fatongia 'o e Ma'u Mafai.....	19
13	Ngaahi Ngaue 'a e Ma'u Mafai	20
14	Ngaahi Mafai 'o e Ma'u Mafai	21
15	Tu'utu'uni Fakamatala.....	21
16	Tuku atu 'o e fakamatala 'oku loi pe taki hala ki he Ma'u Mafai.....	22
17	Teuteu 'o e ngaahi fakahinohino.....	22
18	Lekooti 'o e ngaahi tu'utu'uni	22
19	Siofi.....	23

20	Ngaahi Me'a kuo Hoko mo e Ngaahi Faka'eke'eke	23
21	Vahe'i 'o e Ngaahi Mafai	24
22	Ngaahi Mafai 'o e Kau Faisivi	24
23	Tu'utu'uni Fakahoko	26
24	Ngaue 'a e Ma'u Mafai kapau 'e 'ikai faipau 'a e taha ma'u tohi ngaue ki he Tu'utu'uni Fakahoko	26
25	Ngaahi fakamole 'a e Ma'u Mafai 'i hono fakahoko 'a e ngaue fakahoko	26
26	Ko e 'ikai faipau ki ha Tu'utu'uni Fakahoko ko e ngaahi tu'unga ia ke kaniseli ha Totonu	27
27	Ngaue Pule'i	27

KONGA 3 - NGAABI 'ELIA 'OKU 'ATAA KI HE NGAABI NGAUE KI HE NGAABI MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHU 'I LOTO 'I HE MAFAI FAKAFONU 'O TONGA **28**

28	Fua 'o e funga fonua 'o mamani	28
29	Fa'u 'o e ngaahi poloka	28
30	Fa'u 'o e ngaahi konga	28
31	Tukuange 'o e ngaahi poloka ki he Ngaahi Ngaue	28
32	Ngaahi 'elia kuo ta'ofi	29
33	Fakaafe ki ha Ngaahi Kole Laiseni	29
34	Lesisita 'o e Ngaahi Totonu	29
35	'Ataa 'a e Lesisita ke vakai 'i 'e he kakai	30
36	Ngaahi Tu'utu'uni ki he tu'utu'uni 'i 'a e ngaahi 'elia lahi taha ke ma'u 'i he Laiseni	30

KONGA 4 - NGAABI NGAUE MO E NGAABI FATONGIA 'O E NI'IHI TAAUTAHA **31**

37	Ngaahi Ngaue Tapui	31
38	Muimui pau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni	31
39	Ngaahi Ngaue 'a e Taha Ma'u Totonu	32

KONGA 5 - NGAABI NGOFUA FEKUMI 'I LOTO 'I HE MAFAI FAKAFONU 'O E PULE'ANGA **35**

40	Fekumi 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga	35
41	Tali 'o ha Ngofua Fekumi	35
42	Kole Ngofua Fekumi	35
43	Tuku atu 'i he taimi lelei 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he Ngofua Fekumi	36
44	'Ikaiki tali 'o ha Ngofua Fekumi	36
45	Fakamatala tohi 'o e ngaahi 'uhinga ki he mo e tangi ki ha 'ikai tali	37
46	Ngaahi Tu'unga 'o e Ngofua Fekumi	37
47	Ngaahi Totonu mo e Ngaahi Fatongia 'o e Ngofua Fekumi	37
48	Ngaahi Fatongia 'o e Kau Fekumi	38

KONGA 6 - LAISENI 'O E NGAABI NGAUE KI HE NGAABI MAKA

**MAHU'INGA 'I KILISITAHI 'I LOTO 'I HE MAFAI FAKAFONUUA 'O E
PULE'ANGA**

38

49	Fakatotolo mo e Keli 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga.....	38
50	Tali mo e Foaki Atu 'o e Ngaahi Laiseni.....	38
51	Kakano 'o e Kole ki ha Laiseni.....	39
52	Tu'unga Ma'u Faka'ilonga felave'i mo e Taha Kole	40
53	Ngaahi Fakangatangata 'i he foaki atu 'o e Ngaahi Laiseni	40
54	Loto 'a e Kapineti mo e Fakamo'oni Hingoa 'a e Minisita ki he Ngaahi Laiseni.....	41
55	Foaki Atu 'o laka hake 'i he Laiseni 'e taha	41
56	Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Ngaahi Fonua Kehe.....	41
57	Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni – Femahino'aki mo e Kakai	41
58	Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Fakalukufua.....	42
59	Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Fakamatala tohi 'o e ngaahi 'uhinga	42
60	Tangi 'i ha tu'utu'uni Laiseni	42
61	Loloa 'o e Taimi 'o e Laiseni.....	42
62	Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Laiseni.....	43
63	Toe vakai'i 'o e Ngaahi Laiseni.....	43
64	Totonu Kakato 'o e Laiseni mo e Malu 'o e Ma'u.....	44
65	Totonu 'o e Tauhi tupu mei ha Laiseni Fakatotolo.....	44
66	'E ala fiema'u 'e he Laiseni Fakatotolo ha tukuange mamalie 'o ha 'Elia	45
67	Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u 'i ha Laiseni Fakatotolo.....	45
68	'Oatu 'e he Laiseni Keli ki he Taha Laiseni 'a e ngaahi totonu ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u	46
69	Keli Tokanga.....	46
70	Ngaahi Fatongia mo e Mo'ua 'o e Taha Laiseni.....	47
71	Konga 'o ha 'Elia Laiseni 'i tu'a 'i he mafai fakafonua	47
72	Fakafo'ou 'o e Laiseni	47
73	Liliu, to'o fakataimi, pe fakafoki 'o ha Laiseni	48
74	'Oatu fakafoki 'o ha Laiseni	50
75	Hokohoko atu 'a e mo'ua 'o ha Taha Laiseni.....	50
76	Fakaloloa 'o e Laiseni Fekumi lolotonga 'a e fakakaukau 'i 'o e Kole ki ha Laiseni Keli.....	51

KONGA 7 - POUPOU'I 'O E NGAHI NGAUE 'I HE 'ELIA

51

77	Kau atu ki he Poupou'i 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia	51
78	Ngaahi tu'unga fiema'u ke foaki atu ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou.....	52
79	Kole Poupou	52
80	Ngaahi tu'utu'uni 'o e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou.....	54
81	Fiema'u 'a e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke loto ki ai 'a e Kapineti pea fakamo'oni ai 'a e Minista	55
82	Ngaahi aleapau 'o e Poupou	55
83	Hokohoko atu 'o e ngaahi fatongia 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i.....	55
84	Mo'ua 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i.....	55

85	Ngaahi Fatongia 'o e Kalauni.....	56
86	Fakangata 'o e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou	57
87	Fakafo'ou 'o e Poupou	57
88	Liliu, to'o fakataimi pe fakafoki 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou	57
89	'Oatu Fakafoki 'o e Poupou	59
90	Hokohoko atu 'o e mo'ua 'i he hili 'o e fakangata 'o e poupou.....	59

KONGA 8 - NGAahi FOKOTU'UTU'U FAKAPA'ANGA 59

91	Ngaahi Totongi 'e he Kau Fekumi, Kau Ma'u Laiseni mo e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i.....	59
92	Fakafoki 'o e Ngaahi Totongi 'oku mo'ua 'aki 'e he Kau Fekumi, Kau Ma'u Laiseni mo e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i.....	60
93	Pa'anga Malu'i	60
94	Ko e Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi	61

KONGA 9- FAKATOTOLO FAKASAIENISI 'I TAHI 61

95	Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga	61
96	Kole ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī.....	62
97	Ngofua ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī.....	62
98	Ngaahi Tu'unga ki he 'ikai tali ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī	62
99	Natula 'o e ngofua Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī	63
100	Ngaahi Fatongia 'i he ngaahi fa'ahi 'oku ne fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī	63

KONGA 10 - NGAahi ME'A KEHE 64

101	Ma'u 'e he Taha Ma'u Totonu 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku 'ikai ha 'i he Totonu.....	64
102	Ngaahi tu'unga fakae'ataakai tupu mei ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai.....	65
103	Ngaahi lipooti kuo fiema'u 'i he Lao ni	65
104	Fe'ave'aki 'o e Totonu	65
105	Liliu 'o e Ma'u, Fa'unga pe Pule'i 'o ha Taha Ma'u Totonu.....	65
106	To'o Fakataimi 'o e Totonu	66
107	Fakangata 'o ha Totonu.....	66
108	Tali 'o e Totonu 'oku ne foaki ai ha ngaahi totonu hu atu fakapotopoto	66
109	'Oku 'ikai ha me'a 'i he Lao ni 'oku ne fakangofua ha kaunoa 'ikai fiema'u mo kinautolu ngaue'aki kehe 'a e tahi	67
110	Kau Ngaue.....	67
111	Ngaahi me'a natula 'akiolosia pe fakahisitolia	67
112	Ngaahi Tu'utu'uni 'oku 'oatu 'e he Ma'u Mafai	68
113	Ngaahi feitu'u malu.....	68
114	Kaunoa 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi	68
115	Malu'i 'o e Kau 'Ofisa Fakapule'anga.....	69
116	Tapui 'a e Kau 'Ofisa Fakapule'anga mei he ma'u 'o e ngaahi totonu ki ha Totonu	69
117	Fakaha 'o e kaunga.....	69

118	Ngaahi Tute Hu Mai	70
119	Ngaue'aki 'o e fakamatala	70
120	Hia fakahoko 'e ha sino'i kautaha	71
121	Fanongonongo	72
122	Ngaahi Fakakikihi	72
123	Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fakaminisita	72
124	Ngaahi Tu'utu'uni Fakataimi	74
125	Ngaahi Fakatonutonu Fekau'aki	74

LAO KI HE NGAahi MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHl

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E NGAahi MAKA
MAHU'INGA 'I KILISITAHl 'O E PULE'ANGA, PEa KI HONO PULE'I 'O
E NGAahi NGAUE FAKATOTOLO MO KELI 'I HE MAFAl 'O E
PULE'ANGA PE 'I HONO PULE'I 'E HE PULE'ANGA 'I TU'A HONO
MAFAl FAKAFONUA, 'O FAKATATAU KONUA, 'O FAKATATAU MO E
NGAahi FATONGIA 'O E PULE'ANGA 'I HE LAO
FAKAVAHA'APULE'ANGA

Kamata'anga [‘Aho 25 ‘o ‘Aokosi, 2014]²

KONGA 1 - TALATEU

1 Hingoa nounou

‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 2014.

2 ‘Uhinga‘i lea

- (1) Koe‘uhi ko e taumu‘a ‘o e Lao ni kuo pau ke ma‘u ‘e he ngaahi lea ni ‘a e ngaahi ‘uhinga ko ‘eni -

“**Ngaahi Ngaue Felave‘i**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaue kuo fakahoko ‘e he pe ma‘ae taha ma‘u Ngofua ‘i he Lao ni ‘a ia ‘oku tokoni ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi (kau ai ‘a e folau ‘i he vaha‘a ‘o e taulanga mo e Feitu‘u Ngofua, ‘a e fokotu‘u mo e fakahoko ‘a e to‘o ‘o e konga pe ngaahi me‘a ngaue tatanaki mo e me‘angaue, ngaahi peletifoomu, ngaahi me‘a fokotu‘u, ngaahi naunau fakahoko ngaue, ngaahi me‘a ngaue fe‘ave‘aki mo e ngaue‘anga (plant) mo e misini kehe);

“Taha Kole” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku ne kole ha Ngofua Fekumi, Laiseni pe Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou (Sponsorship) ‘i he Lao ni;

“Kole” ‘oku ‘uhinga ki ha kole kuo fakahoko ‘e ha taha ki he Ma‘u Mafai ‘o ha Ngofua Fekumi, Laiseni pe Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou ‘i he Lao ni;

“Ko e ‘Elia” ‘oku ‘uhinga ki he kilisitahi mo e funga kilisitahi pea mo e kelekele ‘i lalo ai, ‘a ia ‘oku fakalaka atu ‘i he ngaahi ngatangata‘anga ‘a e mafai fakafonua ‘a ia ‘oku faka‘uhinga‘i ‘i he ‘Atikolo 1(1) ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tah;

“Ma‘u Mafai” ‘oku ‘uhinga ki he Ma‘u Mafai ‘o Tonga ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi kuo fokotu‘u ‘i he kupu 9 ‘o e Lao ni;

“Konga Fonua Konitinentale” ‘oku ‘uhinga ki he kilisitahi mo e kelekele ‘i lalo ai ‘a e Pule‘anga ‘i hono fakamatala‘i ‘i he ‘Atikolo 76 ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tah;

“Elia Aleapau” ‘oku ‘uhinga ki ha konga ‘o e ‘Elia ‘o fekau‘aki mo ia ‘oku ngaue‘aki ki ai ha aleapau ‘i he vaha‘a ‘o e Fa‘ahi ‘oku Poupou‘i pea mo e ISA ki hono fakahoko ‘o e ngaahi ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi;

“Lao EIA” ‘oku ‘uhinga ki he Lao ki he Fakafuofua Uesia ki he ‘Atakai 2003 pe ha Lao ‘oku ne fetongi ‘a e Lao ko ia;

“Atakai” ‘oku ne ma‘u ‘a e ‘uhinga ‘i he Lao EIA; ‘a ia - ‘oku kau kotoa ki ai ‘a e ngaahi naunau fakaenatula, ngaahi koloa fa‘u mo e ngaahi koloa fakasosiale, kakai mo e ngaahi anga fakafonua mo e ngaahi me‘a ‘oku felave‘i ai ‘a e ngaahi kupu ko ‘eni;

“Fakafuofua Uesia ki he ‘Atakai” ‘oku ne ma‘u ‘a e ‘uhinga ‘oku ha ‘i he Lao EIA; ‘a ia ko e fekumi mo hono vakai‘i ‘o e ngaahi uesia ‘e ala hoko ki he ‘Atakai koe‘uhi ko ha ngaue fakalalakalaka;

“Konga Tah Faka‘ekonomika Mavahe” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi ‘elia tahi ‘o e Pule‘anga ‘i hono fakaha ‘i he Konga V ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tah;

“Fakatotolo” ‘oku ‘uhinga –

- (a) ki he kumi ‘o ha ngaahi ma‘u‘anga Maka Mahu‘inga, kau ai ‘a hono vili, ‘i he ngaahi totonu mavahe;
- (b) mo hono to‘o ‘o ha konga mo hono sivi‘i ‘o e ngaahi ma‘u‘anga ko ia;
- (c) ki hono sivi‘i ‘o e ngaahi founa mo e me‘a ngaue;
- (d) ki hono fakahoko ‘o e ngaahi ako; pea
- (e) ki he taumu‘a ‘o e fakatotolo‘i pe ‘e malava ke ngaue‘aki fakakomesiale ‘a e ngaahi maka mahu‘inga ko ia;

Ko ha **“Me‘a kuo Hoko”** ‘e hoko ia ‘i he –

- (a) lolotonga ‘a e kau atu ha vaka pe me‘a kuo fokotu‘u ‘i ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave‘i ‘o mole, li‘aki, mafuli pe hoko ki ai ha maumu lahi;

- (b) mole 'o ha mo'ui pe lavea 'o fiema'u ha ngaue fakafalemahaki 'i ha vaka pe me'a kuo fokotu'u lolotonga 'ene kau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i, tuku kehe 'i ha hoko 'o mole ha mo'ui kuo fakamo'oni'i 'e ha toketa tau'ataina na'e fakatupunga fakanatula;
- (c) fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'o tupu ai ha Fakatamaki Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi;
- (d) fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'o tupu ai ha 'uli'i 'o e 'Atakai 'i Tahi 'o maumau ai 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga 'i he lao fakavaha'apule'anga; pe
- (e) hoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia, 'oku 'omi 'e he ISA ha tu'utu'uni fakafokifa 'o fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;

“Taha Faisivi” 'oku 'uhinga ki ha taha kuo fokotu'u 'e he Ma'u Mafai ko ha Taha Faisivi 'o felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he kupu 21(3) 'o e Lao ni;

“Ko e Ma'u Mafai Fakavaha'apule'anga ki he Kilisitahi” pe **“ISA”** 'oku 'uhinga ki he Ma'u Mafai Fakavaha'apule'anga ki he Kilisitahi kuo fokotu'u 'i he Konga XI Kupu 4 'o e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi ko ha kautaha 'e fakafou 'i he Ngaahi Fonua ko e Fa'ahi ki he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi kenau fokotu'utu'u mo pule'i 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia;

“Laiseni” 'oku 'uhinga ki ha tohi ngaue kuo foaki atu 'i he Konga 6 'o e Lao ni ki he taumu'a 'o e fakahoko 'o e Fakatotolo pe Keli 'i he Lao ni;

“Elia kuo Laiseni” 'oku 'uhinga ki ha konga 'o e kilisitahi 'o e Pule'anga 'a ia 'oku fekau'aki mo ia 'oku ngaue'aki ai ha Laiseni Fakatotolo pe Laiseni Keli;

“Taha Laiseni” 'oku 'uhinga ki ha taha 'a ia kuo foaki atu ki ai ha Laiseni Fakatotolo pe Laiseni Keli 'i he Konga 6 'o e Lao ni, ko ha fakafofonga 'o e taha ko ia, mo ha taha pe ni'ihi 'a ia ko e Totonu kuo foaki 'e he Laiseni 'e ala liliu, mokisi, lisi pe vahe'i atu fakalao ki ai;

“Atakai 'i Tahi” 'oku 'uhinga ki he 'ataakai 'o e tahi, pea kau ai 'a e ngaahi konga, ngaahi tu'unga mo e ngaahi me'a fakafisikale, fakakemikale, fakasioloki mo e fakapaiolosia mo e fa'unga tupu'anga 'a ia 'oku ne fengaue'aki mo fakapapau'i 'a e ola, tu'unga (state), tu'unga (condition) mo e tu'unga lelei (quality) 'o e ngaahi me'a mo'ui 'i tahi, ngaahi potutahi 'o e ngaahi tahi mo e ngaahi 'oseni mo e konga 'i he 'ataa 'i 'olunga 'i he ngaahi potutahi ko ia, kae pehe ki he kilisitahi mo e funga kilisitahi mo e kelekele 'i lalo 'o ia;

“Feitu'u Tahi Malu'i” 'oku ne ma'u 'a e 'uhinga 'oku ha 'i he Lao ki he Ngaahi Paaka mo e Ngaahi Feitu'u Malu'i pe ha lao 'oku ne fetongi 'a e Lao ko ia;

“Fakatotolo Fakasaienisi ‘i Tahi” ‘oku ‘uhinga ki ha ako, fakatotolo pe ngaue fakasaienisi fekau‘aki kehe, tatau ai pe pe ‘oku mahu‘inga pe ngaue‘aki, kuo fakataumu‘a ke fakalahi ‘a e ‘ilo ki he ‘Atakai ‘i Tahi ki he lelei ‘a e kotoa ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangata, pea ‘ikai fakahoko fakahangatonu ki he ngaahi taumu‘a fakangaue‘anga pe faka‘ekonimika, pea ‘ikai ke ne liliu lahi ‘a e fukahi pe hoko ki he fukahi ‘o e kilisitahi loloto pe te ne uesia lahi ‘a e ‘Atakai ‘i Tahi;

“Keli” ‘oku ‘uhinga ki hono toe ma‘u mai ki he ngaahi taumu‘a fakakomesiale ‘o e Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi mo hono to‘o ‘o e ngaahi maka mahu‘inga mei ai, kau ai ‘a hono langa mo e fakahoko ‘o e ngaahi founga keli, ngaohi mo e ngaahi me‘a ngaue fe‘ave‘aki, ki hono ngaohi mo fakatau ‘o e ngaahi metolo;

“Minisita” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina ‘a e Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi ‘o e Pule‘anga;

“Potungae” ‘oku ‘uhinga ki he Potungae ‘oku ne tokangaekina ‘a e Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi ‘o e Pule‘anga;

“taha” ‘oku kau ai ha taha fakanatula pe kulupu ‘o e ni‘ihi fakanatula, pe taha fakalao pe kautaha pisinisi ‘o kau ki ai, kae ‘ikai fakangatangata ki ha kautaha (corporation), paatinasipi, kautaha fetokoni‘aki, pe fakataha‘anga;

“Ko e Vakai ki he Faka‘ehi‘ehi” ko e vakai ki he faka‘ehi‘ehi, ‘o fakatatau moe Tefito‘i Fakakaukau 15 ‘o e Tu‘utu‘uni ki he ‘Atakai mo e Langa Fakalalakala ‘i Rio 1992, ‘oku ‘uhinga ki he, koe‘uhi ke malu‘i ‘a e ‘ataakai, kapau ‘oku ‘i ai ha malava ke hoko lahi pea ‘ikai toe lava fakafoki ha maumau ki he ‘Atakai ‘i Tahi pe fakatu‘utamaki ki he mo‘ui ‘a e tangata ‘i he Pule‘anga, kuo pau ke ‘ikai ngaue‘aki ‘a e ‘ikai ma‘u ha aofangatuku fakasaienisi kakato felave‘i pea mo e lahi ‘o e ngaahi ola kovi ‘e ala hoko ko ha ‘uhinga ke ta‘ofi ‘aki ‘a e ngaahi ngaue ‘oku totonu fakapa‘anga ke ta‘ofi pe fakasi‘isi‘i ‘a e uesia ‘o e ‘ataakai ‘oku tupu ‘i ha founga pe taha pe ngaue ‘oku pule‘i ‘i he Lao ni;

“kuo Tu‘utu‘uni” ‘oku ‘uhinga kuo tu‘utu‘uni ‘i he Ngaahi Tu‘utu‘uni pe ‘i ha lao si‘i kehe pea ‘i he Lao ni pe ha lao felave‘i kehe;

“Fekumi” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi ngaue fakatotolo iiki hange ko e savea mofuike mo e ngaahi ngaue kehe ‘ikai hoha‘asi ‘a e kilisitahi ‘i he kumi ‘o e ngaahi ma‘u‘anga Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi, kau ai ‘a e fakafuofua ‘o e fa‘unga, lahi mo e vahevahe ‘o e ngaahi ma‘u‘anga mo honau ngaahi mahu‘inga faka‘ekonomika, ‘o ‘ikai ha ngaahi totonu toko taha ki ai;

“Ngofua Fekumi” ‘oku ‘uhinga ki he tohi ngaue ‘oku tali ‘i he Konga 5 ‘o e Lao ni ki he taumu‘a ko hono fakangofua ‘a e fakahoko ‘o e fekumi ‘i he Konga Tahi Faka‘ekonomika mavahe ‘o Tonga ‘o fakatatau ki he Lao ni;

“Taha fekumi” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘a ia kuo foaki ki ai ha Ngofua Fekumi kuo tali ‘i he Konga 5 ‘o e Lao ni, ko e fakafofonga ‘o e taha ko ia, pea mo ha taha pe ni‘ihi ‘a ia ko e Totonu kuo foaki ‘e he Ngofua Fekumi ‘e ngofua ke vahe‘i fakalao atu ki ai;

“**Elia Malu'i**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘elia pe ngaahi ‘elia ‘i loto ‘i he Pule‘anga kuo fokotu‘u ko e ‘elia malu‘i ‘i loto ‘i he ‘uhinga ki he Konivesio ki he Ma‘uma‘uluta ‘o e Ngaahi Me‘a Mo‘ui (na‘e faka‘ataa ki he fakamo‘oni ‘i he Fakataha ki he Mamani ‘i Rio de Janeiro ‘i he ‘aho 5 ‘o Sune 1992, pea kamata ngaue‘aki ‘i he ‘aho 29 ‘o Tisema 1993, pea na‘e kau atu ki ai ‘a Tonga ‘i he 1998);

“**Ofisa Fakapule‘anga**” ‘oku ne ma‘u ‘a e ‘uhinga kuo tu‘utu‘uni ‘i he kupu 2 ‘o e Lao ki he Komisiona ki he Fakafepaki‘i ‘o e Ta‘efaitotonu 2007;

“**Ngaahi Tu‘utu‘uni**” ‘oku ‘uhinga ki he kotoa ‘o e ngaahi tu‘utu‘uni mo e lao si‘i kehe kuo fa‘u ‘i he Lao ni;

“**Ngaahi Tu‘utu‘uni ‘a e ISA**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi tu‘utu‘uni (rules), ngaahi tu‘utu‘uni, fakahinohino ki he kau ngaue aleapau, pe ngaahi founa ngaue ‘oku ngaue‘aki ‘e he ISA ‘o fakatatau ki he ngaahi mafai kuo foaki ki he ISA ‘i he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi ‘a ia ‘oku ngaue‘aki mei he taimi ki he taimi, mo ha ngaahi tu‘utu‘uni aleapau ‘oku ha ‘i ha aleapau ‘i he vaha‘a ‘o e ISA mo ha Fa‘ahi ‘oku Poupou‘i ‘o felave‘i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi;

“**Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi naunau maka mahu‘inga fefeka ‘i ha konga ‘o e kilisitahi loloto, kau ai ‘a e maka mahu‘inga ‘i he fotunga makakofu, makangungu pe fa‘ungamaka vailili, ‘a ia ‘oku ‘i ai (‘i he lahi ‘oku laka hake ‘i ha faka‘ilonga) ‘a e ngaahi ‘elementi metalifelasi pe ‘ikai metalifelasi;

“**Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi**” ‘oku ‘uhinga ki he –

- (a) ngaahi ngaue ki he Fekumi ‘i ha Ngofua Fekumi, Fakatotolo ‘i ha Laiseni Fakatotolo, pe Keli ‘i ha Laiseni Keli, ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi ‘i loto ‘i he mafai fakafonua ‘o e Pule‘anga; pe
- (b) Fakatotolo pe Keli ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi ‘i he ‘Elia ‘oku poupou‘i ‘e he Pule‘anga, ‘i he Lao ni;

“**Maumau Lahi**” ‘oku ‘uhinga ki ha ola ‘oku ne fakafofonga‘i ha uesia lahi ‘aupito ‘a ia ‘e ‘ikai ke lava ‘o fakalelei‘i ‘i loto “‘i ha vaha‘ataimi fakapotopoto;

“**Fa‘ahi ‘oku Poupou‘i**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku ne lolotonga ma‘u ha Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou fakalao kuo foaki ‘e he Pule‘anga ‘i he Konga 7 ‘o e Lao ni, ko e fakafofonga pe kau ‘ofisa ‘o e taha ko ia, mo ha taha pe ni‘ihi ‘a ia ‘e ngofua fakalao ke vahe‘i ki ai ‘a e Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou;

“**Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou**” ‘oku ‘uhinga ki ha tohi ngaue kuo foaki ki ha taha kehe ‘i he Konga 7 ‘o e Lao ni ‘e he Pule‘anga ‘o fakalao‘i ai ‘a e poupou ‘a e Pule‘anga ki he taha ko ia ‘o fakatatau ki he Lao ni;

“**Fonua Poupou**” ‘oku ‘uhinga ki ha Fonua ko e Fa‘ahi ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi, ‘oku ne poupou‘i ha taha ke ne fakahoko ‘a e Fakatotolo pe Keli ‘i he ‘Elia ‘o fakatatau ki he ‘Atikolo 153(2)(b) ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahi;

“Totonu” ‘oku ‘uhinga ki he totonu kuo foaki ‘i ha Ngofua Fekumi, Laiseni, pe Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou ‘i he Lao ni;

“Elia ‘o e Totonu” ‘oku uHINGA ki he ‘elia ‘o e kilisitahi ‘a ia ‘oku fekau‘aki mo e Totonu;

“Taha Ma‘u Totonu” ‘oku ‘uhinga ki ha Taha Fekumi, Taha Laiseni pe Fa‘ahi ‘oku Poupou‘i; pea

“Ko e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī” ‘oku ‘uhinga ki he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī ‘o e ‘aho 10 ‘o Tisema 1982 pea kamata ngaue‘aki ‘i he ‘aho 16 ‘o Novema 1994, mo e Aleapau ‘i he 1994 Felave‘i mo hono Fakahoko ‘o e Konga XI ‘o e Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī ‘o e ‘aho 10 ‘o Tisema 1982 - ‘a ia na‘e tali ‘e Tonga ‘i he 1995.

- (2) Kuo pau ke faka‘uhinga‘i ‘a e Lao ni ‘i he‘ene ala lava, mo kinautolu kotoa ‘oku fakahoko ha ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue pe fakahoko ha ngaahi mafai ‘i ai kuo pau ke ngaue, fakatatau ki ha Lao ‘o e Pule‘anga ‘oku fehanga‘angai, ‘oku faitatau mo e ngaahi fatongia fakavaha‘apule‘anga ‘a e Pule‘anga ‘i he Konivesio ‘a e Ngaahi Pule‘anga Fakatahataha ki he Lao ‘o e Tahī, mo e ngaahi tu‘utu‘uni fakavaha‘a-Pule‘anga kehe fekau‘aki, pea tautefito ki he ngaahi fatongia ‘o e Pule‘anga ke:
- (a) malu‘i mo fakatolonga ‘a e ‘Atakai ‘i Tahī mo e ngaahi me‘a mo‘ui mo e ngaahi nofo‘anga ‘oku hahamolofia pe mole ngofua;
 - (b) ta‘ofi, fakasi‘isi‘i mo pule‘i ‘a e ‘uli‘i mei he ngaahi ngaue ki he kilisitahi, pe fakatupunga ‘e he ngaahi vaka pe ‘i hono laku ‘o e veve mo e me‘a kehe ‘i tahī;
 - (c) ta‘ofi ‘a e hulu atu ‘o e maumau ‘i he ngaahi ngatangata‘anga;
 - (d) fakatolonga ‘a e me‘a mo‘ui;
 - (e) ngaue‘aki ‘a e Vakai ki he Faka‘ehi‘ehi;
 - (f) ngaue‘aki ‘a e ngaahi founga lelei taha ki he ‘ataakai;
 - (g) tomu‘a fakahoko ‘a e Fakafuofua Uesia ‘o e ‘Atakai ‘o e ngaahi ngaue ‘e ngalingali ke fakatupu ha Maumau Lahi ki he ‘Atakai ‘i Tahī; mo
 - (h) fakahoko ‘a e ngaahi ngaue ke fakapapau‘i ‘a e malu ‘i tahī.
- (3) ‘I hono fakapapau‘i pe ‘e tali ha Ngofua Fekumi, Laiseni pe Tohi Fakamo‘oni ‘o e Poupou, fokotu‘u ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ‘o ha Totonu, fakahoko ha ngaahi ngaue ke siofi pe ke fakahoko ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ko ia, kuo pau ki he Ma‘u Mafai ke fakakaukau‘i ‘i he taimi kotoa ‘a e ngaahi fatongia ‘oku ha ‘i he kupu si‘i (2) kae pehe ki he mahu‘inga ‘o e fakalalakala faka‘ekonomika ‘e tu‘uloa ma‘ae Fonua; pea kuo pau ki he Ma‘u Mafai ke fakakaukau‘i ha ngaahi fokotu‘u atu ki ai fekau‘aki mo e ngaahi me‘a ko ia.

3 Ha‘i ‘e he Lao ‘a e Kalauni

Kuo pau ke ha‘i ‘e he Lao ni ‘a e Kalauni.

4 Ma'u 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i he mafai fakafonua

Ko e kotoa 'o e ngaahi totonu ki he ngaahi maka mahu'inga 'oku ma'u 'i he ngaahi potutahi hoko atu ki he kilisitahi, ko e kilisitahi, mo e kekelele 'o e potutahi fakavahefonua 'a e Pule'anga, Konga Tahi Faka'ekonomika Mavahe mo e Konga Fonua Konitinentale kuo pau ke 'i he Kalauni ia ke ne pule'i ma'ae kakai 'o e Pule'anga, 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni.

5 Ngaahi Taumu'a 'o e Lao ni

Ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni -

- (a) ke fokotu'u ha fokotu'utu'u fakalao mo ha 'ataakai ki he 'inivesi fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga ki hono langa fakalalakaka 'o e ngaahi maka mahu'inga 'i kilisitahi 'o e Pule'anga;
- (b) ke fokotu'u ha ngaue fakalao ma'ae, mo hono pule'i lelei 'o e, kau ngaue aleapau 'oku pou pou'i 'e he Pule'anga ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue ki ha ngaahi maka mahu'inga 'i kilisitahi 'i he 'Elia;
- (c) ke fakapapau'i ko e ngaahi ngaue ki he ngaahi maka mahu'inga 'i kilisitahi 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga, pe 'i he pou pou'i 'e he Pule'anga 'i he 'Elia, 'oku fakahoko 'i he founa 'oku tatau mo e ngaahi founa ngaue lelei taha fakavaha'a-Pule'anga, pea 'i ha founa 'oku fai tatau mo e ngaahi tu'utu'uni, tu'unga, tefito'i taumu'a ngaue mahu'inga mo e ngaahi founa ngaue, kuo tali fakavaha'a-Pule'anga, kau ai 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga 'i he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi, pea tautautefito ki he fatongia 'o e Pule'anga ke malu'i mo fakatolonga 'a e 'Atakai 'i Tahi;
- (d) ke faka'ai'ai 'a e ha ki tu'a 'i he fa'u 'o e ngaahi tu'utu'uni 'i he ngaahi me'a 'oku fekau'aki mo e pule'i 'e he Pule'anga 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i hono mafai fakafonua pe 'i hono pou pou'i 'i he 'Elia;
- (e) ke fakamalohi'i 'a e langa fakalalakaka faka'ekonomika 'a e Pule'anga 'aki 'a e langa fakalalakaka 'o e sekitoa ki he ngaahi maka mahu'inga 'i kilisitahi;
- (f) ke ma'u 'a e ngaahi monu'ia ki he Pule'anga mei he Keli pea ke fokotu'u 'a e ngaahi founa ngaue ke lahi ai 'a e ngaahi monu'ia mei he ngaahi ngaue ki he ngaahi maka mahu'inga 'i kilisitahi 'e a'usia 'e he to'utangata lolotonga mo e kaha'u 'i Tonga ni.

6 Ngaue 'o e Lao ni

Koe'uhi ke a'usia 'a 'ene ngaahi taumu'a, ko e Lao ni 'o tanaki atu ki he ngaahi me'a kehe -

- (a) 'oku ne fa'u ha founa pule'i mo fakafatongia'i ha Ma'u Mafai ke ne laiseni, siofi mo pule'i 'a e kaunga 'a e Pule'anga ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (b) 'oku ne fokotu'u ha founa ki he kole 'o e, mo tali 'o e Ngaahi Totonu, 'a ia 'e fakamafai'i ai 'a e Kau Ma'u Totonu kenau fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he ngaahi tu'utu'uni pau pea 'oku ngaue'aki;
- (c) 'oku ne fa'u ha lesisita 'o e ngaahi Totonu mo tu'utu'uni ki he lesisita 'o e ngaahi ngaue mo e ngaahi kaunga 'i he Ngaahi Totonu;
- (d) 'oku ne fa'u ha ngaahi hia fekau'aki mo e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'o maumau'i 'a e ngaahi kupu 'o e Lao ni;
- (e) 'oku ne tu'utu'uni ki he malu'i 'o e 'Atakai 'i Tahi lolotonga 'a e fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Makamahu'inga 'i Kilisitahi, kau ai hono ngaue'aki 'o e ngaahi kupu 'o e Lao EIA 'oku fekau'aki mo e Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai mo e fakangofua 'o e ngaue;
- (f) 'oku ne tu'utu'uni ke ma'u 'e he Pule'anga ha ngaahi totongi koe'uhi ko hono Poupou'i 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia.

7 Ngaue'aki 'o e Lao

- (1) 'Oku ngaue'aki 'a e Lao ni ki he -
 - (a) taha kotoa, tatau aipe pe ko e tangata'i fonua pe 'ikai 'o e pe nofo fonua 'i he Pule'anga; mo e
 - (b) kotoa 'o e ngaahi sino'i kautaha, 'o tatau ai pe pe kuo 'osi lesisita pe 'ikai pe fakahoko ngaue 'i he Pule'anga.
- (2) Kuo pau ke pule'i 'i he Lao ni 'a e Fekumi, Fakatotolo mo e Keli 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e Pule'anga, pea mo hono Poupou'i 'e he Pule'anga 'o e Fakatotolo mo e Keli 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia.
- (3) 'Oku 'ikai ngaue'aki 'a e Lao ni ki he fakatotolo ki he pe ke ma'u mai 'o e petoliume.

8 Mafai

- (1) Koe'uhi ko e hoko 'a e Lao ni ko e lao, ko e Pule'anga -
 - (a) 'oku ne ngaue'aki 'a hono ngaahi mafai totonu fakafonua 'i hono Konga Tahi Faka'ekonomika Mavahe mo e Konga Fonua Konitinentale ki he taumu'a 'o e fakatotolo mo e keli ki he koloa fakaenatula (kau ai 'a e ngaahi maka mahu'inga);
 - (b) 'oku ne fakatokanga'i -

- (i) ko e ngaahi koloa 'i kilisitahi 'o e 'Elia ke hoko ko e tukufakaholo angamaheni 'o ha'a tangata;
 - (ii) ke pule'i 'e he Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA 'a e ngaahi totonu ki he 'Elia;
 - (iii) kuo pau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia ke fakahoko fakataha mo e ISA 'e he Ngaahi Fonua ko e Fa'ahi ki he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi, ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga, pe 'e he ni'ihhi kuo Poupou'i 'e ha Fonua Poupou; pea
 - (iv) ko e fatongia 'o e ISA 'i he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi ke fokotu'utu'u mo pule'i 'a e ngaahi ngaue 'i he 'Elia ma'ae fa'ahinga 'o e tangata fakakatoa, kau ai 'a e -
 - (aa) ngaue ki he ngaahi kole ke tali 'a e ngaahi fokotu'utu'u ke ngaue fakatotolo mo keli 'i he 'Elia;
 - (bb) siofi 'a e faipau ki he ngaahi fokotu'utu'u 'o e ngaue, kuo tali 'i he sipinga 'o ha aleapau, kau ai hono fakahoko 'e ha kau ngaue fai sivi;
 - (cc) tali ha ngaahi tu'utu'uni (rules), ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founga ngaue 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'o e fakatotolo mo e keli 'i he 'Elia, kau ai ki hono -
 - (i) malu'i mo e fakatolonga 'o e ngaahi koloa fakaenatula 'o e 'Elia mo e ta'ofi 'o e maumau'i 'a e 'akau mo e monumanu 'o e 'Atakai 'i Tahi; pea
 - (ii) ta'ofi, fakasi'isi'i mo pule'i 'o e 'uli mo e ngaahi fakatu'utamaki kehe ki he 'Atakai 'i Tahi;
 - (v) ko e fatongia 'o e Ngaahi Fonua ko e Fa'ahi ki he Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi 'o kau ai 'a e Pule'anga ke tokoni ki he ISA 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia ngaue 'oku ha 'i he kupu 8(b)(iii) 'o e Lao ni;
 - (vi) kapau ko ha Fonua Poupou 'a e Pule'anga, ko e fatongia 'a e Pule'anga ke pule'i totonu ha taha kuo kau atu ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he Elia 'oku ne poupou'i, koe'uhi ke fakapapau'i 'a e faipau 'a e Ngaahi Ngaue ko ia mo e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi mo e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA; mo e
- (c) 'oku ne fakahoko 'a hono mafai ki he kakai mo e ngaahi vaka Tonga, mo e ni'ihhi mo e ngaahi vaka muli kehe 'o fakatatau ki he pule'i totonu 'e he Pule'anga, kuo kau atu ki he ngaahi ngaue Fakatotolo ma'ae, mo e Keli 'o e, ngaahi koloa 'o e Pule'anga mo e 'Elia, 'o fakatatau mo e ngaahi tefito'i taumu'a fakalukufua 'oku tali 'i he lao fakavaha'apule'anga 'oku fakatokanga'i 'e he Pule'anga.

KONGA 2 – MA'U MAFAI 'O TONGA KI HE NGAahi MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHl

9 Fokotu'u 'o e Ma'u Mafai 'o Tonga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi

- (1) 'Oku fokotu'u heni ha ma'u mafai 'e 'iloa ko e Ma'u Mafai 'o Tonga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ('i he Lao ni 'e ui ko e "Ma'u Mafai").
- (2) Ko e Ma'u Mafai ko e Minisita, tokoni ki ai 'a e 'Ofisa Pule Ngaue, kau ngaue 'o e Potungaue pe kau ngaue kuo ne fakangaue'i 'i he Konga ko eni 'o e Lao ni.

10 Ma'u Mafai

Ko e Ma'u Mafai -

- (a) kuo pau ke ne fakahoko hono ngaahi fatongia 'o fakafongia'i 'a e Kalauni;
- (b) 'e ngofua ke ne fokotu'u ha 'Ofisa Pule Ngaue mo ha kau ngaue kehe 'a ia 'oku ne fakapapai'i 'oku taau ki hono fakahoko 'o e Lao ni, 'i he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e ngaue 'o hange ko ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Ma'u Mafai 'i hono fakangofua 'e he Kapineti; pea
- (c) kuo pau ke lipooti ki he Fale Alea 'o fakafou 'i he Minisita.

11 Ngaahi taumu'a 'o e Ma'u Mafai

Ko e ngaahi taumu'a eni 'o e Ma'u Mafai -

- (a) Ko e taumu'a faipau - ke tauhi 'a e pule'i totonu 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, 'aki hono fakapapai'i 'a e faipau 'a e Kau Fekumi, Kau Ma'u Laiseni mo e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i mo honau ngaahi fatongia 'i he Lao ni;
- (b) Ko e taumu'a ki he lelei fakafonua - ke faka'ai'ai 'a e fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ke fakalahi 'a e ngaahi monu'ia ki he Pule'anga mo e kakai 'o Tonga;
- (c) Ko e taumu'a malu'i -
 - (i) ke malu'i mo fakatolonga 'a e 'Atakai 'i Tah; pea
 - (ii) ke malu'i 'a e mo'ui lelei 'a e ni'ih i tautaha mo e ngaahi komiuniti 'a ia 'e ala uesia pe kuo fakangaue'i 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (d) Ko e taumu'a ki he taliui - ke tu'utu'uni ha founa tu'uma'u, 'ata ki tu'a mo taliui 'i he Pule'anga ki hono Fakangofua, Laiseni mo Poupou'i 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.

12 Ngaahi fatongia 'o e Ma'u Mafai

- (1) Ke fakapapau'i 'a e fakahoko 'o e Lao ni, 'oku ma'u 'e he Ma'u Mafai 'a e ngaahi fatongia ni, ke -
- (a) fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he taumu'a 'o e pule'i mo e siofi 'a e fakalakalaka 'o e sekitoa 'a Tonga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
 - (b) pule'i 'a e vahe'i atu mo e fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Totonu, pea tauhi 'a e ngaahi lekooti 'o e Ngaahi Totonu kuo tali mo e ngaahi poloka mo e ngaahi konga poloka 'o e kilisitahi 'a ia 'oku felave'i mo ia;
 - (c) fokotu'u ha ngaahi tu'unga mo e ngaahi fakahinohino ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pea ke tuku atu ha fale'i mo e fakahinohino felave'i mo e Ngaahi Kole, Ngaahi Totonu, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e ngaahi me'a fekau'aki mo ia;
 - (d) fakahoko ha faka'eke'eke ke fiemalie ai 'o e Kau Kole Fekumi, Kau Ma'u Laiseni pe Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i;
 - (e) ma'u mai mo sivi'i 'a e Ngaahi Kole ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he pule pe poupou 'a e Pule'anga;
 - (f) toe vakai'i pe ma'u mai ha toe vakai'i 'a e Ngaahi Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fiema'u 'i he Lao ni mo e Lao EIA;
 - (g) fokotu'u ki he Kapineti ke fakangofua pe 'ikai fakangofua 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo hono ngaahi tu'utu'uni;
 - (h) teuteu'i 'a e Ngaahi Ngofua Fekumi, Ngaahi Laiseni mo e Ngaahi Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou;
 - (i) ma'u mai mo sivi'i 'a e ngaahi tohi ngaue lipooti mei he Kau Ma'u Totonu;
 - (j) siofi 'a e ngaue mo e uesia 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo e faipau 'a e Kau Ma'u Totonu ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, mo e Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, mo e Totonu fekau'aki;
 - (k) siofi 'a e hokohoko atu 'o e fakalao 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o ha Totonu;
 - (l) fakahoko 'a e fakatonutonu 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o ha Totonu 'i he'ene 'aonga, pea fakatatau mo e Lao ni;
 - (m) fakahoko ha ngaahi tautea ki he 'ikai faipau ki he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pe ha Totonu;
 - (n) fiema'u pea toe vakai'i 'a e ngaahi lipooti mo e fakamatala fekau'aki mei he Kau Ma'u Totonu, mo tauhi 'a e ngaahi lekooti taau, felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;

- (o) vahevahe 'a e fakamatala pea femahino'aki fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e kakai fakalukufua 'i he'ene taau;
- (p) pulusi pea fakahu atu ki he Fale Alea ha lipooti fakata'u 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o 'ikai toe tomui ange 'i he 'aho 'e hivanoa hili 'a e ngata'anga 'o e ta'u fakatohi mahina taki taha;
- (q) 'oatu ha tokoni fakatekinikale ki he ngaahi fakafofonga Pule'anga kehe 'a e Pule'anga 'i he ngaahi me'a kotoa felave'i mo e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (r) fengaue'aki mo e ISA mo ha toe kautaha fakavaha'apule'anga fekau'aki kehe 'o fakatatau mo e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi ke fakafaingofua'i 'a e fakahoko fakalao 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ko e malu'i 'o e 'Atakai 'i Tahi;
- (s) fekumi ki ha fale'i mataotao 'i he ngaahi mo'oni'i me'a fekau'aki mo e fakahoko 'o e Lao ni mo e fekau'aki mo hono pule'i 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e Pule'anga, kau ai kae 'ikai fakangatangata ki he fale'i 'i he ngaahi me'a faka'ekonomika, fakalao, fakasaienisi, mo e fakatekinikale, pea kau ki ai 'a e fale'i mai he kau mataotao 'i he pule'i mo e fakatolonga 'o e 'Atakai 'i Tahi;
- (t) fokotu'u 'a e ni'ihiki ko ia 'oku ha ki he Ma'u Mafai 'oku ne taukei taau 'o makatu'unga 'i he'enu mataotao ma'ae taumu'a, ke tokoni 'i hono fakahoko 'a hono ngaahi fatongia mo e fakahoko fakalukufua 'o e Lao ni, 'o hange ko ia 'oku taau mei he taimi ki he taimi.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ki ha taha kuo fokotu'u 'i he kupu si'i (1)(s) pe (t), 'a ia 'oku 'ikai lolotonga fakangaue'i 'e he Ma'u Mafai 'a e ngaahi totongi ko ia ko ha vahenga 'i hono tu'utu'uni 'e he Minisita, 'i ha femahino'aki mo e Ma'u Mafai Vahenga pea 'i hono fakangofua 'e he Kapineti.
- (3) Kuo pau 'e 'ikai ha me'a 'i he kupu ni te ne fakangofua 'a e Ma'u Mafai pe Kapineti ke vahe'i atu ki ha fa'ahi hono tolu 'a hono ngaahi mafai ke fakahoko mo fakangofua 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku lisi 'i he kupu 18 'o e Lao ni.

13 Ngaahi Ngaue 'a e Ma'u Mafai

Kuo pau ki he Ma'u Mafai 'i he fakahoko 'o 'ene ngaahi ngaue 'i he fakapotopoto taha 'e ala lava 'o ngaue 'i ha founga 'a ia 'oku potupotu tatau mo e -

- (a) ngaahi tefito'i taumu'a 'oku ha 'i he kupu 2(2) 'o e Lao ni;
- (b) a'usia 'o e ngaahi taumu'a 'oku ha 'i he kupu 11 'o e Lao ni;
- (c) faka'ai'ai 'o e 'inivesi 'i he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he mafai 'o e Pule'anga pe 'i hono poupu'i;

- (d) ngaahi tefito'i taumu'a 'o e ngaue pule'i lelei (kau ai 'a e ngaahi tefito'i taumu'a 'a ia 'oku kau ki he ngaahi ngaue pule'i ke potupotu tatau, tali ui, faitatau, 'ata ki tu'a mo fakataumu'a pe ki he ngaahi me'a 'a ia 'oku fiema'u ke fakahoko ai ha ngaue); pea
- (e) ngaahi tefito'i taumu'a 'o e pule'i fakakautaha lelei 'oku tali fakalukufua 'i he'ene fakapotopoto ke pehe 'oku ngaue'aki ki ai.

14 Ngaahi Mafai 'o e Ma'u Mafai

'E ngofua ke fakahoko 'e he Ma'u Mafai ha me'a pe 'a ia 'oku fakahoko fakapotopoto ke fakafaingamalie'i, pe 'oku lelei pe kaunga ki he, fakahoko 'o ha taha 'o 'ene ngaahi fatongia pe ngaahi ngaue 'i he Lao ni.

15 Tu'utu'uni Fakamatala

- (1) 'I he fakahoko 'o 'ene ngaahi fatongia, pea fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke tanaki, tauhi mo pulusi pe tufaki ha fakamatala felave'i mo ha Kole, Totonu, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'ikai tuku atu ha fakamatala kuo ne ma'u fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi tuku kehe -
 - (a) ka 'oku loto ki ai 'a e Taha Laiseni pe Taha Kole fekau'aki;
 - (b) ko e fakamatala 'oku 'ikai ko e fakamatala fekau'aki mo e ngaahi fakamatala fakatekinikale pe ngaahi naunau fakapa'anga 'a e Taha Laiseni, fakamatala fakapulipuli 'oku 'i ha Kole Laiseni, ko ha fakapulipuli ngaue, pe ko ha fakamatala kapau 'e tuku atu 'oku ala 'amanaki fakapotopoto ke ne uesia 'a e pisinisi, komesiale pe ngaahi me'a fakapa'anga 'a e taha ko ia; pea
 - (c) ko e tuku atu 'oku fakahoko ia 'i ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga.
- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha Tu'utu'uni ke fiema'u ha taha ke tuku atu ki ai 'i loto 'i ha taimi fakapotopoto ha fakamatala 'oku ne tui fakapotopoto 'oku ma'u 'e he taha ko ia 'a ia 'oku fekau'aki mo ha Totonu, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i pea 'oku felave'i mo hono fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'a e Ma'u Mafai.
- (4) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha Tu'utu'uni ke fekau ha Taha Ma'u Totonu pe ko hono fakafofonga kuo fakamafai'i, ki he taumu'a ko hono 'omai 'o e ngaahi fakamatala 'i he kupu si'i (3).
- (5) Ko ha taha 'oku 'ikai ke ne fai pau mo ha Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he kupu ni 'o 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (6) Kuo pau ko ha taha 'oku halaia ki ha hia 'i he kupu ni 'e ala tautea mo'ua pa'anga ia 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100,000.

16 Tuku atu 'o e fakamatala 'oku loi pe taki hala ki he Ma'u Mafai

- (1) Ko ha taha 'oku ne tuku atu 'i he 'ilo'ilo pau pe ta'etokanga ki he Ma'u Mafai ha fakamatala 'a ia 'oku loi pe taki hala 'i ha fakamatala mahu'inga 'oku ne fakahoko 'a e hia kapau ko e fakamatala -
- (a) 'oku tuku atu 'i ha fai pau kuo pehe ko e fiema'u kuo hilifaki 'e he pe 'i he Lao ni; pe
- (b) 'oku tuku atu kehe ange mei he'ene ha 'i he kupu si'i (1)(a) ka 'i he 'ataakai 'a ia 'oku taumu'a ki ai 'a e taha 'oku ne tuku atu 'a e fakamatala, pe 'oku ala 'amanaki fakapotopoto ke ne 'ilo, 'e ngaue'aki ia 'e he Ma'u Mafai ki he taumu'a 'o e fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni.
- (2) Ko ha taha 'oku ne fai fakalotokovi hono liliu, ta'ofi, fufuu'i pe faka'auha ha tohi ngaue 'a ia 'oku ne pehe 'e ala fiema'u, 'e he pe 'i he Lao ni, ke tuku mai ki he Ma'u Mafai kuo ne fakahoko 'a e hia.
- (3) Kuo pau ki ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$150,000.

17 Teuteu 'o e ngaahi fakahinohino

'E ngofua ki he Ma'u Mafai mei he taimi ki he taimi ke pulusi mo tuku atu ha ngaahi founa ngaue, tu'unga, ngaahi tohi tu'utu'uni, ngaahi founa ngaue mo e ngaahi fakahinohino kuo fokotu'u 'i ha founa fakatekinikale pe fakahoko ngaue felave'i ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ke tokoni ki he Kau Ma'u Totonu, kau fakafongia 'a e Pule'anga, mo e ngaahi fa'ahi kehe fekau'aki 'i he fakahoko 'o e Lao mo e Ngaahi Tu'utu'uni, kau ai 'a e lave ki ha ngaahi fokotu'u 'o ha kongia 'o e Ma'u Mafai Fakavaha'apule'anga ki he Kilisitahi.

18 Lekooti 'o e ngaahi tu'utu'uni

- (1) 'E tauhi 'e he Ma'u Mafai ha ngaahi lekooti tohi 'o e ngaahi tu'utu'uni (mo e ngaahi makatu'unga 'o ia) kuo fakahoko 'i he ngaahi kupu ko eni 'o e Lao ni –
- (a) 15 (Tu'utu'uni Fakamatala)
- (b) 23 (Tu'utu'uni Fakahoko);
- (c) 42 (Foaki Atu 'o e Ngofua Fekumi);
- (d) 44 ('Ikaiki tali 'o e Ngofua Fekumi);
- (e) 50 (Tali pe 'Ikaiki Tali 'a e Laiseni);
- (f) 73 (Liliu, To'o Fakataimi pe Fakafoki 'o e Laiseni);
- (g) 77 (Kau atu ki hono Poupou'i 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi); mo e
- (h) 88 (Liliu, To'o Fakataimi pe Fakafoki 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou).

- (2) Ko ha lekooti kuo tauhi 'i he kupu ni, pea kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Minisita, pe ma'ae Ma'u Mafai 'e he 'Ofisa Pule Ngaue, ko e fakamo'oni fe'unga ia ko e tu'utu'uni na'e fakahoko 'o hange ko ia kuo lekooti.

19 Siofi

'E siofi tau'ataina 'e he Ma'u Mafai mo fakapapau'i 'a e fakahoko ngaue 'a e Kau Ma'u Totonu mo e fai pau ki he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, mo e Totonu, mo ha ngaahi tu'unga kuo hoko koe'uhi ko e Lao ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai 'i hono fiema'u, 'o tautau tefito ki he fakalalakala mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo e ngaahi uesa 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ki he 'Atakai 'i Tahi, kinautolu ngaue'aki kehe, Ngaahi Fonua kau'afonua tatau, pe kakai 'o e Pule'anga.

20 Ngaahi Me'a kuo Hoko mo e Ngaahi Faka'eke'eke

- (1) Kapau kuo hoko ha Me'a kuo Hoko 'i he'ene fekau'aki mo ha Ngaue ki he Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha taimi 'oku Poupou'i 'e he Pule'anga, kuo pau ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i ke fakaha ki he ISA pea 'ave ha tatau 'o e fakamatala kotoa na'e 'oatu ki he ISA ki he Ma'u Mafai. Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni kuo pau ('o 'ikai fakangatangata) ke pehe kuo 'i ai ha Me'a kuo Hoko kapau -
- (a) 'e mole, li'aki, pe maumau ha vaka pe me'a kuo fokotu'u 'oku kau atu ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i;
- (b) 'e hoko 'o mole ha mo'ui pe lavea 'o fiema'u ai ke tokoto falemahaki 'i ha vaka pe me'a kuo fokotu'u lolotonga 'e ne kau atu ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pe Ngaahi Ngaue Felave'i, tuku kehe 'i ha'ane hoko 'o mole ha mo'ui kuo fakamo'oni 'i 'e ha toketa 'oku 'ikai 'i ai ha'ane felave'i mo e Taha Ma'u Totonu, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i koe'uhi ko hono tupu'anga 'oku fakaenatula;
- (c) ko e fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'oku hoko ai ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi;
- (d) ko e fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'oku hoko ai ha uli'i 'o e 'Atakai 'i Tahi 'o maumau ai 'a e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga 'i he lao fakavaha'apule'anga.
- (2) Kuo pau ki he Taha Ma'u Totonu kuo kau ki ha Me'a Kuo Hoko ke lipooti ki he Ma'u Mafai 'o fakatatau ki he kupu 39 'o e Lao ni, pea kuo pau ke ne ngaue lelei mo tokanga ki he Me'a Kuo Hoko, kau ai 'aki hono kumi mo muimui ki he ngaahi fakahinohino 'a e Ma'u Mafai, pe ngaahi fakahinohino 'a e ISA 'i he'ene felave'i.

- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke ne fakahoko, pe 'e ngofua ke ne fakapa'anga, ha ngaahi faka'eke'eke ki he Ngaahi Me'a Kuo Hoko.
- (4) Kuo pau ke fakahoko 'e he Ma'u Mafai ha tokoni fakangaue ki he Taha Ma'u Totonu 'a ia 'oku totonu ke fakafaingamalie'i ai 'a e ngaue lelei 'a e Taha Ma'u Totonu ki ha Mea Kuo Hoko.

21 Vahe'i 'o e Ngaahi Mafai

- (1) Kuo pau ki he Ma'u Mafai 'i he fakahoko 'a 'ene ngaahi fatongia ke fekumi ki ha fale'i mataotao 'i he ngaahi me'a fakamo'oni'i me'a fekau'aki mo hono fakahoko 'o e Lao ni pea fekau'aki mo hono pule'i 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e Pule'anga, kau ki ai kae 'ikai fakangatangata ki he fale'i 'i he ngaahi me'a faka'ekonomika, fakalao, fakasaienisi, mo fakatekinikale, pea kau ki ai 'a e fale'i mei he kau mataotao 'i he pule'i mo e fakatolonga 'o e 'Atakai 'i Tahi, 'i he taimi kotoa pe 'i he fiema'u 'o e fale'i ko ia pea 'oku 'ataa fakapotopoto.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai, ke fokotu'u ha ni'ihi pehe 'a ia 'oku ha ki he Ma'u Mafai 'oku poto taau 'o makatu'unga 'i he'enau mataotao ki he taumu'a ko ia, ke tokoni 'i he fakahoko 'o 'ene ngaahi fatongia mo fakalukufua 'i he fakahoko 'o e Lao ni, 'i he'ene taau mei he taimi ki he taimi.
- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fokotu'u pau ha ni'ihi pehe 'a ia 'oku ha ki he Ma'u Mafai 'oku poto taau ki he taumu'a ko e Kau Faisivi, ke tokoni ki he fatongia 'a e Ma'u Mafai ko hono siofi mo fakapapau'i 'o e faipau.
- (4) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ki ha taha kuo fokotu'u 'i he kupu si'i (2) pe (3) 'a ia 'oku te'eki ai ke ngaue 'i he malumalu 'o e Ma'u Mafai ha ngaahi totongi ko ha vahenga 'a ia 'e ngofua ke tu'utu'uni ki ai, 'i ha femahino'aki mo e Ma'u Mafai Vahenga pea 'i he loto ki ai 'a e Kapineti.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai ha me'a te ne fakangofua 'a e Ma'u Mafai mo e Kapineti ke vahe'i atu ki he ngaahi fa'ahi hono tolu 'a hono mafai ke vahe'i atu hono ngaahi mafai kehe, pe ko hono mafai ke fakahoko mo tali 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he kupu 18 'o e Lao ni.

22 Ngaahi Mafai 'o e Kau Faisivi

- (1) Kuo pau, ki ha taha kuo fokotu'u 'e he Ma'u Mafai ko ha Taha Faisivi 'i he kupu 21(3) 'o e Lao ni, 'i hono fiema'u fakapotopoto ki he taumu'a 'o e fakapapau'i 'o e fai pau mo e Lao ni, ke 'i ai 'ene totonu 'i he taimi fakapotopoto kotoa pe pea 'i ha fanongonongo fakapotopoto ki he Taha Ma'u Totonu ke -
 - (a) heka pe ma'u ha ngofua ke hu atu ki ha 'Elia kuo Laiseni pe 'Elia Aleapau mo e kotoa 'o e ngaahi konga 'o e ngaahi feitu'u, vaka pe me'a

- ngaue 'oku ngaue'aki ma'ae pe 'i he fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (b) sivi pe sivi'i ha misini pe me'a ngaue 'a ia 'i he tui 'a e Taha Faisivi 'oku pe 'oku taumu'a ke ngaue'aki ki he ngaahi taumu'a 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pea, kapau 'e pehe 'e he Taha Faisivi 'oku taau, ke veteki, sivi ke faka'auha pe ma'u mai ha misini pe me'a ngaue pehe;
 - (c) to'o ha ngaahi sipinga pe ngaahi konga 'o ha ngaahi sipinga pehe mei ha vaka pe me'a ngaue kuo ngaue'aki ma'ae pe 'i he fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
 - (d) vakai'i mo 'ave ha tatau 'o e ngaahi tohi, 'akauni, tohi ngaue pe lekooti 'o ha fa'ahinga me'a 'oku fiema'u ke tauhi 'i he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni, pe ko e Totonu;
 - (e) fiema'u 'a e Taha Ma'u Totonu ke fakahoko 'a e ngaahi founga ngaue pehe 'o fekau'aki mo ha me'angaue kuo ngaue'aki ma'ae pe fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a ia 'e ngofua ke pehe 'e he Ma'u Mafai 'oku fiema'u;
 - (f) lekooti ha 'a'ahi ki ha feitu'u pe ngaue faisivi 'o ngaue'aki ha founga fakapotopoto 'o kau ai 'a e vitio, lea, faitaa pe ha founga kehe 'o e lekooti;
 - (g) akahoko ha ngaahi ngaue kehe 'o e Ma'u Mafai ko hono fakafofonga, 'i he fakangofua 'i ha tohi mei he Ma'u Mafai, kau ai 'a hono foaki atu 'o ha Ngaahi Tu'utu'uni 'i he kupu 15 (Tu'utu'uni Fakamatala) mo e 23 (Tu'utu'uni Fakahoko) 'o e Lao ni; pea
 - (h) fakahoko ha toe ngaue kehe 'a ia kuo tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ki ha Taha Faisivi ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kotoa ke fakasi'isi'i 'a e nofo fuoloa 'i ha vaka pe peletifoomu 'i tahi 'a e Taha Ma'u Totonu, fakafe'atungia'i 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pe 'ikai kaunoa 'i he ngaahi fakahoko ngaue malu mo angamaheni 'i he ngaahi vaka.
 - (3) Kuo pau ki ha Taha Ma'u Totonu mo 'ene kau 'ofisa mo e kau fakafofonga ke fakahoko 'a e lelei taha ke ngaue fakataha mo e ngaahi kole fakapotopoto mo e fakahoko 'o e ngaahi mafai 'o ha Taha Faisivi.
 - (4) Ko ha taha 'oku ne fai fakalotokovi 'o fakafe'atungia'i 'a e ngaue 'o ha Taha Faisivi, pe ko e 'ikai faipau 'a e Taha Ma'u Totonu pe ko 'ene 'ofisa pe fakafofonga ki he kupu si'i (3), 'oku ne fakahoko 'a e hia.
 - (5) Kuo pau ki ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100,000.

23 Tu'utu'uni Fakahoko

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ('o kau ai ha kau 'ofisa kuo fakamafai) ke tu'utu'uni ke foaki atu ha Tu'utu'uni Fakahoko 'o fiema'u ai ke fakahoko ha ngaue fakalelei felave'i mo ha mahamahalo, vakai pe 'amanaki ke maumau'i 'a e Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pe ha tu'utu'uni 'o ha Totonu, pe fekau'aki mo ha mahamahalo, vakai pe 'amanaki ko e tu'unga 'oku ne fakahoko pe te ne fakahoko ha fakatu'utamaki ki he mo'ui pe fakatu'utamaki 'o e Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi.
- (2) 'E ngofua ki ha Tu'utu'uni Fakahoko kuo fakahoko 'i he kupu ni 'i ha ngaahi tu'utu'uni fakapotopoto -
 - (a) ke fiema'u ha taha ke -
 - (i) fakahoko ha ngaue fakalelei;
 - (ii) ta'ofi ha ngaue maumau; pe
 - (iii) totongi ha pa'anga ki ha taha kehe ke feau ha ngaahi fakamole fakapotopoto kuo hoko koe'uhi ko e 'ikai ke faipau; pea
 - (b) ke fakakau ha vaha'ataimi tu'upau ki he ngaue pe ngaue 'oku fiema'u ke ta'ofi.
- (3) Ko ha taha 'oku 'ikai ke faipau mo ha Tu'utu'uni Fakahoko kuo fa'u 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (4) Kuo pau ko e taukapo 'o ha taha kuo faka'ilo 'aki ha hia 'i he kupu si'i (3) ke fakamo'oni'i na'a ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakapotopoto kotoa 'i hono mafai ke fakapapau'i ko e ngaue pe 'ikai ngaue 'oku fiema'u 'e faipau ki ai 'i loto 'i he taimi.
- (5) Kuo pau ki ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$250,000.

24 Ngaue 'a e Ma'u Mafai kapau 'e 'ikai faipau 'a e taha ma'u tohi ngaue ki he Tu'utu'uni Fakahoko

'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ha taha pe kotoa 'o e ngaahi ngaue fakalelei 'oku fiema'u 'i ha Tu'utu'uni Fakahoko kuo fa'u 'i he kupu 23 'o e Lao ni kapau -

- (a) kuo ngata 'a e taimi ki he faipau kuo fakamahino pau; pea
- (b) ko e taha 'a ia na'e 'oatu ki ai 'a e Tu'utu'uni Fakahoko pe 'a ia na'e kau atu ki ai kuo 'ikai faipau ia ki he Tu'utu'uni.

25 Ngaahi fakamole 'a e Ma'u Mafai 'i hono fakahoko 'a e ngaue fakahoko

Kapau 'e fakahoko 'e he Ma'u Mafai ha ngaue fakalelei 'i he kupu 24 'o e Lao ni 'o fekau'aki mo ha Tu'utu'uni Fakahoko, ko e ngaahi totongi mo e ngaahi fakamole kuo fakahoko 'e he Ma'u Mafai 'i hono fakahoko 'o e ngaue ko ia ko e mo'ua ia ki he

Ma'u Mafai 'o e taha pe ni'ihii 'a ia na'e 'ikai faipau ki he Tu'utu'uni 'o hoko ai 'a e ngaue, 'a ia 'e ala fakafoki mai 'i ha fakamaau'anga 'oku mafai taau.

26 Ko e 'ikai faipau ki ha Tu'utu'uni Fakahoko ko e ngaahi tu'unga ia ke kaniseli ha Totonu

Ko ha 'ikai ke faipau ki ha Tu'utu'uni Fakahoko 'e ha taha 'oku ne Ma'u ha Totonu 'i he Lao ni, 'e ngofua ke hoko ia ko ha ngaahi tu'unga ma'ae Ma'u Mafai ke liliu, to'o fakataimi, pe fakafoki 'a e Totonu ko ia 'i ha fanongonongo 'i ha tohi kuo tufa atu ki he Taha Ma'u Totonu 'o fakatatau mo e Lao ni.

27 Ngaue Pule'i

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi ngaue pule'i 'i he kupu si'i (2) fekau'aki mo ha Taha Ma'u Totonu, 'i ha tu'utu'uni fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai ko e Taha Ma'u Totonu kuo ne maumau 'i -
 - (a) ha tu'unga pe ngaahi tu'utu'uni 'o e Totonu ; pe
 - (b) ha fiema'u 'o e Lao, Ngaahi Tu'utu'uni pe lao kehe 'o e Pule'anga.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ha ngaahi ngaue pule'i 'o fakatatau mo e kupu si'i (1) ke -
 - (a) tuku atu ha ngaahi fakatokanga 'i ha tohi, kau ai ha ngaahi fakatokanga fekau'aki mo ha ngaue 'e ala fakahoko 'e he Ma'u Mafai 'i ha hoko ha ngaahi maumau 'i he kaha'u;
 - (b) kau atu ki ha felotoi 'i ha tohi ke tu'utu'uni ki he Taha Ma'u Totonu ke fakahoko ha polokalama ngaue ke fakatonutonu pea ke fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki 'o ha'ane toe hoko;
 - (c) tuku atu ha Tu'utu'uni Fakahoko 'i he kupu 23 'o e Lao ni ki he Taha Ma'u Totonu ke ta'ofi, fakalelei'i mo fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki 'o ha toe hoko ha maumau;
 - (d) hilifaki ha mo'ua pule'i 'o 'ikai laka hake 'i he \$10,000 ki he 'aho taki taha 'a ia 'oku hokohoko atu ai 'a e maumau;
 - (e) hilifaki ha ngaahi fakangatangata fakataimi ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e Taha Ma'u Totonu kae'oua kuo fiemalie 'a e Ma'u Mafai 'oku 'i ai 'a e ngaue kuo fakahoko ke fakalelei'i 'a e maumau pea ke fakasi'isi'i 'a e fakatu'utamaki 'o ha'ane toe hoko;
 - (f) kamata ha ngaue 'i he kupu 73 pe kupu 88 'o e Lao ni ke liliu, to'o fakataimi pe fakafoki 'a e Totonu, kau ai ha liliu ke hilifaki ha ngaahi makatu'unga tanaki atu ki he Totonu.
- (3) Kuo pau ko ha ngaue kuo fakahoko 'i he kupu si'i (2) ke fakatatau ki he lahi, toutou hoko mo e ngaahi 'ataakai kehe 'o e maumau, kau ai ha to'onga kimu'a 'a e Taha Ma'u Totonu 'i he Totonu.

KONGA 3 - NGAARI 'ELIA 'OKU 'ATAA KI HE NGAARI NGAUE KI HE NGAARI MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHU 'I LOTO 'I HE MAFAI FAKAFONUUA 'O TONGA

28 Fua 'o e funga fonua 'o mamani

- (1) Koe'uhi ko e taumu'a 'o e Lao ni, ko e funga fonua 'o e mamani 'oku pehe 'oku vahevahe ia ki he ngaahi konga (sections) -
- (a) 'i he melitiane 'o Kelenisi (Greenwich) pea 'i he ngaahi melitiane ko honau mama'o mei he melitiane ko ia ko e miniti 'e 10 pe ko ha lolahi 'o e miniti 'e 10 'o e longitute;
- (b) 'i he 'ekueta pea 'e he ngaahi laine palaleli 'o e latitute ko honau mama'o mei he 'ekueta ko e miniti 'e 10, pe ko ha lolahi 'o e miniti 'e 10 'o e latitute; pea
- (c) 'oku fakangatangata takitaha kinautolu 'i he -
- (i) ngaahi konga 'e ua 'o e ngaahi melitiane ko ia 'a ia ko e mama'o 'o e taha mei he taha ko e miniti 'e 10 'o e longitute; mo e
- (ii) ngaahi konga 'e ua 'o e ngaahi laine palaleli ko ia 'o e latitute 'a ia ko e mama'o 'o e taha mei he taha ko e miniti 'e 10 'o e latitute.

29 Fa'u 'o e ngaahi poloka

Koe'uhi ko e taumu'a 'o e Lao ni –

- (a) ko e kilisitahi mo e kekekele 'o ha konga (section) pehe ko e poloka ia;
- (b) ko e tu'u'anga 'i he funga 'o e mamani 'o ha poloka pe ko ha feitu'u kehe 'oku fakamahino ki he taumu'a 'o e Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni, 'e tu'utu'uni ia 'aki 'a e vakai ki he Founa Fua 'a Mamani (WGS 84); ko ha ngata'anga 'i he vaha'a 'o ha poini 'i he funga 'o e Mamani kuo pau ke fua (geodesic); pea kuo pau ke fakamatala'i 'a e ngaahi fua 'o e ngaahi ngatangata'anga 'o fakatautu ki he Founa Fua Fehu'aki Mekata Fakamamani Lahi.

30 Fa'u 'o e ngaahi konga

Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke toe vahevahe 'a e ngaahi poloka ki he ngaahi vahevahe iiki ange, 'e ui ko e ngaahi konga.

31 Tukuange 'o e ngaahi poloka ki he Ngaahi Ngaue

Fakatatau ki he kupu 32 'o e Lao ni, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha lave ki ha ngaahi tu'u'anga fakasiokalafi ke vahe'i atu ha 'elia pe ngaahi 'elia 'o e Konga Fonua Konitinentale ke tukuange atu ki he taumu'a 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe fa'ahinga 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga

kuo fakamahino pau, 'i ha lave ki ha poloka pe ngaahi poloka pe konga pe ngaahi konga.

32 Ngaahi 'elia kuo ta'ofi

- (1) Kuo pau ke 'ikai vahe'i 'e he Ma'u Mafai 'i he kupu 31 'o e Lao ni ha 'elia pe ngaahi 'elia 'o e Konga Fonua Konitinentale ke tuku ange atu ki he taumu'a 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ha 'elia pe konga 'o ha 'elia kuo Tu'utu'uni ko ha Feitu'u Tahī Malu'i pe 'Elia Malu'i.
- (2) Kapau 'oku 'ikai ha Totonu ki ha 'elia pau 'i he Konga Fonua Konitinentale 'a e Pule'anga, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai, 'i ha fanongonongo kuo kasete'i ke tu'utu'uni 'a e 'elia ko ia ko ha 'elia kuo ta'ofi.
- (3) 'E ngofua ke ta'ofi 'a e ngaahi 'elia 'e he Ma'u Mafai ki he ngaahi taumu'a 'o tanaki atu ki he ngaahi me'a kehe ko hono palani pule'i 'o tahi, malu'i 'o e 'ataakai, pe ki hono tuku atu.
- (4) Lolotonga 'oku ngaue'aki ha tu'utu'uni ke tapui ha 'elia 'i he kupu si'i (2), kuo pau ke 'ikai tuku atu pe tali 'e he Ma'u Mafai ha Totonu ki ha poloka pe ngaahi poloka 'oku 'i he 'elia ta'ofi ko ia.

33 Fakaafe ki ha Ngaahi Kole Laiseni

'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha founa te ne pehe 'oku fe'unga, ke fakaafe'i ha Ngaahi Kole Laiseni 'i ha lave ki ha poloka pe ngaahi poloka, pe konga pe ngaahi konga, kau ai 'i ha fanongonongo fakapule'anga 'o ha tohi talamahu'inga ke fakahoko 'e he Ma'u Mafai, 'o fakatatau mo e ngaahi founa ngaue 'o e tohi talamahu'inga kuo tu'utu'uni.

34 Lesisita 'o e Ngaahi Totonu

- (1) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke tauhi ha lesisita 'o e Ngaahi Totonu, 'o kau ai 'a e ngaahi lekooti fakamuimui taha mo tonu 'o e Ngaahi Kole kuo ma'u mai mo e Ngaahi Totonu kuo tali, 'a ia 'e ala kau ki ai ha mape fakamahino, 'o e ngaahi poloka mo e ngaahi konga 'i ha taimi pe -
 - (a) 'oku fakatatau ki ha Ngaahi Kole Laiseni, pe Ngaahi Laiseni kuo foaki 'i he Lao ni;
 - (b) 'oku 'ataa ki he Ngaahi Kole Laiseni; pea
 - (c) ko e ngaahi 'elia kuo ta'ofi 'i he kupu 32 'o e Lao ni pe 'i loto 'i ha Feitu'u Tahī Malu'i pe ha 'Elia Malu'i, pea 'i he kupu 32 'o e Lao ni 'oku 'ikai 'ataa ia ki he Ngaahi Kole Laiseni.
- (2) Kuo pau ki he Totonu kotoa pe kuo tali, ki he Ma'u Mafai ke ne fakahu atu ki he lekooti 'i he lesisita 'o e Ngaahi Totonu 'a ia kuo pau ke kau ki ai 'o 'ikai toe si'i ange 'i he ngaahi fakamatala ko eni -

- (a) ko e hingoa mo e tu'asila kuo lesisita 'o e taha ma'u tohi;
 - (b) ko e 'aho na'e tali ai 'a e Totonu;
 - (c) ko e loloa 'o e Totonu mo e 'aho ngata'anga;
 - (d) ha fakamatala 'o e 'elia pe ngaahi 'elia fekau'aki mo ia 'oku tali ki ai 'a e Totonu;
 - (e) ko e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fekau'aki 'a ia 'oku tali ki ai 'a e Totonu; mo
 - (f) ha fakamatala 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o fekau'aki mo ia kuo tali ki ai 'a e Totonu.
- (3) Kuo pau ke fakatonutonu 'a e lesisita 'o e Ngaahi Totonu ke fakatatau ki ha hoko 'o ha fehikitaki, fakafo'ou, liliu, to'o fakataimi, fakangata, fakafoki, ngata 'a e 'aonga pe 'oatu fakafoki 'o e Totonu.

35 'Ataa 'a e Lesisita ke vakai'i 'e he kakai

- (1) Kuo pau ko e lesisita 'o e Ngaahi Totonu 'oku tauhi 'e he Ma'u Mafai 'o fakatatau mo e kupu 34 'o e Lao ni ke 'ataa ki he vakai'i 'e he kakai lolotonga 'a e ngaahi houa ngaue 'a e Ma'u Mafai.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai 'o kapau te ne tu'utu'uni, ke 'oua 'e ngaue'aki 'a e kupu si'i (1) ki ha fakamatala pau 'a ia 'oku pelepelengesi fakakomesiale ai 'a e fakamatala fekau'aki mo ha fa'ahi hono tolu 'o hange ko e fakamatala fakatotolo, pe kapau ko hono pulusi 'o e fakamatala ko ia 'e 'i he fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku kehe ange mei he lelei 'a e kakai 'o hange ko e tu'asila fakataautaha 'o e kau ngaue 'a e Taha Ma'u Totonu.
- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i he kole mo e totongi 'o ha totongi kuo tu'utu'uni'i ke foaki atu ha tatau 'o ha Totonu kuo fakamo'oni'i pe ha tohi ngaue kehe kuo fakahu atu ki he Ma'u Mafai ki he taumu'a 'o e tauhi 'o e lesisita 'o e Ngaahi Totonu, 'a ia 'e lava 'o fakahu atu ko e fakamo'oni 'i ha fakamaau'anga.

36 Ngaahi Tu'utu'uni ki he tu'utu'uni'i 'a e ngaahi 'elia lahi taha ke ma'u 'i he Laiseni

'E ngofua ki he Minisita ke tu'utu'uni 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni 'a e ngaahi 'elia lahi taha 'e ngofua ke ma'u 'i ha Laiseni Fakatotolo pe Keli 'e taha, 'e ha taha pe kautaha 'e taha 'i ha taimi pe 'e taha.

KONGA 4 - NGAahi NGAUE MO E NGAahi FATONGIA 'O E NI'IHI TAAUTAHA

37 Ngaahi Ngaue Tapui

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ngofua ki ha taha ke kau atu ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi tuku kehe, pea ki he ngata'anga pe, kuo fakangofua 'i ha Totonu kuo foaki 'i he Lao ni ke fakahoko ia.
- (2) Kuo pau ko e ngaahi fakatapui 'o e kupu si'i (1) 'e 'ikai ngaue'aki ia ki he Fakatotolo Fakasaieni 'i Tahi.
- (3) Kuo pau ko ha taha kuo ne maumau'i 'a e kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaiia ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$1,000,000 pea kuo pau ko ha Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ngaahi koloa kehe, pe pa'anga kuo ma'u ko e ola 'o ha ngaahi ngaue 'oku tapui 'e he kupu si'i (1) ke foaki ia ki he Kalauni.

38 Muimui pau ki he ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni

- (1) 'Oku fiema'u ha taha 'oku kau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha Totonu, 'o tanaki ki he ngaahi me'a kehe, ke -
 - (a) muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'i he'ene hoko taki taha mei he taimi ki he taimi; 'o e -
 - (i) Lao ki hono Ta'ofi 'o e 'Uli'i 'o Tahi 2002;
 - (ii) Lao EIA mo ha ngaahi tu'utu'uni na'e fa'u 'i ai, kau ai kae 'ikai fakangatangata ki he Ngaahi Tu'utu'uni ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai 2010;
 - (iii) Lao ki hono Pule'i 'o e 'Atakai 2010;
 - (iv) Lao ko eni, mo e ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni;
 - (v) ngaahi tu'utu'uni mo e tu'unga 'o e Totonu 'oku ne fakangofua 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
 - (vi) ngaahi tu'unga faka'ataakai kuo hoko mei he ngaue 'o e Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai.
- (2) 'Oku fiema'u ha Fa'ahi 'oku Poupou'i 'oku kau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA, Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, mo e ngaahi tu'utu'uni 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou kuo foaki atu 'i he Konga 7 'o e Lao ni.

39 Ngaahi Ngaue 'a e Taha Ma'u Totonu

- (1) Kuo pau ki he Kau Ma'u Totonu kotoa, 'o tanaki atu ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'oku ha 'i he Totonu taki taha -
- (a) ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki mei he taimi ki he taimi 'o ha ngaahi tu'utu'uni fakalao fekau'aki, ngaahi lao 'o e Pule'anga, kau ai ('o 'ikai ha fakangatangata) 'a e ngaahi lao felave'i mo e malu 'o e mo'ui 'i tahi mo e ngaahi tu'unga 'o e vaka;
- (b) ke ngaue'aki 'a e ngaahi founa ngaue faka'ataakai lelei taha 'o fakatatau mo e ngaahi tu'unga 'oku ngaue'aki lolotonga fakavaha'apule'anga;
- (c) kapau 'e fale'i 'e he Ma'u Mafai 'i ha tohi 'oku ne fakakaukau 'oku 'i ai 'a e malava ke hoko lahi pea 'ikai toe lava fakafoki ha maumau ki he 'Atakai 'i Tahi pe fakatu'utamaki ki he mo'ui 'a e tangata 'i he Pule'anga, ke ngaue'aki 'a e Vakai ki he Faka'ehi'ehi;
- (d) koe'uhi ke faka'ehi'ehi, fakalelei'i, pe fakasi'isi'i 'a e uesia kovi 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ki he 'Atakai 'i Tahi;
- (e) ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'oku fiema'u ke ta'ofi, fakasi'isi'i mo pule'i 'a e 'uli mo e ngaahi fakatu'utamaki ki he 'Atakai 'i Tahi, kau ai 'a e naunau veve, ko e tupu mei he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (f) 'i he taimi kotoa pe ke tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue malu'i taau 'a ia 'oku ne 'oatu ha malu'i fe'unga ki he ngaahi fakatu'utamaki kuo 'ilo'i mo e ngaahi totongi 'o e ngaahi maumau 'e ala fakatupu 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pe fakafiemalie'i kehe 'a e Ma'u Mafai 'i hono tu'unga malava fakapa'anga mo fakatekinikale ke tali ha Ngaahi Me'a 'e ala hoko;
- (g) ke ngaue fakataha 'i he feinga langa hake 'o e kau ngaue 'i he Pule'anga 'o fekau'aki mo e Ngaahi Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo e fehikitaki fekau'aki 'o e tekinolosia, kau ai 'a e tuku atu 'o e ngaahi faingamalie 'i he femahino'aki mo e Ma'u Mafai ki he kau atu 'a e kau fakafofonga 'o e Pule'anga ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (h) ke 'oatu ha ako fe'unga, tokanga'i mo e ngaahi naunau ki he kau ngaue, kau fakafofonga pe kau 'ofisa, ke fakapapau'i 'a e fai pau ki he Lao ni;
- (i) fakahoko fakalao 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, 'aki 'a e tokanga mo e fokotu'utu'u lelei, pea 'i loto 'i he ngaahi fakangatangata 'o e taimi fakapotopoto;
- (j) kapau 'e hoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i ko ha Ngaue Lalahi ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao EIA, fakahoko ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai, pea

- 'ikai hoko atu mo e ngaahi ngaue Laiseni, tuku kehe pea 'oua leva kuo ma'u 'a e ngofua taau 'i he Lao EIA;
- (k) ke fakahoko 'a e ngaue tokanga 'i he, pea fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Totonu kuo tu'utu'uni ki he, tauhi 'a e mo'ui lelei, malu mo e lelei 'a e ni'ihiki kuo fakangaue'i 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pea 'i ha Ngaahi Ngaue Felave'i;
- (l) kapau 'oku ngalingali 'e uesia kovi 'a kinautolu 'oku ngaue'aki 'a tahi mo e matatahi 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo 'ilo 'e he Ma'u Mafai pe Taha Ma'u Totonu 'i ha taimi, kau ai 'a e ngaahi ngaue ki he Kole mo e Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai, ke ma'u ha ngofua 'ikai totongi mo fakahoko kimu'a, kau ai 'a e totongi huhu'i, mei he ni'ihiki ko ia kimu'a 'a e kamata 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (m) ke tauhi, makehe ma'ae Totonu taki taha, ha ngaahi tohi, 'akauni, ngaahi lekooti fakapa'anga mo e ngaahi fakamatala ki he fakahoko ngaue kakato mo totonu 'oku tatau mo e ngaahi ngaue fakatauhi tohi 'oku tali fakavaha'apule'anga, 'a ia 'oku 'atita'i fakata'u 'e ha 'atita tau'ataina, pea kapau ko ha Taha Laiseni Keli, 'a ia 'oku fe'unga ke tu'utu'uni 'a e mahu'inga 'o e ngaahi totongi (royalties), ngaahi totongi (fees), pe ngaahi tukuhau 'oku ala totongi 'i ha Lao, pea tuku atu 'a e fakamatala ko ia ki he Ma'u Mafai 'i he sipinga pea 'i he ngaahi taimi 'e ala fiema'u;
- (n) ke 'ikai fakatonutonu, fulihi pe liliu te'eki ma'u 'a e ngofua kimu'a mo tohi 'a e Ma'u Mafai ('a ia 'oku 'ikai totonu ke fakatatali ta'e fakapotopoto) 'a e fokotu'utu'u ngaue 'oku ha 'i he Totonu;
- (o) fakahu atu ki he Ma'u Mafai 'i he taimi pe ko ia ha fanongonongo tohi 'o ha fakamatala fo'ou ko e tupu mei he pe fakamatala kuo tanaki te ne uesia lahi 'a e fokotu'utu'u ngaue pe malava 'a e Taha Ma'u Totonu ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Totonu;
- (p) ke fakahu atu ki he Ma'u Mafai 'i he taimi pe ko ia 'i ha telefoni pe fanongonongo 'i ha tohi 'o ha Me'a Kuo Hoko ko e tupu mei he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i;
- (q) ke 'ikai hoko atu pe hokohoko atu 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi te'eki ke ma'u ha ngofua tohi kimu'a mei he Ma'u Mafai ke hoko atu, kapau 'e ma'u ha fakamo'oni ko e hoko atu 'e ngalingali ke fakatupu ai ha Maumau Lahi ki -
- (i) he 'Atakai 'i Tahi 'a ia na'e 'ikai ha 'amanaki ki ai 'i ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai na'e fakahoko kimu'a;
- (ii) he malu, mo'ui lelei pe lelei 'o ha taha; pe
- (iii) ngaahi ngaue'aki kehe pe 'i hono palani 'e he kau ngaue'aki totonu 'o e tahi kehe kae 'ikai fakangatangata ki he Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi;

- (r) kapau ko ha Laiseni Keli pea ki ha vaha'ataimi lolotonga 'a ia 'oku lolotonga keli ai 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, ke fakahu atu ki he Ma'u Mafai ha lipooti fakakongokonga 'o 'ikai si'i hifo 'i he fakakuata 'i ha sipinga kuo tu'utu'uni 'o 'oatu 'a e fakamatala fekau'aki mo e lahi 'o e ngaue kuo fakahoko mo e lahi mo e tu'unga lelei 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo keli;
- (s) ke fakahu atu ki he Ma'u Mafai 'i loto 'i he 'aho 'e 30 'i he ngata'anga 'o e ta'u fakatohi mahina taki taha ha lipooti tohi 'i ha sipinga kuo tu'utu'uni pe 'e fakamatala 'i 'i he Totonu, 'a ia kapau ko ha Laiseni Keli kuo pau ke kau ai -
- (i) 'a e fakamatala 'o e ngaahi ola 'o e ngaahi ngaue Keli, lekooti 'o e malu mo e mo'ui lelei, lahi 'o e ngaue, lahi mo e tu'unga lelei 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo keli, veve mo e tuku atu 'o e veve, ngaahi ngaue fakalelei;
- (ii) fakamatala 'o e ngaahi fakamole, ngaahi totongi mo e ni'ihi kuo fakangaue'i;
- (iii) fakafuofua 'o e ma'u'anga Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i he 'Elia Laiseni; mo e
- (iv) fakamatala 'o fakaha ai 'a e mahu'inga 'o e totongi (royalty) kuo tu'utu'uni 'e ala totongi ki he vaha'ataimi lipooti taki taha fakataha mo e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fika fekau'aki kotoa, mo e tali totongi 'o fakaha ai kuo 'osi totongi 'a e ngaahi totongi (royalties) 'o fakatatau mo e ngaahi lao 'o e Pule'anga;
- (t) ke tuku atu ki he Ma'u Mafai 'a e kotoa 'o e ngaahi fakamatala mo e tokoni fakapotopoto ke malava 'e he Ma'u Mafai 'o fakapapau'i 'a e muimui 'a e Taha Ma'u Totonu ki hono ngaahi fatongia 'i he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e Ngaahi Ngaue Felave'i;
- (u) 'i he ngata 'o e taimi 'o e Totonu pe 'i hono tomu'a to'o fakataimi, fakafoki pe 'oatu fakafoki 'o e Totonu, ke to'o 'a e ngaahi me'a kuo fokotu'u, me'a ngaue mo e ngaahi naunau 'i he 'Elia 'o e Totonu, koe'uhi ke fakapapau'i 'oku 'ikai hoko 'i he 'Elia 'o e Totonu ha fakatu'utamaki ki ha ni'ihi, vaka pe 'Atakai 'i Tah; pea 'oatu ha lipooti aofangatuku 'o kau ki ai 'a e fakamatala 'i he fakaakeake 'o e 'Elia 'o e Totonu;
- (v) ke ma'u mai ha ngaahi ngofua, fakangofua, tohi fakamo'oni kehe pe tohi ngaue kehe kuo fiema'u 'i he ngaahi lao 'o e Pule'anga ki he ngaue fakalao 'o e Taha Ma'u Totonu 'i he vahefonua 'o e Pule'anga pe 'i he pou pou 'a e Pule'anga 'i he 'Elia pea 'i ha fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (w) 'i he taimi kotoa pe, fakapapau'i ko e -
- (i) ngaahi vaka, me'a kuo fokotu'u mo e me'a ngaue kuo ngaue'aki 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi

‘oku ‘i he tu‘unga lelei pea faipau mo e ngaahi lao ‘o e fonua ‘oku lesisita ai mo e ngaahi konivesio vaka fakavaha‘apule‘anga fekau‘aki;

- (ii) ngaahi tu‘unga ngaue ki he kau ngaue ‘oku kau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i Kilisitahi ‘oku tatau mo e ngaahi tu‘utu‘uni ngaue mo e ngaahi tu‘unga mo‘ui lelei mo e malu fekau‘aki;
- (x) ke ‘ikai laku ‘a e ngaahi naunau pe veve maka mahu‘inga mei ha vaka tuku kehe ‘i he fakatatau ki he lao fakavaha‘apule‘anga mo e ngaahi tu‘utu‘uni ‘a e Ma‘u Mafai pe – kapau ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu‘inga ‘i he ‘Elia - ko e Ngaahi Tu‘utu‘uni ‘o e ISA.

KONGA 5 - NGAahi NGOFUA FEKUMI ‘I LOTO ‘I HE MAFAI FAKAFONUA ‘O E PULE‘ANGA

40 Fekumi ‘i loto ‘i he mafai fakafonua ‘o e Pule‘anga

‘E ngofua ke fakahoko ha fekumi ‘i loto ‘i he ‘elia ‘o e Konga Tahī Faka‘ekonomika Mavahe ‘a e Pule‘anga pe ‘i he Konga Fonua Konitinentale ‘a e Pule‘anga ‘e ha taha ‘oku ne ma‘u ha Ngofua Fekumi fakalao felave‘i mo e ‘elia ko ia.

41 Tali ‘o ha Ngofua Fekumi

‘E ngofua ke tali ha Ngofua Fekumi ‘e he Ma‘u Mafai ‘i ha ma‘u mai fakafiemalie ‘o ha kole kuo fakahoko totonu ki he Ngofua Fekumi ‘i he sipinga kuo tu‘utu‘uni pea fakataha mo e ngaahi totongi kuo tu‘utu‘uni.

42 Kole Ngofua Fekumi

Kuo pau ko ha kole ‘o ha Ngofua Fekumi ke fakahoko totonu ia, koe‘uhi ko e ngaahi taumu‘a ‘o e kupu 41 ‘o e Lao ni, kuo pau ko e kole ke fakahoko ki he Ma‘u Mafai ‘i ha tohi ‘o ‘ikai toe si‘i hifo ‘i he mahina ‘e ono kimu‘a ‘a e ‘aho kamata‘anga fakaangaanga ‘o e Fekumi, pea kuo pau ke ‘i ai -

- (a) ‘a e hingoa mo e fika ‘o e vaka;
- (b) ‘a e hingoa, tangata‘ifonua moe tu‘asila, ngaahi fakaikiiki ki he fetu‘utaki, pea, ‘i he‘ene fekau‘aki ha fakamo‘oni ‘o e fakakautaha pe lesisita, ‘o e Taha Kole, mo ha kau ngaue fakataha mo kinautolu kau atu kehe;
- (c) ‘a e hingoa, tangata‘ifonua, tu‘asila, ngaahi fakaikiiki ki he fetu‘utaki mo e tohi fakamo‘oni ‘o e ngaahi poto‘i ngaue fe‘unga ‘a e ‘ofisa ‘oku ne pule‘i ‘a e ngaahi ngaue Fekumi fakaangaanga;
- (d) ngaahi tu‘u‘anga mo e ngaahi mape ‘o e ‘elia pe ngaahi ‘elia ‘i loto ‘a ia ‘e fakahoko ai ‘a e Fekumi fakaangaanga;

- (e) ko ha fakamatala fakalukufua 'o e natula mo e ngaahi taumu'a 'o e ngaahi ngaue Fekumi fakaangaanga, kau ai 'a e ngaahi founa mo e tekinolosia 'e ngaue'aki, 'aho 'oku fakaangaanga ke kamata ai mo e fakafuofua 'a e loloa, mo e fakaangaanga 'o e ngaue'aki 'o e fakamatala kuo tanaki, kau ai ha ngaahi fokotu'utu'u ke faka'ataa fakavaha'apule'anga ha ngaahi ola 'o ha fakatotolo;
- (f) ko e ngaahi fakaiiki 'o e ngaahi founa, koe me'a ngaue, mo ha ngaahi me'a kuo fokotu'u 'e ngaue'aki;
- (g) ha fakafuofua kimu'a 'o e uesia 'o e 'Atakai 'i Tahī 'o e Fekumi fakaangaanga;
- (h) ko e ngaahi fakaiiki 'o ha ngaahi taulanga 'amanaki ke tau ki ai;
- (i) ngaahi founa 'o e kau atu 'o ha fakafongā 'o e Pule'anga 'i he ngaahi ngaue Fekumi; mo e
- (j) ngaahi 'aho mo e founa 'oku fakaangaanga ke fakahu atu ki he Pule'anga 'o ha lipooti kamata'anga, ha lipooti aofangatuku, mo ha vakai'i 'o e fakamatala, ngaahi konga mo e ngaahi ola 'o e fakatotolo.

43 Tuku atu 'i he taimi lelei 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he Ngofua Fekumi

'E tuku atu 'e he Ma'u Mafai ki he Taha Kole Fekumi 'a e –

- (a) tu'utu'uni ke tali ha Ngofua Fekumi;
- (b) tu'utu'uni ke 'ikai tali ha Ngofua Fekumi; pe
- (c) kole 'o ha fakamatala fakalahi, 'i loto 'i he 'aho 'e 60 'o hono ma'u fakafiemalie 'o ha Kole pe 'o ha fakamatala tanaki na'e fiema'u 'e he Ma'u Mafai lolotonga 'a e ngaue ki he Kole.

44 'Ikai tali 'o ha Ngofua Fekumi

'E 'ikai tuku atu 'e he Ma'u Mafai ha Ngofua Fekumi kapau -

- (a) ko ha fakamatala 'i ha Kole kuo tu'utu'uni 'i he kupu 42 'oku te'eki tuku mai ki he fiemalie 'a e Ma'u Mafai;
- (b) ko e fakahoko ngaue kimu'a 'a e Taha Kole ko ha taha ma'u 'o ha Totonu, pe tatau 'o ia 'i ha ngaahi mafai kehe, kuo 'ikai fakafiemalie lahi ia 'i he 'ilo 'a e Ma'u Mafai;
- (c) ko e Ngofua 'oku kau 'i loto 'i hono ngata'anga ha konga 'o ha 'elia kuo 'osi 'i loto 'i ha ngata'anga 'o ha Laiseni Fakatotolo pe Keli lolotonga 'oku ngaue'aki;
- (d) ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Ngofua 'i he tui fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai 'e ngalingali ke hoko ai ha maumau'i 'e ha taha 'a e ngaahi tu'unga moe ngaahi fakangatangata kuo fokotu'u ki ha Feitu'u Tahī Malu'i pe ha 'Elia Malu'i pe fakatupu ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahī, mo'ui 'a e tangata pe malu, pe ngaahi kaunga 'a e Pule'anga; pe

- (e) 'oku mea'i 'e he Ma'u Mafai 'a e ngaahi tu'unga kehe 'oku ne fakaha fakapotopoto mai ko e tali 'o e Ngofua Fekumi 'e fehanga'angai ia mo e ngaahi lelei 'a e Pule'anga pe fehanga'angai mo e ngaahi tefito'i taumu'a 'oku ha 'i he kupu 2(2) 'o e Lao ni.

45 Fakamatala tohi 'o e ngaahi 'uhinga ki he mo e tangi ki ha 'ikai tali

- (1) Kuo pau ko ha tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai ke 'ikai tali ha Kole 'o ha Ngofua Fekumi ke 'oatu fakataha ia mo ha fakamatala tohi 'o e ngaahi 'uhinga 'o e 'ikai tali.
- (2) 'E ngofua ki ha Taha Kole Fekumi 'a ia 'oku 'ikai fiemalie ki he tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai ke 'ikai tali e kole ke tangi koe'uhi ko e tu'utu'uni.

46 Ngaahi Tu'unga 'o e Ngofua Fekumi

'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke tali ha Ngofua Fekumi kae fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni moe ngaahi tu'unga 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku taau pe 'a ia kuo tu'utu'uni.

47 Ngaahi Totonu mo e Ngaahi Fatongia 'o e Ngofua Fekumi

Ko e Fekumi -

- (a) 'oku 'ikai kau ai ha ngaahi totonu toko taha ke 'ataa ki he kilisitahi pe tahi, pea 'oku 'ikai kene fakangofua 'a e to'o 'o e ngaahi maka mahu'inga ki he ngaue'aki fakakomesiale;
- (b) 'e ngofua ke fakahoko fakataha 'e he Taha Fekumi 'oku lahi hake 'i he toko taha 'i he 'elia pe ngaahi 'elia tatau;
- (c) kuo pau ke ngata 'i loto 'i ha 'elia pau 'i ha fanongonongo tohi kuo 'oatu ki he Taha Fekumi 'e he Ma'u Mafai, 'a ia 'e ala 'oatu kapau -
- (i) ko e Laiseni pe ha tu'utu'uni 'o ha Feitu'u Tahi Malu'i pe 'Elia Malu'i kuo pe 'oku 'amanaki ke foaki atu ki he 'elia ko ia;
- (ii) kuo maumau'i 'e he Taha Fekumi ha fakapapau pe fiema'u felave'i mo e Ngofua Fekumi pea 'ikai fakalelei'i 'a e maumau 'i loto 'i he mahina fakatohimahina 'e taha 'i hono fiema'u ke fakahoko ia 'i ha Tu'utu'uni Fakahoko;
- (iii) kuo tui fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai kuo fakatupu 'e he Taha Fekumi, 'oku ne fakatupu, pe ngalingali 'e tupu ai, ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi pe mo'ui 'a e tangata;
- (d) 'e ngofua ke kau ai ha toe ma'u mai 'o e ngaahi maka mahu'inga ka kuo pau ke fakangatangata eni ki he lahi si'isi'i taha 'oku fiema'u ki he ngaahi taumu'a 'o e sivi'i pe sivi pe fakamahu'inga, pea 'ikai ki he ngaue'aki fakakomesiale;

- (e) 'oku 'ikai kau ki ai ha totonu ke vili ki he Konga Fonua Konitinentale, ngaue'aki 'a e ngaahi 'one; pe fakahu atu ha ngaahi me'a fakatu'utamaki ki he 'Atakai 'i Tahi;
- (f) kau ai ha totonu fakapotopoto ki he 'ataa atu ki he 'elia 'o e Ngofua Fekumi;
- (g) 'oku 'ikai ke ne 'oatu ha ngaahi totonu ke ma'u pe ngaahi totonu ki he koloa ki he Taha Fekumi 'o ha Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u 'i he lolotonga 'o e Fekumi, ko e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ko ia 'oku kei hoko pe ia ko e koloa 'a e Kalauni.

48 Ngaahi Fatongia 'o e Kau Fekumi

Kuo pau ki he Kau Fekumi -

- (a) ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e Ngofua Fekumi, ko e Lao ni, ko e Lao EIA, ngaahi fiema'u kuo tu'utu'uni 'e he Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, mo ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi founa ngaue fekau'aki mo e Fekumi kuo foaki atu 'e he Ma'u Mafai; pea
- (b) 'ikai hoko atu 'a e Fekumi 'o kapau 'oku 'i ai 'a e fakamo'oni 'oku ne fakaha mai ko e hoko atu 'e ngalingali ke fakatupu ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi pe mo'ui 'a e tangata.

KONGA 6 - LAISENI 'O E NGAahi NGAUE KI HE NGAahi MAKA MAHU'INGA 'I KILISITAHl 'I LOTO 'I HE MAFAl FAKAFONUA 'O E PULE'ANGA

49 Fakatotolo mo e Keli 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga

'E ngofua ke fakahoko 'a e Fakatotolo mo e Keli 'i ha 'elia 'o e ngaahi potutahi fakavahefonua 'o e Pule'anga, Konga Tahi Faka'ekonomika Mavahe pe 'i he Konga Fonua Konitinentale 'a e Pule'anga 'e ha taha fakalao 'oku ne ma'u ha Laiseni felave'i mo e 'elia ko ia.

50 Tali mo e Foaki Atu 'o e Ngaahi Laiseni

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha taimi ke ma'u mai ha Ngaahi Kole Laiseni tau'ataina, pe 'e ngofua mei ha taimi ki he taimi ke ne fakaafe'i, kau atu 'i he founa koe tala mahu'inga, ha Ngaahi Kole ki ha Laiseni ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha 'elia 'o e Konga Fonua Konitinentale 'o e Pule'anga 'oku 'ikai ta'ofi 'i he kupu 32 'o e Lao ni pe 'oku lolotonga fakatatau ki ha Totonu pe ha Kole 'oku lolotonga fakatatali ki ha tali 'o ha Totonu.

- (2) 'I ha Kole ke fakahoko ha Fakatotolo pe Keli 'i ha 'elia 'o e ngaahi potutahi fakavahefonua 'o e Pule'anga, Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe pe 'i he Konga Fonua Konitinentale 'o e Pule'anga, kae fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Konga ni 'o e Lao ni, pea muimui ki he sipinga, ngaahi ngaue, ngaahi me'a mo e ngaahi totongi ko ia 'e toe ala tu'utu'uni, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ha tu'utu'uni -
- (a) ke tali ki ha Taha Kole -
- (i) ha Laiseni Fekumi; pe
- (ii) ha Laiseni Keli;
- (b) pe 'ikai tali ha Laiseni, fekau'aki mo e kotoa pe ha kongā 'o e ngaahi poloka pe ngaahi kongā (cells) 'a ia 'oku fakahoko ki ai 'a e Kole.
- (3) Kuo pau ko e 'elia 'oku fekau'aki mo ia 'e ala tali ai ha Laiseni Fakatotolo pe Keli ko ha poloka pe ngaahi poloka ka kuo pau 'e 'ikai laka hake 'i he poloka 'e 10.
- (4) Kapau kuo tali ha Laiseni Fakatotolo pe Keli fekau'aki mo ha poloka 'e 2 pe lahi ange koe ngaahi kongā (sections) na'e hoko ko e ngaahi poloka ko ia -
- (a) 'oku ne fa'u ha 'elia pe 'e taha; pea
- (b) taki taha 'oku 'i ai 'a e ngaahi fa'ahi 'oku pipiki 'o 'ikai toe si'i hifo 'i ha toe kongā (section) 'e taha 'i he 'elia ko ia.
- (5) 'E 'oatu 'e ha Laiseni ki he Taha Laiseni 'a e ngaahi totonu ke fakahoko ha ngaahi ngaue Fakatotolo pe Keli kuo fakamahino pau 'i loto 'i he 'Elia Laseni, mo e Ngaahi Ngaue Felave 'i 'oku fiema'u ki he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ko ia.

51 Kakano 'o e Kole ki ha Laiseni

Kuo pau ki ha Kole ki ha Laiseni ke 'i ai -

- (a) ha fakamo'oni ki he ngaahi me'a kuo fiema'u 'i he kupu 52 'o e Lao ni;
- (b) 'a e ngaahi tu'u'anga 'o e 'elia 'o e ngaahi potutahi fakavahefonua 'o e Pule'anga, Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe pe Konga Fonua Konitinentale 'i loto 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'e fakahoko 'i he Laiseni;
- (c) ha fekumi ke 'aonga pe keheange kuo tomu'a fakahoko 'e he Taha Kole 'o felave'i mo e ala hoko 'i he 'elia 'o e potutahi fakavahefonua 'a e Pule'anga, Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe pe Konga Fonua Konitinentale 'a ia 'e fakahoko ai 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'i he Laiseni;
- (d) ha fakafuofua kamata 'o e uesia 'e ala hoko ki he 'Atakai koe'uhi ko e Ngaahi Ngaue kuo fakaangaanga 'o fakatatau ki he Kole Laiseni, mo ha fokotu'u ki he ngaahi ako makatu'unga faka'oseni mo fakae'ataakai mo e ngaahi fokotu'utu'u ki he fakasi'isi'i ki he malu'i 'o e 'Atakai 'i Tahī mo e ta'ofi 'o e 'uli'i;

- (e) ha fokotu'utu'u ngaue Fakatotolo pe Keli fakaangaanga, kau ai 'a e loloa 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga (kau ai 'a e tapuni 'o e ngaahi fakahoko ngaue), pea kau ai ha fakamatala 'o e tekinolosia mo e ngaahi ngaue 'e fakahoko, ha fokotu'utu'u 'o e taimi mo e fakafuofua 'o e ngaahi fakamole fakata'u;
- (f) ha palani fakapa'anga;
- (g) ha lisi 'o e kau ngaue 'oku fiema'u ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (h) ha polokalama langa hake 'oku 'oatu ki hono ako'i 'o e kau ngaue 'i he Pule'anga mo 'enau kau atu ki he ngaahi me'a felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga fakaangaanga ke fakahoko 'i he Laiseni, mo ha fokotu'utu'u ngaue ki he kau ngaue fakalotofonua;
- (i) ha palani kau atu 'a e kakai mo e fakamatala;
- (j) ko ha palani 'a e Taha Kole ke tali 'aki ha Ngaahi Me'a kuo Hoko;
- (k) ko e ngaahi totongi kuo tu'utu'uni; mo
- (l) ha ngaahi me'a kehe pe kuo tu'utu'uni 'e he Ngaahi Tu'utu'uni.

52 Tu'unga Ma'u Faka'ilonga felave'i mo e Taha Kole

Ko ha Kole ki ha Laiseni 'e toki fakakaukau'i pe kapau 'e 'uluaki fiemalie 'a e Ma'u Mafai kuo fakakakato 'e he Taha Kole 'a e fiema'u ki he faka'ilonga.

53 Ngaahi Fakangatangata 'i he foaki atu 'o e Ngaahi Laiseni

Kuo pau ke 'ikai foaki atu 'e he Ma'u Mafai ha Laiseni kapau ko hono foaki ia -

- (a) te ne 'oatu 'a e ngaahi totonu ki he Fakatotolo mo e Keli 'i ha 'elia kuo 'osi fakakau 'i loto 'i he ngata'anga 'o ha Laiseni 'oku lolotonga fakalao ki ha vaha'ataimi tatau - tuku kehe 'i ha kole ha Taha Laiseni Fakatotolo ki ha Laiseni Keli ki ha konga 'o e 'elia 'o kau 'i loto 'i he ngata'anga 'o e Laiseni Fakatotolo lolotonga 'a e Taha Laiseni, pe ko ia kuo tauhi 'e he Ma'u Mafai 'i he kupu 65;
- (b) 'e ngalingali 'e maumau'i ai 'e ha taha ha tu'utu'uni ki ha 'Elia 'i Tahi pe 'Elia Malu'i; pe
- (c) te ne tali ha ngaahi totonu Keli 'i ha 'elia pe konga 'o ha 'elia 'a ia 'oku fakalao ai ha Laiseni Fakatotolo ki he ta'u tolu kimu'a, tuku kehe -
 - (i) ko e Taha Kole Keli ko e taha tatau pe ia 'oku ne ma'u 'a e Laiseni Fakatotolo felave'i mo e 'elia ko ia; pe
 - (ii) ko e Kole Keli 'oku 'omi fakataha ia mo e loto kiai 'a e taha 'a ia na'a ne ma'u 'a e Laiseni Fakatotolo kimu'a.

54 Loto 'a e Kapineti mo e Fakamo'oni Hingoa 'a e Minisita ki he Ngaahi Laiseni

- (1) Kuo pau ko ha Laiseni, koe'uhi ke foaki atu fakalao, ke tomu'a lotu ki ai 'a e Kapineti kimu'a pea foaki, pea kuo pau ke fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Minisita.
- (2) 'E ngofua ki he Kapineti kimu'a pea lotu ki ha foaki atu 'o ha Laiseni ke fiema'u ha fale'i mei he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale, ko e foaki atu 'o e Laiseni ko ia 'i he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku muimui ki he ngaahi founa ngaue totonu, ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni mo e ngaahi lao kehe 'o e Pule'anga, mo e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga 'i he lao fakavaha'apule'anga.

55 Foaki Atu 'o laka hake 'i he Laiseni 'e taha

Kuo pau 'e 'ikai ha me'a 'i he Lao ni te ne ta'ofi hono foaki atu ki he taha tatau 'o lahi hake 'i he Laiseni 'e taha.

56 Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Ngaahi Fonua Kehe

Kuo pau ki he Ma'u Mafai, 'i ha'ane ma'u fiemalie ha Kole ki ha Laiseni Fakatotolo pe Keli, kimu'a pea fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni ke 'oatu -

- (a) ha fakamatala mahino 'i he taimi lelei mo taau fekau'aki mo e Kole ko ia ki ha Fonua kehe pe 'a ia 'e ala uesia 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'oku ha 'i lotu 'i he Kole ko ia; mo
- (b) ha faingamalie ki he Fonua ko ia ke 'oatu ha fakamatala 'e kau 'i hono fakakaukau 'i 'e he Ma'u Mafai 'i hono fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni felave'i mo e Kole ko ia.

57 Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni – Femahino'aki mo e Kakai

Kuo pau ki he Ma'u Mafai, 'i hono ma'u mai fiemalie 'o ha Kole ki ha Laiseni Keli, kimu'a pea fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni ke 'oatu -

- (a) ha fakamatala mahino 'i he taimi lelei mo taau fekau'aki mo e Kole ko ia ki he kakai 'o Tonga 'i he muimui ki he ngaahi founa ngaue kuo tu'utu'uni pe 'i ha founa pe 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku fe'unga, tautefito ki ha ngaahi kulupu 'e ala uesia 'e he Ngaahi Ngaue fakaangaanga 'oku ha 'i he Kole Laiseni ko ia; mo
- (b) ha faingamalie ki he kau memipa 'o e kakai pe ngaahi kulupu kaunga 'oku nau fakafofonga 'i 'a e kakai ke 'oatu ha fakamatala 'e kau 'i hono fakakaukau 'i 'e he Ma'u Mafai 'i he fakahoko 'o e tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni felave'i mo e Kole ko ia.

58 Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Fakalukufua

Ko e Ma'u Mafai -

- (a) kuo pau ke ngaue 'i he taimi pe ko ia ki he Ngaahi Kole Laiseni, 'o fakatatau mo e ngaahi founa ngaue kuo tu'utu'uni mo e ngaahi fakangatangata 'o e taimi kuo tu'utu'uni;
- (b) 'e ngofua ke ne kole ha fakamatala kehe mei he Taha Kole Laiseni, pe fiema'u 'a e Taha Kole ke fakahoko ha sivi pe fa'ifa'itaki, kimu'a 'o e fakahoko 'o e tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni pea 'e ngofua ke fakafoki ha Kole Laiseni 'o 'ikai ha tu'utu'uni kapau 'e 'ikai fai pau totonu 'a e Taha Kole ki he kole 'i he kupu si'i ni; pea
- (c) kuo pau 'i he fakahoko 'o ha tu'utu'uni 'i he kupu 50 'o e Lao ni -
 - (i) ke muimui ki hono ngaahi fatongia 'i hono tu'utu'uni 'i he kupu 13 'o e Lao ni; pea
 - (ii) ke fakakau 'i hono fakakaukau'i 'a e fiema'u ki he faka'ilonga kuo tu'utu'uni fekau'aki mo ha Taha Kole, mo e fiema'u sivi'i kuo tu'utu'uni fekau'aki mo e Kole.

59 Fakahoko Tu'utu'uni ki he Laiseni - Fakamatala tohi 'o e ngaahi 'uhinga

'I loto 'i he 'aho 'e tolungofulu mei hono fakahoko ha tu'utu'uni 'e he Ma'u Mafai 'i he kupu 50 -

- (a) kapau ko e tu'utu'uni ke tali ha Laiseni, 'e fanongonongo 'e he Ma'u Mafai 'a e ngaahi 'uhinga 'i ha fakamatala tohi; pea
- (b) kapau ko e tu'utu'uni ko e 'ikai ke tali ha Laiseni na'e kole, 'e 'oatu 'e he Ma'u Mafai ki he Taha Kole 'a e ngaahi 'uhinga 'i ha tohi.

60 Tangi 'i ha tu'utu'uni Laiseni

- (1) 'E ngofua ki ha Taha Kole 'a ia 'oku 'kai fiemalie mo ha tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai 'i he Kole Laiseni ke tangi koe'uhi ko e tu'utu'uni.
- (2) 'E ngofua ki he fa'ahi kehe 'oku 'i ai ha'ane kaunga mo ha tu'unga fakalao 'a ia 'oku 'ikai fiemalie mo ha tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai 'i ha Kole Laiseni ke tangi koe'uhi ko e tu'utu'uni.

61 Loloa 'o e Taimi 'o e Laiseni

- (1) 'E ngofua ki he Laiseni Fakatotolo ke foaki atu ki he vaha'ataimi ko ia 'e ala felotoi ki ai 'i he vaha'a 'o e Ma'u Mafai mo e Taha Kole ka kuo pau ko e loloa 'e 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 6, 'a ia 'e ala fakafo'ou 'a e taimi 'i ha'ane 'osi 'o fakatatau mo e Lao ni.

- (2) 'E ngofua ki he Laiseni Keli ke foaki atu ki he vaha'ataimi 'e ala felotoi ki ai 'i he vaha'a 'o e Ma'u Mafai mo e Taha Kole, 'i he muimui ki ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pea 'i hono ma'u ha fakangofua kimu'a 'a e Kapineti ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga.

62 Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Laiseni

'I he fakahoko 'o ha tu'utu'uni 'i he kupu 50 ke foaki atu ha Laiseni -

- (a) kuo pau ki he Ma'u Mafai 'o fakatatau mo e ngaahi founga ngaue kuo tu'utu'uni ke 'oatu ki he Taha Laiseni ha Laiseni fakaangaanga 'o makatu'unga 'i he -
- (i) ngaahi fiema'u 'o e Lao ni;
 - (ii) sipinga kuo tu'utu'uni; mo e
 - (iii) kakano 'o e Kole,
- ki he Taha Laiseni ke vakai'i mo fakapapau'i 'a 'ene malava mo e loto ke ha'i ia 'e he ngaahi tu'utu'uni, kimu'a pea foaki totonu atu 'e he Ma'u Mafai, 'o fakatatau mo e kupu 54 'o e Lao ni;
- (b) kuo pau ki he Laiseni ke tali 'i he ngaahi tu'utu'uni moe ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni mo ha toe ngaahi tu'utu'uni tanaki atu 'e ala felotoi ki ai 'i he vaha'a 'o e Ma'u Mafai mo e Taha Kole ka kuo pau 'e 'ikai fehangaahangai ia mo e Lao mo e ngaahi tu'utu'uni kuo tu'utu'uni, pea fakatatau ki he loto ki ai 'a e Kapineti;
- (c) 'e fakamahino pau 'e he Laiseni 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fekau'aki mo ia kuo tali ki ai;
- (d) ko e Laiseni taki taha 'e kau ki ai ha palani ngaue Fakatotolo pe Keli fakaikiiki kuo fakangofua 'i he sipinga kuo tu'utu'uni, kau ai 'a e ngaahi taimi tepile, mo e ngaahi fiema'u fakamole fakata'u kuo fakamahino pau; pea
- (e) 'e ngofua ke fiema'u 'i he Laiseni ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai pe ha ngaahi ako kehe ke fakahoko mo lipooti ki ai 'a e Taha Laiseni kimu'a pea lava ke kamata ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pau;

63 Toe vakai'i 'o e Ngaahi Laiseni

- (1) Ko ha toe vakai'i mo fakatonutonu fakataha 'o e palani ngaue 'a e Laiseni taki taha, fakamole fakata'u fakaangaanga, mo e taimi tepile 'a e Ma'u Mafai -
- (a) 'e fakahoko ia hili ha kakato 'o e Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai kuo fakahoko hili 'a e 'aho 'o e foaki atu 'o e Laiseni; pea
 - (b) 'e ngofua ke fakahoko fakakongokonga 'i ha kole 'a e Taha Laiseni pe Ma'u Mafai 'i ha ma'u mai ha fakamatala fo'ou mahu'inga 'e he Taha Laiseni pe Ma'u Mafai.

- (2) 'E ngofua ke fiema'u 'a e Taha Laiseni ke fakahu atu ha toe fakamatala ki he ngaahi taumu'a 'o e toe vakai'i ko ia.
- (3) Kuo pau ki he toe vakai'i ke fakahoko fakatatau ki ha ngaahi founa ngaue kuo tu'utu'uni, pe ngaahi founa ngaue kuo tu'utu'uni 'e he Laiseni.
- (4) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke tomu'a ma'u 'a e loto ki ai 'a e Kapineti, kimu'a ha liliu 'o ha fakamatala mahu'inga 'i he Laiseni Keli.

64 Totonu Kakato 'o e Laiseni mo e Malu 'o e Ma'u

- (1) Ko e Laiseni 'e, 'i he fakakaukau'i 'o e -
 - (a) ngaahi totongi 'oku fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni pea 'i he Laiseni; mo e
 - (b) fakahoko mo e muimui 'a e Taha Laiseni 'a e kotoa 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni 'i he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni, mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Laiseni,

ke foaki ki he Taha Laiseni lolotonga 'a e hokohoko atu 'o e Laiseni, 'a e ngaahi totonu kakato ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fekau'aki mo e Ngaahi Maka Mahu'inga kuo fakamahino pau 'o e 'Elia Laiseni pea ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue Felave'i, 'o fakatatau mo e palani ngaue Fakatotolo pe Keli kuo felotoi 'oku ha 'i he Laiseni.

- (2) Ko e Ma'u Mafai 'e 'ikai ke ne liliu, to'o fakataimi, pe fakafoki ha Laiseni tuku kehe 'i ha fakatatau mo e Lao ni.
- (3) 'E ngofua ki ha Laiseni ke fakafo'ou 'i ha vaha'ataimi hokohoko 'e he Ma'u Mafai 'o fakatatau mo e Lao ni pea 'oku 'i ai 'a e lau ko ha Taha Ma'u Laiseni Fakatotolo 'a ia kuo ne ngaue fakafiemale, 'e foaki atu ha Laiseni Keli ki he feitu'u tatau.

65 Totonu 'o e Tauhi tupu mei ha Laiseni Fakatotolo

- (1) Kapau kuo foaki atu 'e he Ma'u Mafai ha Laiseni Fakatotolo -
 - (a) kuo pau ke 'ikai foaki atu 'e he Ma'u Mafai ha Laiseni Keli fekau'aki mo ha konga 'o e 'Elia Laiseni 'i loto 'i he ta'u 'e tolu 'o e ngata'anga 'o e taimi 'o e Laiseni Fakatotolo, pea 'ikai ma'u ha loto ki ai 'a e Taha Ma'u Laiseni Fakatotolo 'i he tohi; pea
 - (b) 'i loto 'i he ta'u 'e tolu 'o e ngata 'o e taimi 'o e Laiseni Fakatotolo, 'e ngofua ki he Taha Ma'u Laiseni ke kole ke tauhi 'e he Ma'u Mafai ke ma'u kakato ki he Keli 'i he kaha'u 'e he Taha Laiseni 'a e ngaahi poloka kuo fili mei he 'Elia Laiseni Fakatotolo.
- (2) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke tu'utu'uni ke tauhi ha 'elia kuo fili 'e he Taha Laiseni 'i he kupu si'i 1(b) ke Keli kakato ai ha Taha Laiseni ki ha ngaahi vaha'a taimi hokohoko 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e nima kae fakatatau ki he

hokohoko atu 'e he Taha Laiseni ke fakahoko ki he fiemalie 'a e Ma'u Mafai ko e -

- (a) Taha Laiseni 'oku ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue tokanga ki he fakahoko 'o ha Kole 'o ha Laiseni Keli fekau'aki mo ha 'elia tauhi; pe
 - (b) 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'unga lelei ki he Taha Laiseni ke 'ikai lolotonga kole ki ha Laiseni Keli fekau'aki mo e 'elia, kau ai (kae 'ikai fakangatangata) 'o makatu'unga 'i he tu'unga 'o e tekinolosia ki he ngaahi ngaue Keli fekau'aki mo e maketi ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'elia kuo tauhi.
- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i hono mafai taau ke tu'utu'uni 'a e loloa 'o e taimi 'a ia 'e ala tauhi ai ha 'elia 'i he kupu ni ki he Keli toko taha pe 'a e Taha Laiseni 'i he kaha'u, pea 'ikai ha fakangatangata ki he ngaahi taimi 'e ala fakahoko ai 'e he Ma'u Mafai 'a e tu'utu'uni ko ia ke tauhi ha 'elia, fakatatau ki he tomu'a fiemalie 'a e Ma'u Mafai.
- (4) Kapau 'e fakahoko 'e he Ma'u Mafai ha tu'utu'uni 'i he kupu si'i (2)(b) ke tauhi ha 'elia ki he Keli toko taha pe 'a ha Taha Laiseni, kuo pau ki he Ma'u Mafai -
- (a) ke 'oua 'e fakakaukau 'i ha Kole mei ha taha kehe ke fakahoko ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'elia kuo tauhi lolotonga 'a e vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (3);
 - (b) fanongonongo ki he Taha Laiseni 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia mo e ngaahi tu'unga 'o e tu'utu'uni, 'oku 'ikai kehekehe mo e Lao ni mo e Ngaahi Tu'utu'uni, 'o hange ko ia 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku fe'unga; pea
 - (c) 'i loto 'i he 'aho 'e tolungofulu 'o e tu'utu'uni ke pulusi 'a e tauhi 'i ha fanongonongo 'i he Kasete.
- (5) Kapau 'e tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai 'oku 'ikai ke fiemalie koe'uhi ko e taumu'a 'o e kupu si'i (2) fekau'aki mo ha ni'ihi pe kotoa 'o ha 'elia tauhi, ko e 'elia ko ia 'oku 'ikai tauhi toko taha pe ma'ae Keli 'i he kaha'u ki he Taha Laiseni, ka koe 'elia 'e ngofua ke hoko ko ha tefito 'o ha Kole fo'ou.

66 'E ala fiema'u 'e he Laiseni Fakatotolo ha tukuange mamalie 'o ha 'Elia

'E ngofua ki he Ma'u Mafai, 'i he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni pe ngaahi tu'utu'uni 'o e Laiseni Fakatotolo, ke fiema'u 'a e Taha Laiseni Fakatotolo ke tukuange ha peseti pe ngaahi konga 'o e 'Elia Laiseni 'i ha vaha'ataimi pau 'o fakatatau mo ha tepile ke fokotu'u 'e he Ma'u Mafai 'i he Laiseni pe 'a ia 'e ala tu'utu'uni.

67 Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u 'i ha Laiseni Fakatotolo

- (1) Kuo pau ko ha uho pe konga pe ha lahi kehe pe konga 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u 'e ha Taha Laiseni 'i he fakahoko 'o e Ngaahi

Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'i ha Laiseni Fakatotolo ke hoko ia ko e koloa 'a e Kalauni pea kuo pau 'e 'ikai fetuku pe 'ave ia mei he Pule'anga, tuku kehe ki he ngaahi taumu'a 'o e sivi, tala, sivi'i, pe tauhi, 'o 'ikai loto ki ai 'a e Ma'u Mafai, 'a ia 'e ngofua ke loto ki ai 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga ko ia 'e fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku fe'unga ke hilifaki.

- (2) Kapau ko e ngaahi uho pe ngaahi kongā kehe 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u 'e he Taha Laiseni, kuo pau ke tauhi 'e he Taha Laiseni ha lekooti fe'unga ki hono tala 'o e uho pe kongā mo e feitu'u 'o hono tupu'anga, pea kuo pau ko e ngaahi kongā ke faka'ataa ia ki he Ma'u Mafai, 'i hono fiema'u.
- (3) Ko ha taha 'a ia 'oku 'ikai fai pau ki he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (4) Kuo pau ki ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$250,000.

68 'Oatu 'e he Laiseni Keli ki he Taha Laiseni 'a e ngaahi totonu ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u

'I he taimi 'e ma'u ai ha Ngaahi Maka Mahu'inga 'i he Kilisitahi 'e ha Taha Laiseni Keli mei ha 'Elia Laiseni pea fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Laiseni -

- (a) kuo pau ki he Taha Laiseni ke ne ma'u fakatou'osi 'a e ngaahi totonu ki he koloa mo e totonu ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ko ia 'i he taimi 'o e to'o ('oku kau heni 'a e ngaahi totonu ke fakatau, ngaohi mo fakatau atu mo hu ki tu'apule'anga 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pea fakatatau ki he Lao ni ke fakamole tau'ataina 'a e ngaahi pa'anga mei he fakatau atu); pea
- (b) ko e ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ko ia 'oku 'ikai fakatatau ki he ngaahi totonu 'o ha taha kehe.

69 Keli Tokanga

- (1) 'I he kamata pe 'o e keli 'o ha Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha Laiseni Keli, kuo pau ki he Taha Laiseni, 'i loto 'i he ngaahi fakangatangata fakapotopoto pea 'i hono fakakaukau'i kotoa 'a e ngaahi me'a felave'i, ke hokohoko atu 'a e keli 'i he vaha'a taimi 'o e Laiseni.
- (2) Neongo 'a e kupu si'i (1), 'e ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha kole 'a e Taha Laiseni 'i he kupu 73 'o e Lao ni, pea 'i ha fakatataa ki he fiemalie 'a e Ma'u Mafai 'oku 'i ai 'a e 'uhinga lelei ke fakahoko pehee, fakangofua ha to'o fakataimi 'o e Ngaahi Ngaue Keli.

70 Ngaahi Fatongia mo e Mo'ua 'o e Taha Laiseni

- (1) Kuo pau ki he Taha Laiseni ke fai pau mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Laiseni, Lao ni, mo ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni.
- (2) Ko e Taha Laiseni 'oku ne tokangaekina 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e Ngaahi Ngaue Felave'i kuo fakahoko 'i loto 'i he 'Elia kuo Laiseni, mo 'enau faipau mo e Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, mo e Laiseni.
- (3) Kuo pau ki he Taha Laiseni 'i he taimi kotoa pe ke tauhi 'a e Pule'anga ke 'ataa mei he ngaahi hopo kotoa, ngaahi fakatonutonu, ngaahi fakamole, ngaahi totongi mo e ngaahi 'eke mo e ngaahi fekau 'a ia 'e ala fakahoko pe 'omi 'e ha fa'ahi hono tolu fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pea 'e ala mo'ua ki he mahu'inga 'o ha totongi huhu'i pe maumau kuo tupu mei he 'ikai ke faipau mo e Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pe ko e Laiseni, mo ha ngaahi ngaue hala pe 'ikai fakahoko 'o ha ngaue mo ia 'o ene kau ngaue, kau 'ofisa, kau ngaue alepau, mo e kau fakafongia 'i he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i 'i he Laiseni, kau ai kae 'ikai fakangatangata 'i he tupu ha lavea ki ha kau ngaue'aki 'o e matatahi pe tahi, maumau ki he 'Atakai 'i Tahi, mo ha mole faka'ekonomika pe totongi huhu'i fekau'aki.
- (4) Kuo pau ko ha ngaahi fatongia 'a ia ke muimui ki ai mo fakahoko 'e he Taha Laiseni 'i ha taimi 'a ia ko e Taha Laiseni 'oku lahi hake 'i he toko taha ko e fatongia 'oku fakataha pe movetevete.
- (5) Kuo pau ko e Taha Laiseni 'e kei ala mo'ua pe ki he maumau ko e ola 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi neongo 'a e fakangata pe to'o fakataimi 'a e Totonu.

71 Konga 'o ha 'Elia Laiseni 'i tu'a 'i he mafai fakafonua

Kapau koe konga 'o ha 'Elia Laiseni 'oku kau pe pehee 'oku kau 'i ha 'elia 'oku 'i tu'a 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga pe ha 'elia 'oku kau pe 'oku 'i loto 'i he 'Elia Malu'i pe Feitu'u Tahi Malu'i, pea 'oku kei fakalao pe 'a e Laiseni, ka 'oku 'ikai fakangofua ai ke fakahoko ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i he konga ko ia.

72 Fakafo'ou 'o e Laiseni

- (1) 'E ngofua ki he Taha Laiseni ke kole ki he Ma'u Mafai ki he Laiseni ko ia ke fakafo'ou ki he ta'u hokohoko 'o a'u ki he ta'u 'e nima.
- (2) Ko e Ma'u Mafai 'i ha loto ki ai 'a e Kapineti te ne tali ha fakafo'ou pehee ka kuo pau ko e kole ke fakafo'ou 'e ma'u mai ia 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he 'aho 'e hivangofulu kimu'a 'i he 'aho ngata'anga 'o e 'uluaki taimi 'o e Totonu, pea 'e hokohoko atu 'e he Taha Ma'u Totonu 'ene fakakakato 'a e fiema'u Faka'ilonga pea kuo ne fakakakato 'ene ngaahi fatongia 'i he Totonu lolotonga.

- (3) Kapau 'e tali ha fakafo'ou 'i he hili 'o e 'aho ngata'anga 'o e 'uluaki taimi 'o e Totonu, 'e lau pe 'a e Totonu na'e hokohoko atu 'a hono ngaue'aki lolotonga 'a e vaha'a taimi 'o e 'aho ngata'anga mo e 'aho na'e tali ai 'a e fakafo'ou.
- (4) Kapau 'e 'ikai tali ha fakafo'ou, 'e muimui 'a e Ma'u Mafai ki he ngaahi founga ngaue 'oku ha 'i he kupu 73(2).

73 Liliu, to'o fakataimi, pe fakafoki 'o ha Laiseni

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke liliu, to'o fakataimi, pe fakafoki ha Laiseni Fakatotolo pe Laiseni Keli 'i he kupu ni -
- (a) kapau ko ha fiema'u 'o e faka'ilonga kuo tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni kuo 'ikai to e hoko ki he Taha Laiseni 'i ha fakamatala mahu'inga;
- (b) kapau ko e fakahu atu 'o e pa'anga malu'i 'oku fiema'u 'i he kupu 93 'o e Lao ni 'oku 'ikai fakahu atu ia 'o fakatatau mo e Lao ni;
- (c) kapau ko e liliu pe fakafoki 'oku 'i he tui fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai 'oku fiema'u ke -
- (i) ta'ofi ha fakatu'utamaki lahi ki he -
- (a) malu, mo'ui lelei mo e lelei 'o ha taha; pe
- (b) 'Atakai 'i Tahi;
- (ii) faka'ehi'ehi mei ha fepaki mo ha fatongia 'o e Pule'anga kuo hoko mei ha felotoi fakavaha'apule'anga pe tu'utu'uni 'oku ngaue'aki ki he Pule'anga; pe
- (iii) faka'ehi'ehi mei ha me'a 'a ia 'e ala 'amanaki fakapotopoto ke hoko 'o maumau ai 'a e melino mo e malu fakavaha'apule'anga pe fakalotofonua;-
- (d) 'i ha'ane hoko, 'i he loto ki ai 'a e Taha Laiseni;
- (e) koe'uhi ke malu pe ke faka'ai'ai fakapotopoto 'a e faipau 'a e Taha Laiseni mo e ngaahi fatongia 'o e Taha Laiseni mo e ngaahi fakapapau 'o e Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni mo e Laiseni;
- (f) kapau kuo 'ikai faipau 'a e Taha Laiseni mo e tu'utu'uni aofangatuku 'o ha sino fakalelei 'o ha ta'efiemalie 'oku ala ngaue'aki ki ai;
- (g) 'i ha 'ikai lava totongi e mo'ua (bankruptcy), 'ikai malava ke totongi e mo'ua (insolvency), pe tanaki 'o e koloa 'o e Taha Laiseni, pe 'i ha ngata 'a e hoko 'a e Taha Laiseni ko ha sino fakalao;
- (h) 'i ha femahino'aki mo e Taha Laiseni, kapau 'oku ta'ofi 'a e Taha Laiseni 'i ha vaha'ataimi hokohoko 'o laka hake 'i he ta'u 'e ua mei he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo Laiseni 'i he Laiseni neongo hono fakahoko 'a e kotoa 'o e ngaahi ngaue fakapotopoto ke fakahoko, koe'uhi ko ha ngaue 'i tu'a 'i he pule 'a e Taha Laiseni;

- (i) kapau 'oku 'ikai fakahoko ha ngaahi ngaue mahu'inga 'e he Taha Laiseni ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo Laiseni ki ha vaha'a taimi 'o laka hake he ta'u 'e ua;
- (j) kapau 'oku 'i ai ha maumau lahi, hokohoko pe fai fakalotokovi 'e he Taha Laiseni -
- (i) 'o ha fakapapau mahu'inga pe tu'utu'uni pe tu'unga 'o e Laiseni;
- (ii) 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni kuo fakahoko 'i he Lao ni pe ngaahi lao kehe 'o e Pule'anga;
- (iii) 'o e ngaahi tu'unga kuo hilifaki 'i he Lao EIA; pe
- (iv) 'o ha fiema'u 'o ha Tu'utu'uni kuo fakahoko 'i he Lao ni, mo ha maumau ko ia 'a ia 'oku 'ikai lava fakalelei'i pe kuo 'ikai fakalelei'i 'i ha 'oatu 'o ha fanongonongo fakapotopoto 'e he Ma'u Mafai;
- (k) kapau ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fekau'aki 'i he fakakaukau 'a e Kapineti te ne fakatupu ha fakatu'utamaki 'oku 'ikai tali 'e he Pule'anga pe 'ikai to e 'i he ngaahi lelei 'o e Pule'anga koe'uhi ko e ngaahi liliu 'i he ngaahi tu'unga felave'i mo e Ngaahi Ngaue kau ai (kae 'ikai fakangatangata) 'a e ngaahi liliu ki he -
- (i) maketi ma'ae Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (ii) ngaue lelei taha fakae'ataakai felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi; pe
- (iii) ko e tu'unga 'o e tekinolosia 'oku ngaue'aki ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, kae pehe ki he tu'unga 'o e Taha Laiseni ke feau 'a e ngaahi liliu 'i he ngaahi 'ataakai;
- (l) kapau ko ha totongi 'oku mo'ua'aki 'i he kupu 75 pe ha kongu 'o e Lao ni 'oku nounou pe 'ikai totongi 'i he mahina 'e ono hili 'a e 'aho 'a ia na'e totonu ke totongi ai; pe
- (m) 'i ha liliu, mokisi, lisi 'o ha Totonu, pe liliu lahi 'i he fa'unga, ma'u pe pule'i 'o e Taha Ma'u Totonu, 'o 'ikai tomu'a fakangofua 'e he Ma'u Mafai.
- (2) Kuo pau kimu'a pea fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu ni 'e he Ma'u Mafai, tuku kehe kapau ko e tu'utu'uni kuo fakahoko ia 'i ha kole 'a e Taha Laiseni pea 'i he ngaahi tu'utu'uni tatau tofua pe mo e kole 'a e Taha Laiseni, ke 'oatu ki he Taha Laiseni 'o 'ikai toe si'i ange 'i he 'aho 'e hivangofulu ha fanongonongo tohi 'o e tamu'a 'o e Ma'u Mafai ke fakahoko 'a e tu'utu'uni, 'o fakaha 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e tu'utu'uni fakaangaanga mo e ngaahi 'uhinga ki ai, pea fakaafe'i ha taha 'a ia kuo 'oatu ki ai ha fanongonongo pe tatau 'o e fanongonongo, pea kuo ne fakafepaki ki ai, ke fakahoko ha fokotu'u 'i ha tohi ki he Ma'u Mafai fekau'aki mo e fokotu'u 'i loto 'i ha taimi kuo fakamahino pau.
- (3) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai kapau kuo ne ta'ofi fakataimi ha Laiseni, ke fiema'u 'i ha fanongonongo 'a e Taha Laiseni ke hoko atu 'a 'ene ngaahi ngaue

pea faipau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e Laiseni, 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he 'aho 'e 90 hili 'a e fanongonongo ko ia.

- (4) 'E ngofua ke fetongi'aki ha liliu, to'o fakataimi pe fakafoki 'i he kupu si'i (1)(a),(b),(c),(e),(f),(i),(j), mo e (l), 'e he Ma'u Mafai ha ngaahi ngaue pule'i kuo tu'utu'uni 'i he kupu 27 'o e Lao ni, pe hilifaki ki he Taha Laiseni ha ngaahi tautea pa'anga 'o fakatatau ki he lahi 'o e maumau pea 'i ha'ane hoko 'e 'ikai laka hake 'i he \$1,000,000 'a ia ko ha mahu'inga 'oku 'ikai kau ai ha totongi huhu'i 'e ala totongi atu ki ha maumau (damage) pe maumau (harm).
- (5) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'ikai fakahoko ha tu'utu'uni 'o kau ai ha ngaahi tautea pa'anga 'i he kupu si'i (4) kae'oua kuo tuku atu ki he Taha Laiseni ha faingamalie fakapotopoto ke ngaue'aki kotoa 'a e ngaahi fakalelei faka-fakamaau'anga 'oku 'ataa ki ai 'i he ngaahi lao 'o e Pule'anga.
- (6) Kuo pau 'i ha hoko 'o ha fakangata pe 'osi 'o ha Laiseni, ki he Taha Laiseni ke fai pau ki he Ngaahi Tu'utu'uni pea kuo pau ke to'o 'a e kotoa 'o e ngaahi me'a kuo fokotu'u, me'angaue, ngaue'anga mo e ngaahi naunau 'i he 'Elia kuo Laiseni pea kuo pau ki he 'Elia kuo Laiseni ke malu 'a hono ngaahi 'ataakai koe'uhi ke 'oua 'e fakatupu ha fakatu'utamaki ki he ni'ihii, folau vaka pe ki he 'Atakai 'i Tahi.
- (7) Kuo pau ki he Ma'u Mafai 'i ha fakahoko 'o e liliu 'o ha Laiseni -
 - (a) ke teuteu ha tohi tu'utu'uni 'o e liliu kuo fakamo'oni ki ai 'a e Minisita mo e fakafofonga kuo vahe'i atu 'o e Taha Laiseni;
 - (b) ke lesisita 'a e liliu ki he Laiseni ko ia 'i he lesisita 'o e Ngaahi Totonu, kuo tauhi 'e he Ma'u Mafai 'i he kupu 34 'o e Lao ni;
 - (c) ke foaki atu ki he Taha Laiseni ha tatau 'o e tohi tu'utu'uni 'o e liliu; pea
 - (d) ke pulusi ha fanongonongo 'o e liliu 'i he Kasete.

74 'Oatu fakafoki 'o ha Laiseni

Fakatatau ki he totongi 'o ha ngaahi pa'anga hulu 'oku ala totongi 'o fakatatau mo e kupu 75 'o e Lao ni pea 'ikai ha uesia ki ha fatongia pe mo'ua kuo hilifaki 'e he Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pe kuo hoko 'i ha tu'utu'uni pe tu'unga 'oku ha 'i he Laiseni, 'e ngofua ki ha Taha Laiseni 'i ha taimi ke 'oatu fakafoki 'a e Laiseni 'o 'ikai ha tautea 'i hono 'oatu ki he Ma'u Mafai 'o 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e ono kimu'a ha fanongonongo tohi 'o ia.

75 Hokohoko atu 'a e mo'ua 'o ha Taha Laiseni

'I he fakafoki 'o ha Laiseni 'e he Ma'u Mafai, pe 'oatu fakafoki 'o ha Laiseni 'e he Taha Laiseni, kuo pau ko e kotoa 'o e ngaahi totonu kuo tali ke ngata pea tu'utu'uni, ka ko e Taha Laiseni 'e kei fakatatau ki ha fatongia hokohoko atu pe mo'ua kuo fakahoko 'e he Taha Laiseni ko e ola 'o e Ngaahi Ngaue kuo 'osi fakahoko, pe kehe ange 'i ha 'uhinga 'o e ma'u 'o e Laiseni, kau ai 'a e ngaahi fiema'u ke fakahu atu ha ngaahi lipooti pea ke fakahoko ha ngaahi totongi ki he Ma'u Mafai ki he vaha'ataimi

lolotonga 'a ia na'e fakahoko ai 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.

76 Fakaloloa 'o e Laiseni Fekumi lolotonga 'a e fakakaukau'i 'o e Kole ki ha Laiseni Keli

Kapau 'e fakahoko ha Kole ki ha Laiseni Keli 'e he Taha Laiseni Fakatotolo ki he 'Elia kuo Laiseni tatau, 'e lau pe 'a e Laiseni Fakatotolo ke hokohoko atu 'a hono ngaue'aki kae toki a'u ki ha taimi 'a ia 'e ma'u ai 'a e Taha Kole ha tu'utu'uni aofangatuku 'i he Kole Laiseni Keli.

KONGA 7 - POUPOU'I 'O E NGAHI NGAUE 'I HE 'ELIA

77 Kau atu ki he Poupou'i 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai 'i ha founa te ne pehee 'oku fe'unga ke fakaafe'i ha Ngaahi Kole Poupou, pe kau atu ki he ngaahi feportalanoa'aki, mo e Kau Kole Poupou pe Kau Kole Poupou fakaangaanga.
- (2) Koe'uhi kae malava ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he Poupou 'a e Pule'anga kuo pau ki he Taha Kole Poupou ke 'uluaki -
 - (a) ma'u ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou fakalao mei he Ma'u Mafai; mo
 - (b) ma'u ha aleapau fakalao mei he ISA,
 felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia.
- (3) 'I he fakahoko ha Kole ke fakahoko ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i loto 'i he 'Elia 'i he poupou 'a e Pule'anga, pea muimui ki he sipinga ko ia mo e ngaahi ngaue 'e ala tu'utu'uni, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke fakahoko ha tu'utu'uni -
 - (a) ke foaki ki ha Taha Kole -
 - (i) ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ki he Fakatotolo; pe
 - (ii) ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ki he Keli,
 fakahoko ke poupou ki he Taha Kole ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo fakamahino pau 'i loto 'i he 'Elia 'i ha aleapau mo e Ma'u Mafai Fakavaha'apule'anga ki he Kilisitahi; pe
 - (b) 'ikai foaki atu ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou;
- (4) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke tuku atu ha faingamalie ki he kakai pe ki he ngaahi kulupu kaunga 'oku nau fakafonganga'i 'a e kakai ke tuku atu ha

fakamatala ke kau 'i hono fakakaukau'i 'e he Ma'u Mafai 'i ha fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1).

- (5) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'ikai foaki atu ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou kapau 'oku tui fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai, ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga -
- (i) 'e ala hoko ai ha maumau 'ikai lava ke fakalelei'i ki ha komiuniti, ngaue fakafonua pe ngaue'anga 'i he Pule'anga; pe
 - (ii) 'e 'ikai 'i he lelei fakalukufua 'a e Pule'anga.

78 Ngaahi tu'unga fiema'u ke foaki atu ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou

Kuo pau ko ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke foaki atu pe ki ha Taha Kole Poupou 'a ia -

- (a) ko ha sino'i kautaha, kuo lesisita 'i Tonga;
- (b) 'oku ne pe 'e 'i he kamata'anga 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'oku ne ma'u 'a e ngaahi naunau fakapa'anga mo e fakatekinikale fe'unga mo e malava ke fakahoko totonu 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o faipau ki he Ngaahi Tu'utu'uni 'a e ISA;
- (c) kuo ne totongi atu 'a e ngaahi totongi 'oku ngaue'aki 'i he Lao ni; pea
- (d) kuo ne muimui ki he ngaahi ngaue Kole kuo tu'utu'uni pea ma'u 'a e fiema'u faka'ilonga kuo tu'utu'uni.

79 Kole Poupou

- (1) Kuo pau ki he Kole Poupou ke fakahoko 'i ha tohi ki he Ma'u Mafai pea kuo pau ke kau ai -
- (a) ha fakamo'oni ko e Taha Kole Poupou 'oku ne fakakakato 'a e Fiema'u Faka'ilonga 'o e Poupou;
 - (b) ko e kakano tatau pe 'oku fiema'u 'e he Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA ki ha kole ke tali ha palani ngaue ke ma'u ha aleapau ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga;
 - (c) ha ngaahi fakapapau 'i ha tohi ko e Taha Kole Poupou -
 - (i) te ne faipau ki hono ngaahi fatongia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA mo e Lao ni;
 - (ii) fakamo'oni'i ko e kakano 'o e Kole Poupou 'oku mo'oni mo totonu ki he lelei 'o 'ene tui; pea
 - (iii) 'oku ne taumu'a ke kole ha aleapau ki he ISA ke fakahoko ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia 'i he poupou 'a e Pule'anga Tonga;

- (d) ha ngaahi tatau pe ngaahi fakama'opo'opo 'o ha ngaahi ako kuo fakahoko 'e he Taha Kole Poupou pe fakamatala kehe felave'i mo e tu'unga 'o e 'Elia Aleapau fakaangaanga;
- (e) ha ngaahi tatau pe ngaahi fakama'opo'opo 'o ha ngaahi ako kuo fakahoko 'e he Taha Kole Poupou pe fakamatala kehe felave'i mo e tu'unga 'e ala uesia 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e 'Atakai 'i Tahi;
- (f) hono fakahaa'i 'a e fokotu'utu'u, ki he lahi taha 'oku 'ilo, 'a e Taha Kole Poupou ki -
- (i) he ngaahi founa ki hono fakapa'anga 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (ii) ma'u, lisi pe fokotu'utu'u kehe ke ngaue'aki 'a e ngaahi vaka mo e me'a ngaue kuo fiema'u ki he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi; mo e
- (iii) malu'i pe sino'i pa'anga talifaki ke totongi 'a e maumau 'e ala fakatupu 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ngaahi totongi 'o e tali ki ha Me'a Kuo Hoko;
- (g) ha lisi 'o e kau ngaue 'oku fiema'u ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo ha fakaha kapau ko kinautolu 'e fakahu atu pe mei he Pule'anga;
- (h) ha polokalama langa hake 'oku tuku atu ai ha ako ki he kau ngaue 'a e Pule'anga;
- (i) ha totongi Kole Poupou 'oku fiema'u 'i he Lao;
- (j) ha fakamatala ko ha Fa'ahi 'oku Poupou'i pe ha taha 'o 'ene Kau Talekita kuo 'ilo'i kimu'a 'i ha fakamo'oni fakapotopoto -
- (i) ke ne maumau'i ha tu'utu'uni pe tu'unga mahu'inga 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA;
- (ii) kuo ne halaia 'i ha hia pe 'oku 'i ai hono mo'ua sivile fekau'aki mo ha fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ngaahi ngaue tatau mo ia 'i tahi pe 'uta 'i ha mafai kehe; pe
- (iii) kuo halaia 'i ha hia kau ai ha kakaa pe ta'efaitotonu;
- (k) ha ngaahi me'a kehe 'e ala tu'utu'uni.
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu si'i (1)(a), ko e Fiema'u Faka'ilonga 'o e Poupou 'a ia -
- (a) ko e Taha Kole Poupou -
- (i) ko e sino'i kautaha lolotonga, kuo lesisita 'i he Pule'anga;
- (ii) 'oku ne pe 'e 'i he kamata'anga 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga, ma'u 'a e ngaahi naunau fakapa'anga mo e fakatekinikale fe'unga mo e malava ke -

- (aa) fakahoko totonu 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o faipau ki he Ngaahi Tu'utu'uni 'a e ISA; pea
- (bb) ke totongi 'a e maumau 'e ala fakatupu 'e he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe ngaahi totongi 'o e tali ki he Me'a Kuo Hoko;
- (iii) kuo ne fakahu atu ha Kole 'o fakatatau ki he Lao ni mo e Ngaahi Tu'utu'uni, kau ai 'a e totongi Kole Poupou;
- (b) ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'oku faitatau ia mo e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA felave'i mo e pule'i 'o e 'ataakai;
- (c) ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga fakaangaanga 'oku tatau ia mo e ngaahi lao 'oku ala ngaue'aki fakafonua mo fakavaha'apule'anga, kau ai 'a ia 'oku felave'i mo e malu 'i tahi mo e malu'i mo e fakatolonga 'o e 'Atakai 'i Tahi; pea
- (d) ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fakaangaanga 'e 'ikai te ne uesia lahi -
 - (i) 'a e ngaahi totonu 'a kinautolu kehe 'oku nau ngaue'aki fakalao;
 - (ii) 'a e malu'i mo e fakatolonga 'o e 'Atakai 'i Tahi; pe
 - (iii) 'a e melino mo e malu fakavaha'apule'anga mo fakalotofonua.
- (3) 'E ngofua ke fakakaukau'i ha tu'utu'uni 'o ha kupu faka'ofisiale 'o e ISA ke foaki atu ki ha Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i ha aleapau 'e he Ma'u Mafai ko e fakamo'oni felave'i mo 'ene fakahoko tu'utu'uni 'i he'ene Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou.

80 Ngaahi tu'utu'uni 'o e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou

Kuo pau ko ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou, ke foaki atu ki ha Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i he sipinga 'oku fiema'u ke ne fakafiemalie'i 'a e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA, pea kuo pau ke ha ai -

- (a) 'a e hingoa 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i;
- (b) ha fakamatala ko e Fa'ahi 'oku Poupou'i -
 - (i) ko ha tangata'i fonua 'o e Pule'anga; pe
 - (ii) fakatatau ki he pule totonu 'a e Pule'anga pe ko hono kakai;
- (c) ha fakamatala mei he Pule'anga 'oku ne poupou'i 'a e Fa'ahi 'oku Poupou'i;
- (d) 'a e 'aho 'o e fakahu atu 'e he Pule'anga 'a 'ene tu'utu'uni 'o e tali 'o e, pe kau atu pe hoko ki he, Konivesio 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi;
- (e) ha fakaha ko e Pule'anga 'oku ne fua 'a e fatongia 'o fakatatau mo e 'atikolo 139, 'atikolo 153, palakalafi 4 mo e Fakamatala Fakalahi III, 'atikolo 4,

palakalafi 4, 'o e Konivesio 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tah;

- (f) 'a e vaha'ataimi ko ia kuo pau 'e kei ngaue'aki 'a e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou tuku kehe ka fakangata ia 'o fakatatau mo e Lao ni, mo ha ngaahi tu'utu'uni fekau'aki pe ngaahi tu'utu'uni pe fakahinohino kuo tuku atu 'e he ISA;
- (g) ha kakano 'oku fiema'u fakapotopoto 'e he ISA pe 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku fe'unga ke fakakau atu.

81 Fiema'u 'a e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke loto ki ai 'a e Kapineti pea fakamo'oni ai 'a e Minista

- (1) Kuo pau ki ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou, ke fakalao hono foaki pe liliu, ke loto ki ai 'a e Kapineti kimu'a hono foaki, pea fakamo'oni ki ai 'a e Minisita.
- (2) 'E ngofua ki he Kapineti kimu'a pea loto ki ha foaki atu 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke kole ha fale'i mei he 'Ofisi 'o e Ateni Seniale, ko e foaki atu 'o e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ko ia 'i he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku fai pau mo e founga ngaue taau, ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, mo e ngaahi fatongia 'o e Pule'anga 'i he lao fakavaha'apule'anga.

82 Ngaahi alepau 'o e Poupou

'E ngofua ki he Ma'u Mafai, 'i hono fakangofua 'e he Minisita ke kau atu ki he ngaahi felotoi 'i ha tohi mo e Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i ha taimi ke fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga tanaki atu fekau'aki mo e fokotu'utu'u 'o e poupou, ka kuo pau ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e felotoi ko ia 'oku 'ikai pea 'e 'ikai ke hoko ha maumau'i 'e he Pule'anga pe Fa'ahi 'oku Poupou'i 'a e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA pe Lao ni, pe 'e 'ikai faitatau mo ha ngaahi fatongia 'o e lao fakavaha'apule'anga 'o e Pule'anga.

83 Hokohoko atu 'o e ngaahi fatongia 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i

Ko e ngaahi fatongia 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i 'oku ha 'i he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, pe 'i he Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou pe ha felotoi 'o e Poupou 'e 'i he'ene ala ngaue'aki 'o kamata kimu'a, pea hokohoko atu 'o laka atu, 'i he vaha'ataimi lolotonga 'a ia 'oku fakahoko ma'u pe 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e Ngaahi Ngaue Felave'i 'i he alepau mo e Ma'u Mafai Fakavaha'apule'anga ki he Kilisitahi 'i he 'Elia.

84 Mo'ua 'o e Fa'ahi 'oku Poupou'i

- (1) Kuo pau ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i ke ne fatongia'aki 'a e fakahoko 'o e kotoa 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo fakahoko 'i

loto 'i he 'Elia Aleapau, mo'inga 'o ha totongi huhu'i pe maumau pe ngaahi tautea 'oku hoko 'i he 'ikai ke ne fai pau, pe koe'uhi ko ha ngaahi ngaue hala pe 'ikai fakahoko ha ngaue mo ia 'o 'ene kau ngaue, kau 'ofisa, kau aleapau, mo e kau fakafofonga 'i he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.

- (2) Kuo pau ki he ngaahi fatongia 'a ia ke vakai'i pea fakahoko 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i ha taimi 'a ia ko e Fa'ahi 'oku Poupou'i 'oku tokolahi hake 'i he toko taha ko hono ngaahi fatongia 'e fakataha pe movetevete.
- (3) Kuo pau ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i he taimi kotoa ke malu'i 'a e Pule'anga mei he ngaahi faka'ilo, hopo, fakamole, totongi, 'eke mo e ngaahi fiema'u 'a ia 'e ngofua ke fakahoko 'e ha fa'ahi hono tolu fekau'aki mo ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.

85 Ngaahi Fatongia 'o e Kalauni

Kapau 'oku poupou'i 'e he Pule'anga ha Fa'ahi 'oku Poupou'i 'a ia 'oku ne ma'u ha aleapau mo e ISA ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i he 'Elia, ko e Pule'anga te ne, 'o fou 'i he Ma'u Mafai -

- (a) fakahoko 'a e kotoa 'o e ngaahi ngaue 'oku fiema'u ke hoko ai 'a e Poupou'i 'e he Pule'anga 'o ha Fa'ahi 'oku Poupou'i, kau ai hono fakahoko 'o ha ngaahi fetu'utaki mo e, pea tuku atu ha tokoni, tohi ngaue, ngaahi tohi fakamo'oni mo e ngaahi fakapapau ki he, ISA pe fa'ahi fekau'aki kehe 'oku fiema'u fekau'aki mo ha Poupou;
- (b) fakapapau'i ko e ngaue fekau'aki mo e ISA, ko e 'Elia mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'oku muimui ki he ngaahi fiema'u mo e ngaahi tu'unga kuo fokotu'u 'e he ngaahi tefito'i taumu'a fakalukufua 'o e lao fakavaha'apule'anga;
- (c) fakahoko 'a e kotoa 'o e ngaahi ngaue taau ke fakahoko hono pule'i totonu 'o e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i pe, kumi ke fakapapau'i ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fakahoko 'o fakatatau mo e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakataha ki he Lao 'o e Tahi, Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA mo e ngaahi fiema'u mo e ngaahi tu'unga kehe kuo fokotu'u 'e he ngaahi tefito'i taumu'a fakalukufua 'o e lao fakavaha'apule'anga;
- (d) 'ikai hilifaki ha kavenga 'ikai fiema'u, fu'u lahi pe faitatau ki ha Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i, pe hilifaki ha ngaahi fiema'u 'i ha Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i he Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni ke fa'u 'i he Lao ni tuku kehe ka 'oku nau faitatau mo e ngaahi fiema'u lolotonga kuo hilifaki 'e he, Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi, Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA mo e ngaahi tu'unga kehe 'oku ala ngaue'aki 'o e lao fakavaha'apule'anga; pea
- (e) faka'ai'ai 'a e ngaue'aki 'a e Vakai ki he Faka'ehi'ehi.

86 Fakangata 'o e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou

- (1) Kuo pau ki he Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke kei ngaue'aki tuku kehe pea kae'oua kuo fakangata 'o fakatatau mo e kupu si'i (2).
- (2) 'E fakangata ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou kapau, fakatatau ki he Lao ni –
 - (a) kuo fa'u ki ha taimi kuo fakamahino pau pea ko e taimi ko ia kuo ngata ia 'o 'ikai fakafo'ou 'o fakatatau mo e kupu 87 'o e Lao ni;
 - (b) kuo fakafoki ia 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'o fakatatau mo e kupu 89 'o e Lao ni;
 - (c) kuo kaniseli 'e he Ma'u Mafai 'o fakatatau mo e kupu 88 'o e Lao ni, pea kuo pau ke ngata mo mahino, 'i he fakangata 'o e kotoa 'o e ngaahi totonu kuo foaki ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'e he Pule'anga.

87 Fakafo'ou 'o e Poupou

- (1) 'E malava ke fakafo'ou ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou'i 'e he Ma'u Mafai 'i he loto ki ai 'a e Minisita ki he vaha'ataimi hokohoko 'o a'u ki he ta'u 'e nima taki taha, ka kuo pau ke ma'u mai ha kole ke fakafo'ou mei he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'e he Ma'u Mafai 'o 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e hiva kimu'a 'a e 'aho 'e ngata ai 'a e fuofua vaha'ataimi.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke fakaha ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i pe kuo tali 'a e kole fakafo'ou pe 'ikai 'i loto 'i he mahina 'e tolu 'o hono ma'u mai 'o e kole ki he fakafo'ou, pea tuku kehe ka kuo fakahoko atu 'a e tu'utu'uni ko ia 'e lau pe 'oku kei hokohoko atu hono ngaue'aki 'a e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou.
- (3) Kapau 'e 'ikai tali ha fakafo'ou, 'e muimui 'a e Ma'u Mafai ki he ngaahi ngaue 'oku ha 'i he kupu 88(2) 'o e Lao ni.

88 Liliu, to'o fakataimi pe fakafoki 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke liliu, to'o fakataimi pe fakafo'ou ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou -
 - (a) kapau ko e ngaahi tu'unga 'oku tomu'a fiema'u 'oku fiema'u 'i he kupu 78 'o e Lao ni kuo 'ikai toe fakakakato 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'i ha fakamatata mahu'inga;
 - (b) kapau ko e pa'anga malu'i 'oku fiema'u 'i he kupu 93 'o e Lao ni 'oku 'ikai fakahu atu 'o fakatatau mo e Lao ni;
 - (c) kapau ko e liliu pe fakafoki 'oku 'i he tui fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai 'oku fiema'u ke -
 - (i) ta'ofi ha ala hoko 'a ha fakatu'utamaki lahi ki he -
 - (a) malu, mo'ui lelei pe lelei 'o ha ni'ihii; pe
 - (b) 'Atakai 'i Tahi; pe

- (ii) faka'ehi'ehi ha fehangahangai mo ha fatongia 'o e Pule'anga 'o tupu mei ha tu'utu'uni pe felotoi fakava'ahapule'anga 'oku lolotonga ngaue'aki ma'ae Pule'anga;
- (d) 'i ha'ane hoko, 'i he loto ki ai 'a e Fa'ahi 'oku Poupou'i;
- (e) 'i ha 'ikai lava ke totongi (bankruptcy), 'ikai malava ke totongi (insolvency), pe tanaki 'o e koloa 'a e Fa'ahi 'oku Poupou'i pe 'i ha ngata 'a e hoko 'a e Fa'ahi 'oku Poupou'i ko ha sino fakalao;
- (f) kapau 'oku te'eki fakahoko ha ngaahi ngaue mahu'inga 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga kuo poupou'i ki ha vaha'ataimi 'oku laka hake 'i he ta'u 'e nima mei he 'aho 'o e fakamo'oni ki he aleapau mo e ISA;
- (g) kapau kuo hoko 'o lahi, hokohoko pe fai fakalotokovi ha maumau 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e ISA, ngaahi fiema'u 'o e Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Lao ni, ha Tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Lao ni, pe ha tu'utu'uni aofangatuku 'o ha sino fakalelei 'o ha fakakikihi 'e ala ngaue'aki ki ha Fa'ahi 'oku Poupou'i, pea ko e maumau ko ia 'e 'ikai lava fakalelei'i 'e he Fa'ahi 'oku Poupou'i, pe kuo te'eki fakalelei'i 'i ha 'oatu ha fanongonongo fakapotopoto ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'e he Ma'u Mafai;
- (h) kapau, 'i he hili ha 'oatu 'e he Ma'u Mafai ha ongo fanongonongo tohi 'e ua ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'o fakatatau mo e Lao ni, ko e totongi pe fakahu atu 'oku fiema'u pe mo'ua'aki 'i he Lao ni pe ha kongā 'o ia 'oku kei nounou 'aki pe te'eki totongi 'o a'u ki he mahina 'e ono hili 'a e 'aho 'a ia na'e totonu ke totongi ai;
- (i) kapau ko e Fa'ahi 'oku Poupou'i 'oku ne fakahoko 'i he 'ilopa pe ta'etokanga 'a hono tuku atu ki he ISA pe ki he Ma'u Mafai ha fakamatala 'oku loi pe takihala 'i ha fakamatala mahu'inga, pe 'ikai ke tauhi pe fai fakalotokovi 'o liliu, ta'ofi, fufuu'i pe faka'auha ha tohi ngaue 'a ia 'oku fiema'u ke tuku atu ki he ISA pe Ma'u Mafai; pea
- (j) 'i hono liliu, mokisi, lisi 'o ha Totonu, pe liliu lahi 'i he fa'unga, ma'u pe pule 'o ha Taha Ma'u Totonu, 'o 'ikai loto ki ai 'a e Ma'u Mafai.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai kimu'a pea ne fakahoko ha tu'utu'uni 'i he kupu ko 'eni 'o e Lao ni -
- (a) ke ne 'oatu ki he Fa'ahi 'oku Poupou'i 'o 'ikai si'i hifo 'i he 'aho 'e 30 ha fanongonongo tohi 'o e taumu'a 'a e Ma'u Mafai ke fakahoko 'a e tu'utu'uni, 'o fakaha ai 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e tu'utu'uni fakaangaanga mo e ngaahi 'uhinga 'o ia, pea fakaafe'i ha taha 'a ia ko e fanongonongo, pe ko ha tatau 'o e fanongonongo kuo 'oatu ki ai ke fakahoko ha fokotu'u 'i ha tohi ki he Ma'u Mafai fekau'aki mo e fokotu'u 'i loto 'i ha taimi kuo fakamahino pau, kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fakaha loto;
- (b) 'oatu ha tatau 'o e fanongonongo ki ha ni'ihiki kehe 'a ia 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku taau;

- (c) fakakau 'i he fakakaukau 'i ha ngaahi fokotu'u kuo fakahoko 'o fakatau mo e fanongonongo; pea
- (d) kapau ko e tu'utu'uni ke fakafoki ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou, ke 'oatu ki he Fa'ahi 'oku Poupou 'i ha fanongonongo 'o 'ikai si' i hifo 'i he mahina 'e ono kimu'a pea hoko 'a e fakafoki.

89 'Oatu Fakafoki 'o e Poupou

'E ngofua ki he Fa'ahi 'oku Poupou 'i 'i ha taimi ke 'oatu fakafoki ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou 'o 'ikai ha tautea 'aki hono tomu'a 'oatu ki he Ma'u Mafai 'i ha fanongonongo tohi 'o 'ikai si' i hifo 'i he mahina 'e ono.

90 Hokohoko atu 'o e mo'ua 'i he hili 'o e fakangata 'o e poupou

Kuo pau ki ha Fa'ahi 'oku Poupou 'i ke hokohoko atu -

- (a) 'o fakatau ki he ngaahi fatongia hokohoko atu, kau ai 'a e ngaahi fiema'u ke fakahu atu 'a e ngaahi lipooti pea ke fakahoko ha ngaahi totongi ki he Ma'u Mafai mo e ISA; mo
- (b) totongi ha maumau mei ha'ane ngaahi ngaue hala pe kehe ange ko e tupu mei he'ene Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o fakatau mo e lao ni, neongo 'a e fakangata 'o 'ene Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou.

KONGA 8 - NGAahi FOKOTU'UTU'U FAKAPA'ANGA

91 Ngaahi Totongi 'e he Kau Fekumi, Kau Ma'u Laiseni mo e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i

(1) Totongi kole

Kuo pau ki ha Taha Kole 'o ha Totonu 'i he Lao ni 'i ha Kole ke totongi ki he Ma'u Mafai 'a e totongi kuo tu'utu'uni, 'a ia 'e 'ikai ala fakafoki.

(2) Ngaahi totongi 'o e Poupou

Kuo pau ki ha taha ma'u 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou ke totongi ki he Ma'u Mafai -

- (a) 'a e ngaahi totongi ko ia 'o ha ngaahi totongi pule fakata'u ki he poupou 'i 'e he Pule'anga 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he 'Elia; pea
- (b) kapau ko e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou 'oku fekau'aki mo ha aleapau ki he Keli 'i he 'Elia, ko e ngaahi totongi ko ia 'i ha founa 'o e totongi toe fakafoki fakakomesiale,

'i he ngaahi taimi ko ia mo e ngaahi mahu'inga ko ia 'e ala tu'utu'uni, pe kuo tu'utu'uni 'i he Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou pe ha felotoi 'o e Poupou kuo fakahoko 'i he Lao ni.

(3) **Ngaahi Tukahau**

Kuo pau ki he Kau Ma'u Laiseni, mo 'enau kau aleapau, kau fale'i, mo e kau ngaue ke totongi 'a e kotoa 'o e ngaahi tute kasitomu mo e ngaahi tukuhau 'oku ala ngaue'aki 'o fakatatau mo e ngaahi lao fekau'aki 'a e Pule'anga.

(4) **Ngaahi totongi 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi**

Kuo pau ki ha taha ma'u 'o ha Laiseni Keli ke totongi 'a e ngaahi mahu'inga ko ia ko ha ngaahi totongi (royalties) ki he to'o 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'o e Pule'anga pea 'i he ngaahi taimi ko ia 'i hono ala fakamahino pau 'i he ngaahi lao fekau'aki 'a e Pule'anga 'oku ala ngaue'aki. Kuo pau ko e totongi taki taha ke 'oatu fakataha ia mo e ngaahi fakaikiiki 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi kuo ma'u, fakatau atu pe tuku atu, pea mo e ngaahi fakaikiiki 'o e totongi mo e founga 'o hono fika'i.

92 Fakafoki 'o e Ngaahi Totongi 'oku mo'ua 'aki 'e he Kau Fekumi, Kau Ma'u Laiseni mo e Ngaahi Fa'ahi 'oku Poupou'i

'E ngofua ki ha mahu'inga 'o ha pa'anga e ala totongi fakatatau ki he kupu 91 'o e Lao ni, ko ha mo'ua ki he Pule'anga, ke fakafoki mai 'i he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga pe ha fakamaau'anga 'oku mafai taau, kapau -

- (a) 'i ha fakatonutonu pehee ko ha tohi fakamo'oni 'a e Ma'u Mafai 'o fakamo'oni'i ko e mahu'inga 'o e pa'anga kuo fakamahino pau 'e ala totongi, kuo pau ke ma'u mai ko ha fakamatala 'o e mo'oni'i me'a ko ia;
- (b) 'e ngofua ki ha mahu'inga 'oku te'eki totongi 'e he Taha Ma'u Totonu 'i he mafai taau 'o e fakamaau'anga ke toe ma'u mai mei ha pa'anga malu'i kuo fakahu atu 'e he Taha Ma'u Totonu 'i he kupu 93 'o e Lao ni; pea
- (c) 'e ngofua ki ha tupu 'o e mahu'inga hulu ke toe tanaki atu 'i ha tu'unga kuo tu'utu'uni pe kehe ange 'i ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga.

93 Pa'anga Malu'i

- (1) 'E ngofua ki he Ma'u Mafai kimu'a ha tali 'o ha Totonu ke fiema'u 'a e Taha Kole ki ha Totonu ke fakahu atu ha pa'anga malu'i ko e fakapapau'i 'a e fakahoko 'o e ngaahi fatongia 'oku kau atu ki he Totonu.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke tu'utu'uni 'a e sipinga mo e lahi pe mahu'inga 'o e malu'i.
- (3) Ko e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'a ia 'oku tauhi ai 'a e malu'i 'e fakaha ia 'i he Totonu.

- (4) 'E ngofua ke ngaue'aki 'e he Ma'u Mafai 'a e malu'i ke fakahoko ha ngaahi ngaue ki hono fakakakato ha ngaahi fatongia kuo 'ikai fakakakato 'e he Taha Ma'u Totonu, pe ke fakatonutonu ha maumau 'o ha mole ko e tupu mei he ola 'o e 'ikai fakahoko ko ia, kau ai 'a hono fakama'a pe ko ha totongi 'o ha totongi huhu'i 'o fekau'aki mo ha maumau ko e fakatupu 'e he 'uli pe ha me'a 'oku hoko kehe ko e ola 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi.

94 Ko e Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi

- (1) Kuo pau ke fokotu'u 'i he pule mo e pule'i 'a e Potungau'e 'oku ne tokangaekina e pa'anga ha sino'i pa'anga 'e ui ko e Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a ia kuo pau ke totongi ki ai ha ngaahi mahu'inga kuo totongi atu ki he Ma'u Mafai 'i he kupu 91(1), (2) mo e (4) mo e 93, tuku kehe ha ngaahi sino'i pa'anga kuo vahe'i atu 'e he Fale Pa'anga ke ngaue'aki fakahangatonu ki he ngaahi taumu'a 'o e totongi 'o e ngaahi fakamole ki he fokotu'u 'o e Ma'u Mafai pea mo e fakahoko 'o hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni.
- (2) 'Oku fokotu'u 'a e Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'aki 'a e taumu'a ke fakapapau'i 'a e pule'i fakapotopoto 'o e ngaahi koloa ko e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ki he lelei 'a e to'u tangata lolotonga mo e kaha'u fakatou'osi.
- (3) Kuo pau ko e ngaahi tu'utu'uni ki he fakahoko mo e pule'i 'o e Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ke fokotu'u ia 'i ha Lao mavahe pe 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'o 'i he Lao ni.

KONGA 9- FAKATOTOLO FAKASAIENISI 'I TAHI

95 Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī 'i loto 'i he mafai fakafonua 'o e Pule'anga

'E 'ikai ngofua ki ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahī ke fakahoko 'i loto 'i he 'elia 'o e Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe 'o e Pule'anga pe 'i he Konga Fonua Konitinentale 'a e Pule'anga 'e ha taha, tuku kehe kapau ko e taha ko ia kuo ne tomu'a -

- (a) kole ha ngofua mei he Pule'anga 'o fakatatau mo e Lao ni; pea
- (b) ma'u ha ngofua ki he kole 'o e ngofua, pe 'ikai ma'u 'a e 'ikai tali 'o e ngofua 'i loto 'i he mahina 'e ono mei he 'aho 'o e kole 'o e ngofua.

96 Kole ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi

Kuo pau ki ha kole 'o ha ngofua ke fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi, ke fakahoko totonu ia, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu 97 'o e Lao ni, ke fakahoko 'a e kole ki he Ma'u Mafai 'i ha tohi 'o 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e ono kimu'a 'a e 'aho kamata'anga 'o e ngaue Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi, pea kuo pau ke kau ai -

- (a) 'a e hingoa mo e fika 'o e vaka;
- (b) 'a e hingoa, fonua, ngaahi fakaikiiki ki he fetu'utaki mo e tu'asila 'o e sino poupou, ko e taha saienisi 'oku ne tokanga 'i e ngaue, mo ha ni'ihi kaunga ngaue mo e ni'ihi kau atu kehe;
- (c) 'a e ngaahi tu'u'anga mo e ngaahi mape 'o e 'elia pe ngaahi 'elia 'i loto 'a ia 'e fakahoko ai 'a e ngaue;
- (d) ha fakamatala fakalukufua 'o e natula mo e ngaahi taumu'a 'o e ngaue, 'o kau ai 'a e 'aho 'oku fakaangaanga ke kamata ai mo e fakafuofua 'a e loloa, mo e fakaangaanga 'o e ngaue'aki 'o e fakamatala kuo tanaki, kau ia ha ngaahi fokotu'utu'u ke fakahoko 'a e ngaahi ola 'o e fakatotolo ke 'ataa fakavaha'apule'anga;
- (e) 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e ngaahi founa, ko e me'a ngaue, mo ha ngaahi me'a kuo fokotu'u ke ngaue'aki;
- (f) ha tomu'a fakafuofua 'o e uesia 'o e 'Atakai 'i Tahi 'e he ngaue fakaangaanga;
- (g) 'a e ngaahi fakaikiiki 'o ha ngaahi taulanga 'amanaki ke tau ki ai;
- (h) 'a e ngaahi fakaikiiki 'a e kau atu 'o ha fakafofonga 'o e Pule'anga ki he ngaue; pea
- (i) 'a e ngaahi 'aho mo e founa fakaangaanga 'o ha fokotu'u atu ki he Pule'anga 'o ha fuofua lipooti, ha lipooti aofangatuku, mo e sivi 'o e fakamatala, ngaahi konga mo e ngaahi ola 'o e fakatotolo.

97 Ngofua ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi

Tuku kehe ka 'i ai ha ngaahi 'uhinga fakapotopoto ki he 'ikai tali 'o e ngofua 'o fakatatau mo e kupu 98 'o e Lao ni, kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'oatu 'a e ngofua ki ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i he vave taha 'e ala lava fakapotopoto, pea 'ikai tomui ange 'i he mahina 'e ono hili 'a e ma'u 'o ha kole kau ai 'a e fakamatala 'oku fiema'u 'i he kupu 96.

98 Ngaahi Tu'unga ki he 'ikai tali ke Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi

'E ngofua ki he Ma'u Mafai ke 'ikai tali ha kole 'o ha ngofua ke fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i ha 'uhinga pe kau ai kapau -

- (a) 'i he fakakaukau fakapotopoto 'a e Ma'u Mafai ko e -

- (i) Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi fakaangaanga 'oku 'i ai 'ene kaunga fakahangatonu ki he fakatotolo mo e Keli 'o e ngaahi koloa fakaenatula 'a e Pule'anga, 'o tatau ai pe pe 'oku mo'ui pe 'ikai mo'ui;
 - (ii) fakamatala kuo tuku atu 'oku fakatatau ki he kupu 96 'o e Lao ni 'oku 'ikai tonu; pe
 - (iii) taha 'oku ne kole ke ne fakahoko 'a e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi kuo 'osi 'i ai hono fatongia hulu pea te'eki totongi ki he Pule'anga mei ha ngaue Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi kimu'a; pe
- (b) 'oku kau 'i he Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi fakaangaanga 'a e –
- (i) vili ki he Konga Fonua Konitinentale;
 - (ii) ngaue'aki 'o e ngaahi 'one;
 - (iii) fakahu atu 'o e ngaahi me'a fakatu'utamaki ki he 'Atakai 'i Tahi;
 - (iv) ko e langa, fakalele, pe ngaue'aki 'o e ngaahi motu kuo fa'u, ngaahi me'a kuo fokotu'u pe ngaahi fa'unga ('oku lave ki ai 'i he 'Atikolo 60 mo e 80 'o e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi); pe
 - (v) fakatu'utamaki 'ikai tali ki he 'Atakai 'i Tahi.

99 Natula 'o e ngofua Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi

Ko e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi -

- (a) 'oku 'ikai kau ai ha ngaahi totonu toko taha ke hu atu ki he kilisitahi pe tahi, pea 'oku 'ikai ke ne fakangofua 'a e to'o 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (b) 'oku 'ikai ke hoko ia ko ha tu'unga fakalao ki ha 'eke ki ha konga 'o e 'Atakai 'i Tahi pe ko hono ngaahi koloa; pea
- (c) kuo pau ke ngata 'i loto 'i ha 'elia pau 'i ha fanongonongo tohi kuo 'oatu 'e he Ma'u Mafai.

100 Ngaahi Fatongia 'i he ngaahi fa'ahi 'oku ne fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi

Kuo pau ki he Ngaahi Fa'ahi 'oku ne fakahoko 'a e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i loto 'i he mafai fakalotofonua 'o e Pule'anga ke -

- (a) muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, Lao EIA, ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founa ngaue felave'i mo e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi kuo foaki atu 'e he Pule'anga;
- (b) ngaue'aki 'a e Vakai ki he Faka'ehi'ehi mo e ngaahi founa faka'ataakai lelei taha 'i he taimi kotoa pe;
- (c) fakahoko 'a e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi toko taha pe –

- (i) ki he ngaahi taumu'a melino; pea
- (ii) ke fakalahi 'a e 'ilo fakasaienisi ki he lelei 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangata;
- (d) 'ikai hoko atu 'a e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'o kapau 'oku 'i ai 'a e fakamo'oni 'oku ne fakaha mai ko e hoko atu 'e ngalingali ke fakatupu ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi;
- (e) 'ikai kaunoa ta'e 'i ai ha makatu'unga fakapotopoto 'i hono ngaue'aki fakalao kehe 'o e tahi;
- (f) fakahu atu ki he Ma'u Mafai ha lipooti kamata'anga, lipooti aofangatuku, mo ha fakafuofua 'o e fakamatala, ngaahi konga mo e ngaahi ola 'o e fakatotolo 'i ha ngaahi taimi pea 'i he ngaahi sipinga ko ia 'oku tu'utu'uni pe felotoi ki ai mo e Ma'u Mafai kimu'a 'a e kamata'anga 'o e ngaue;
- (g) tauhi malu pea tuku atu ke 'ataa ki he Ma'u Mafai 'i he'ene kole 'a e kotoa 'o e fakamatala mo e ngaahi konga kuo ma'u mei he ngaue;
- (h) ngaue mo e Ma'u Mafai ke fakafaingofua 'i pea pou pou 'i fakapa'anga 'a e kau atu 'o ha fakafofonga 'o e Pule'anga 'i he ngaue;
- (i) fakaha ki he Ma'u Mafai ha ngaahi liliu lahi ki he polokalama Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi fakaangaanga mei he fakamatala kuo tuku atu 'i he kole 'o ha ngofua;
- (j) fakahu atu ki he Ma'u Mafai 'i he taimi pe ko ia 'i ha telefoni pe 'i ha fanongonongo 'i ha tohi ha me'a kuo hoko ko e tupu mei he Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi kuo ne fakatupu pe 'e ngalingali te ne fakatupu -
 - (i) ha Maumau Lahi ki he 'Atakai 'i Tahi; pe
 - (ii) ha Maumau Lahi ki he malu, mo'ui lelei mo ha lelei 'o ha taha; pea
- (k) hili 'a e kakato 'a e ngaue, ke to'o ha ngaahi me'a kuo fokotu'u pe me'a ngaue tuku kehe 'i ha felotoi kehe mo e Ma'u Mafai.

KONGA 10 - NGAahi ME'A KEHE

101 Ma'u 'e he Taha Ma'u Totonu 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku 'ikai ha 'i he Totonu

- (1) Kuo pau ki he Taha Ma'u Totonu ke fakaha ki he Ma'u Mafai lolotonga 'a e fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a e ma'u mo e tu'u'anga 'o ha Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'a ia 'oku 'ikai fekau'aki mo e Totonu, 'i loto 'i he 'aho 'e tolungofulu mei he ma'u.
- (2) Kuo pau ki ha kole ke kau 'a e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi fo'ou kuo ma'u 'i he Totonu ke fakahoko ia ko ha liliu 'o e Totonu, 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki 'o e Lao ni pe ko ia 'e ngofua ke tu'utu'uni.

102 Ngaahi tu'unga fakae'ataakai tupu mei ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai

Kuo pau ko e ngaahi tu'utu'uni 'o ha ngaahi tu'unga fakae'ataakai ko e tupunga mei ha Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai kuo fakahoko 'o fai pau mo e Lao EIA, ke tali ko ha kongā 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o ha Totonu 'oku ma'u 'i he Lao ni.

103 Ngaahi lipooti kuo fiema'u 'i he Lao ni

Kuo pau ki he sipinga mo e kakano 'o ha lipooti 'oku fiema'u ke tuku atu ki he Ma'u Mafai 'i he Lao ni ke muimui pau ki ha fiema'u kuo tu'utu'uni pe fiema'u 'i ha Tu'utu'uni Fakaminisita, pe fakamahino pau 'i ha ngaahi tu'unga 'o e totonu fekau'aki.

104 Fe'ave'aki 'o e Totonu

- (1) 'E 'ikai lava ki ha Totonu kuo tali 'i he Lao ni ke vahe'i atu, fe'ave'aki, lisi tuku atu pe mokisi 'o 'ikai tomu'a loto ki ai 'i ha tohi 'a e Ma'u Mafai (mo e totongi 'o ha totongi kuo tu'utu'uni), 'a ia, 'i ha fokotu'utu'u fo'ou 'i loto fakakautaha 'e he Taha Ma'u Totonu 'e 'ikai fakatatali ta'efakapopototo.
- (2) 'E ngofua 'i hono fakakaukau'i pe 'e loto ki ai pe 'ikai, ki he Ma'u Mafai ke fiema'u 'a e fakamatala tatau mei he taha 'oku fakaangaanga ke 'ave ki ai 'o hangee pe 'oku fiema'u mei ha Taha kole fo'ou ki he Totonu tatau 'i he Lao ni, pea mo ha fakapapau ko e taha 'oku 'ave ki ai 'oku ne ma'u 'a e kotoa 'o e ngaahi fatongia 'o e taha 'oku 'ave mei ai, pea 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke fiema'u 'a e taha 'oku 'ave ki ai ke fai pau ki he ngaahi ngaue tatau ko ia 'oku tu'utu'uni ki ha Kole 'o e fa'ahinga ko ia 'o e Totonu.
- (3) 'E toki ngaue'aki pe ha fe'ave'aki 'o ha Totonu 'i hono fakahu atu ki he lesisita 'o e Ngaahi Totonu kuo tauhi 'e he Ma'u Mafai 'i he kupu 34 'o e Lao ni.

105 Liliu 'o e Ma'u, Fa'unga pe Pule'i 'o ha Taha Ma'u Totonu

- (1) Kuo pau ki he Taha Ma'u Totonu ke fakaha ki he Ma'u Mafai ha ngaahi liliu lahi 'i he fa'unga, ma'u, pile'i pe fokotu'utu'u fakakautaha 'o ha Taha Ma'u Totonu.
- (2) Kuo pau ki ha liliu 'o e fa'ahinga kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1) ke ne ma'u 'a e totonu fakalao 'i hono fakangofua 'e he Ma'u Mafai, 'a ia 'e 'ikai fakatatali ta'efakapopototo.
- (3) Kuo pau ki he Ma'u Mafai, hili 'a 'ene ma'u ha fanongongo kuo tu'utu'uni 'i he kupu si'i (1), ke sivi'i 'a e fanogonongo pea fakaha ki he Taha Ma'u Totonu 'a 'ene tu'utu'uni aofangatuku fekau'aki mo e fakangofua pe 'ikai fakanofua 'i loto 'i he 'aho 'e onongofulu mei he 'aho 'o 'ene ma'u 'a e fanogonongo.

106 To'o Fakataimi 'o e Totonu

- (1) 'Oku 'ikai foaki 'e ha Totonu ha ngaahi totonu lolotonga ha vaha'a taimi 'oku to'o fakataimi ai 'i he Lao ni.
- (2) Ko e mafai ke to'o fakataimi ha Totonu 'i he Lao ni 'oku kau ai ha mafai ke to'o 'a e to'o fakataimi.

107 Fakangata 'o ha Totonu

- (1) Ko ha Totonu kuo tali 'oku ngata ia, fakatatau ki he Lao ni,
 - (a) 'i he 'osi 'o hono taimi, 'o 'ikai fakafo'ou;
 - (b) kuo 'oatu fakafoki ia 'e he Taha Ma'u Totonu;
 - (c) kuo fakafoki ia 'e he Ma'u Mafai; pe
 - (d) kapau ko ha laiseni, 'oku ngata hono ngaue'aki 'o fekau'aki mo e kotoa 'o e 'elia 'i he kupu 71.
- (2) Kuo pau 'i hono fakangata 'o ha Totonu, ki he Taha Ma'u Totonu ke tuku atu ki he Ma'u Mafai -
 - (a) 'a e kotoa 'o e ngaahi tohi, ngaahi akauni, ngaahi lekooti fakapa'anga, mo e fakamatala fakahoko ngaue 'a ia 'oku fiema'u ki he taha ma'u totonu ke ne tauhi 'i he Lao ni, Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'e he Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni 'o e Totonu;
 - (b) 'a e kotoa 'o e ngaahi lipooti mo e ngaahi palani pe ngaahi mape kuo teuteu'i 'e he pe ma'ae Taha Ma'u Totonu felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he Totonu;
 - (c) 'a e kotoa 'o e ngaahi femahino'aki fakae'ataakai mo e fakasosiale mo e ngaahi lipooti felave'i, ngaahi tohi ngaue, ngaahi savea mo e ngaahi fakamatala kuo teuteu'i 'o fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he Totonu; mo
 - (d) ha tohi ngaue kehe, fakamatala pe ngaahi konga fekau'aki mo e Totonu, 'o hange ko ia 'e ala tu'utu'uni fakapotopoto 'e he Minista.
- (3) Ko ha taha kuo 'ikai fai pau ki ha tu'utu'uni si'i (2) 'i loto 'i he 'aho 'e tolungofulu mei hono tu'utu'u ni 'e he Minisita 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (4) Kuo pau ki ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100,000.

108 Tali 'o e Totonu 'oku ne foaki ai ha ngaahi totonu hu atu fakapotopoto

Ko ha Totonu kuo tali 'i he Lao ni 'oku ne toe 'oatu ki he Taha Ma'u Totonu ha totonu ke faifolau 'i loto 'i he Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe 'o e Pule'anga pe 'i hono feima'u fakapotopoto 'e he Taha Ma'u Totonu ke hu atu ki he 'elia 'o e kilisitahi 'oku fekau'aki mo e Totonu.

109 'Oku 'ikai ha me'a 'i he Lao ni 'oku ne fakangofua ha kaunoa 'ikai fiema'u mo kinautolu ngaue'aki kehe 'a e tahi

- (1) Kuo pau ki he Taha Ma'u Totonu ke fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha founga 'e 'ikai ke kaunoa ta'efakapotopoto 'i he fakahoko 'o e tau'atina 'i he ngaahi tahi lahi 'oku ha 'i he 'atikolo 87 'o e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi.
- (2) 'Oku maumau'i 'e ha Taha Ma'u Totonu, pe taha 'oku ne fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'a e kupu ni kapau -
 - (a) ko 'enau fakahoko 'o e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi, Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i, 'oku kaunoa ia mo e -
 - (i) faifolau;
 - (ii) toutai;
 - (iii) ngaahi uaea 'oku fakatoka 'i kilisitahi;
 - (iv) Fakatotolo Fakasaieni 'i Tahi;
 - (v) fakatolonga 'o e Ngaahi Koloa 'i Tahi pe Kilisitahi, pe
 - (vi) ha ngaahi ngaue kehe 'a ia 'oku fakahoko fakalao; pea
 - (b) 'oku lahi ange 'a e kaunoa 'i he fiema'u ke fakahoko fakapotopoto 'a e ngaahi Totonu pe fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e taha 'i he Totonu.
- (2) Ko ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (3) Kuo pau ki ha taha kuo halaia 'i ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ia ki ha mo'ua pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$250,000.
- (4) 'Oku 'ikai toe fiema'u ke fakamo'oni'i 'a e tu'unga fakakaukau 'i he ngaahi hia 'i he kupu ni.

110 Kau Ngaue

Kuo pau ki he Taha Ma'u Totonu pe taha 'oku ne fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i he taimi kotoa ke muimui mo fai pau ki he ngaahi lao, ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi founga ngaue felave'i ki he ngaue, kau ai 'a e filifilimanako 'i he ngaue'anga, mo'ui lelei mo e malu 'a e ngaue, ngaahi va fakangaue, malu fakasosiale, malu fakangaue, malu 'i tahi, mo e ngaahi tu'unga nofo 'a e kau ngaue 'i he ngaue'anga.

111 Ngaahi me'a natula 'akiolosia pe fakahisitolia

Kuo pau ki ha me'a 'oku natula 'akiolosia pe fakahisitolia kuo ma'u 'e ha Taha Ma'u Totonu pe taha 'oku ne fakahoko ha Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i loto 'i he mafai pe pule 'a e Pule'anga ke lipooti ki he Ma'u Mafai pea ke fakahoko ia 'o fakatatau ki hono ngaahi tu'utu'uni, pea kuo pau ke malu'i 'o fakatatali ki he ma'u 'o e ngaahi tu'utu'uni ko ia.

112 Ngaahi Tu'utu'uni 'oku 'oatu 'e he Ma'u Mafai

Ko ha tali 'o ha Totonu 'i he Lao ni 'oku 'ikai ke ne fa'u ha tofi'a pe totonu 'i ha kelekele kehe ange mei he ngaahi totonu kuo foaki atu pe 'i he Lao ni pe 'i ha Totonu.

113 Ngaahi feitu'u malu

(1) Koe'uhi ko e taumu'a ke malu'i ha me'a kuo fokotu'u, ngaahi me'a ngaue, ngaue'anga pe vaka 'oku ngaue'aki ki he Ngaahi Ngaue ki he Keli Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, 'e ngofua ki he Ma'u Mafai ke pulusi ha fanongonongo 'i he Kasete 'o fakatapui 'a e kotoa 'o e ngaahi vaka pe ngaahi fa'ahinga 'o e ngaahi vaka kuo fakamahino pau, mei he hu atu pe 'ene 'i he 'elia kuo fakamahino pau ('ko e feitu'u malu') 'oku ne takatakai'i 'a e me'a kuo fokotu'u, me'a ngaue, ngaue'anga pe vaka 'o 'ikai loto ki ai 'a e Ma'u Mafai 'i he tohi.

(2) Ko ha taha 'o'ona ha vaka pe ha taha 'oku ne pule'i ha vaka 'oku ne fakahoko ha hia 'i he kupu ni kapau 'e hu atu 'a e vaka pe 'e 'i ha feitu'u malu 'o maumau ai 'a e kupu si'i (1).

(3) Kuo pau ki he taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ia 'o 'ikai laka hake 'i he \$250,000.

(4) Ko ha taukapo ia ki ha faka'ilo 'o ha taha ki ha hia 'i he kupu si'i (2) kapau kuo fakafiemale'i 'e he taha 'a e fakamaau'anga na'e -

(i) 'i ai ha fakafokifa ta'e'amanekina na'e hoko ia 'o fiema'u ai 'a e vaka ke hu atu pe nofo 'i he kongatahi malu ke feinga ke malu'i 'a e hao 'o e mo'ui, ha vaka, toka'anga, fa'unga pe me'a ngaue;

(ii) na'e hu atu 'a e vaka pe nofo 'i he kongatahi malu 'i he ngaahi 'ataakai na'e 'ikai lava 'e he taha 'oku 'eikivaka pe 'oku ne pule'i 'a e vaka 'o pule'i; pe

(iii) ko e taha ia 'oku 'o'ona 'a e vaka pea na'e 'ikai ke ne 'ilo ko e 'eikivaka pe taha na'a ne pule'i 'a e vaka na'a ne maumau'i 'a e kupu si'i (1).

114 Kaunoa 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi

(1) Tuku kehe ka fakangofua 'i he Lao ni pe Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, 'e 'ikai ngofua ki ha taha ke kaunoa 'i he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i.

(2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni, 'oku 'uhinga 'a e "kaunoa" ki he fai fakalotokovi 'o maumau'i 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, pe fakamamahi'i 'o ha fakafofonga 'o e Ma'u Mafai pe ha Taha Ma'u Totonu 'i he fakahoko 'o honau ngaahi fatongia mo e ngaahi ngaue 'i he Lao ni pe ha Totonu, pe kaunoa fakasino tatau pe fakafe'atungia'i ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto.

(3) Ko ha taha 'oku 'ikai fai pau ki he kupu si'i (1) 'oku ne fakahoko 'a e hia.

- (4) Kuo pau ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ia 'o 'ikai laka hake 'i he \$250,000 pe ke nofo popula 'o 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e hongofulu pe fakatou'osi.

115 Malu'i 'o e Kau 'Ofisa Fakapule'anga

Kuo pau ki he Minista pe kau 'ofisa kuo fakamafai 'o e Ma'u Mafai ke 'ikai ala mo'ua ki ha me'a kuo fakahoko pe 'ikai fakahoko 'i he laumalie lelei 'i he fakahoko 'o ha fatongia kuo hilifaki 'i he pe kuo vahe'i atu ki ai 'i he Lao ni.

116 Tapui 'a e Kau 'Ofisa Fakapule'anga mei he ma'u 'o e ngaahi totonu ki ha Totonu

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ha 'Ofisa Fakapule'anga, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, ke ne ma'u ha totonu pe kaunga ki ha totonu ki ha maka koloa, ha tohi ngaue pe alea fakapa'anga 'oku pehee 'oku ne foaki ha totonu pe kaunga ki he 'ofisa ko ia kuo pau ke 'ikai 'aonga pea ta'e'aonga ia.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ha 'Ofisa Fakapule'anga 'oku ngaue 'i he Ma'u Mafai pe Potungau ke ne ma'u pe tauhi ha 'inasi 'i ha kautaha taautaha 'oku ne fakahoko 'a e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi lolotonga 'a e ngaue ko ia pe 'i loto 'i ha ta'u 'e ua hili 'a e ngata 'a e ngaue ko ia.
- (3) Ko ha taha 'oku 'ikai fai pau ki he kupu si'i (2) 'oku ne fakahoko 'a e hia.
- (4) Kuo pau ko ha taha kuo halaia ki ha hia 'i he kupu ni ke ala mo'ua ia 'o 'ikai laka hake 'i he \$250,000 pe e nofo popula 'o 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e hongofulu pe fakatou'osi.

117 Fakaha 'o e kaunga

- (1) Ko ha taha 'oku ngaue 'i he Potungau pe 'i ai hono lakanga kehe ange pe 'i ai ha'ane kaunga ki he fakahoko 'o e Lao ni 'oku 'i ai 'e ne kaunga, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, 'i ha me'a ke fakaukau'i 'e he Ma'u Mafai kuo pau ke ne fakaha ki he Ma'u Mafai 'a e natula 'e ne kaunga pea ko e fakaha ko ia kuo pau ke lekooti ia 'i he miniti 'a e Ma'u Mafai pea kuo pau ki he memipa ko ia ke 'oua 'e kau ki ha talanga pe fakahoko tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai fekau'aki mo e me'a. Ko ha memipa 'oku 'ikai ke ne fakahoko ha fakaha pehe 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ala mo'ua 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100,000 pe ki he nofo popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 5 pe fakatou'osi.
- (2) Kuo pau koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, ko e "kaunga" kuo pau ke fakamatala'i ia 'o kau ai, kae 'ikai fakangatangata ki he, taha ko ia pe kau memipa 'o e famili 'o e taha ko ia 'oku 'i ai 'ene ma'u fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu ha ngaahi 'inasi pe kaunga 'i he fakapa'anga pe pule'i 'o ha sino 'oku ne fakahoko pe fakapa'anga ha ngaahi ngaue 'i Tonga pe 'oku fakahoko 'i he pou pou 'a Tonga, mo ha ngaahi monu'ia fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu.

118 Ngaahi Tute Hu Mai

- (1) Ko ha Taha Ma'u Totonu mo 'ene kau aleapau kuo fili mo e kau aleapau 'oku kau atu ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fakangofua heni ke nau fakahu mai ki he mafai 'o Tonga 'o 'ikai ha tute pe ngaahi tukuhau kehe 'i he hu mai 'o e ngaahi misini, me'a ngaue, ngaahi saliote misini, ngaahi naunau (materials) mo e ngaahi naunau (supplies) 'a ia 'i ha hu mai 'o ha taha 'o e fa'ahinga kuo fakamo'oni'i ia 'e he Taha Ma'u Totonu ki he ngaue'aki pe ki he fakahoko 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i he Totonu.
- (2) 'E ngofua ki he taha 'o e ngaahi me'a na'e hu mai ki he Pule'anga, kapau 'oku ikai toe fiema'u ia ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, ke hu atu 'ikai ha totongi 'i ha taimi 'e he fa'ahi hu mai 'o 'ikai ha totongi 'o ha tute hu mai pe hu atu.
- (3) Kuo pau 'i ha fakatau atu pe lilii 'e he taha hu mai ha ngaahi me'a 'ikai ha tute ki ha taha 'i he Pule'anga, ko e tute hu mai 'e ala totongi ia 'e he fa'ahi hu mai 'i ha mahu'inga 'i ai 'i he 'aho 'o e fakatau pe lilii ko ia.

119 Ngaue'aki 'o e fakamatala

- (1) 'E ngofua ki he kotoa 'o e ngaahi lekooti, ngaahi fakamatala fakafoki, ngaahi lipooti, ngaahi palani, ngaahi mape, ngaahi savea, ngaahi 'elito, ngaahi konga, ngaahi sivi 'o e ngaahi konga, ngaahi 'akauni mo e fakamatala (koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e kupu ni ko e "Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi") 'a ia ko e Taha Ma'u Totonu mei he taimi ki he taimi 'e fiema'u ke tuku atu ha ngaahi tu'utu'uni 'i he Lao ni, ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni pe ha Totonu kuo pau ke tuku atu 'i he fakamole ki he Taha Ma'u Totonu.
- (2) Kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'ikai fakaha 'a e Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ki ha taha 'oku 'ikai ngaue pe fakangaue'i 'e he Kalauni, tuku kehe -
- (a) ka tomu'a loto ki ai 'a e Taha Ma'u Totonu 'i ha tohi;
- (b) ki he lahi 'e fiema'u 'o felave'i mo hono fakahoko 'o e Lao ni, 'i hono tu'utu'uni 'i he kupu si'i (3), pe 'a ia kuo tu'utu'uni; pe
- (c) ka hili ha ta'u 'e hongofulu ma ua mei he 'aho 'o e ma'u pe 'oua ke ngata 'a e Totonu 'oku ma'u 'e he Taha Ma'u Totonu ki he 'elia 'o e kilisitahi 'a ia 'oku felave'i mo e Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, ko fe pe 'oku loloa ange.
- (3) Neongo 'a e kupu si'i (2), kuo pau ki he Ma'u Mafai ke 'i ai 'ene totonu -
- (a) ke faka'ata ki he kakai, ko e konga 'o e lesisita 'o e Ngaahi Totonu kuo tauhi 'o fakatatau ki he kupu 34 'o e Lao ni, ko e ngaahi me'a 'o e Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fiema'u ke lekooti 'i he Lesisita;

- (b) ke faka'ata ki he kakai ha ngaahi tohi ngaue kuo fiema'u ke fakaha 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, kau ai ha Ngaahi Lipooti Fakata'u, Ngaahi Kole mo e Ngaahi Totonu;
 - (c) ke teuteu'i mo pulusi ha ngaahi lipooti, ngaahi lekooti mo e ngaahi savea 'i he natula fakalukufua 'o ngaue'aki 'a e fakamatala kuo ma'u mei ha Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
 - (d) kapau 'oku fiema'u ke fakalahi 'a hono fatongia tali ui, ke vahevahe 'a e fakamatala kuo ma'u mei Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi mo e kakai 'o Tonga, ka kuo pau ko e fakaha ko ia 'e 'ikai ke ne uesia 'a e ngaahi kaunga fakakomesiale 'a e Taha Ma'u Totonu; pea
 - (e) ke faka'aonga'i 'a e Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ki he taumu'a fakalelei pe hopo 'i he vaha'a 'o e Kalauni mo e Taha Ma'u Totonu.
- (4) Kimu'a pea fakaha pe pulusi 'i he kupu si'i (3) 'oku fakakaukau 'a e Ma'u Mafai 'oku ne ala uesia 'a e ngaahi kaunga fakakomesiale 'a e Taha Ma'u Totonu, kuo pau ki he Ma'u Mafai ke femahino'aki mo e Taha Ma'u Totonu fekau'aki mo e kakano pea kuo pau ke fakapapau'i ko ha ngaahi fokotu'u kuo ma'u mei he Taha Ma'u Totonu felave'i mo ha fakaha pe pulusi kuo fakataumu'a ke 'oatu ki ai ha fakakaukau kimu'a ha hoko 'o ha fakaha pe pulusi.
- (5) Kuo pau 'e 'ikai ha me'a 'i he kupu ni te ne fakangofua ha fakaha te'eki loto ki ai 'a e Ma'u Mafai 'o e Fakamatala ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'oku fakapulipuli 'i ha lao ala ngaue'aki, kau ki ai kae 'ikai fakangatangata ki he, ngaahi me'a taautaha, fakamatala fakapulipuli fakatekinikale, pe fakamatala fakakautaha mo e koloa fakae'atamai felave'i mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, mo e naunau fakalao 'oku fakapulipuli.
- (6) Ko ha taha ngaue pe memipa 'o e Ma'u Mafai, pe 'ofisa kehe ange 'a e Kalauni kuo ne fakahoko ha hia 'o maumau ai 'a e kupu ni, 'aki -
- (a) 'i ha'ane fakaha ha Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi; pe
 - (b) 'i ha'ane fakatupu ha mole 'o e fakapulipuli 'o e Fakamatala 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi 'i ha ngaue ta'etokanga pe 'ikai fakahoko ha ngaue.
- (7) Kuo pau ki he taha kuo ne fakahoko ha maumau 'o e fa'ahinga kuo fakamahino pau 'i he kupu si'i (6) ke ala tautea ia 'i ha'ane halaia ke mo'ua 'o 'ikai lahi hake 'i he \$250,000 pe nofo popula 'i he ta'u 'e hongofulu.

120 Hia fakahoko 'e ha sino'i kautaha

'I ha fakahoko ha hia 'i he Lao ni ko e fakahoko 'e ha sino'i kautaha 'o fakahoko ia 'i he loto pe 'ilo ki ai, pe ta'etokanga, 'o ha Talekita pe 'ofisa 'o e sino'i kautaha, ko e 'ofisa ko ia kae pehe ki he sino'i kautaha 'oku ne halaia ki he hia ko ia pea, 'i he'ene

fekau'aki mo ha hia 'oku ala tautea pa'anga pe, kapau 'e tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga ko e hia na'e fakahoko 'e he taha ko ia fakalotokovi, ta'etokanga, ta'efaitotonu pe ki he taumu'a ke lelei fakataautaha, 'e ala nofo popula 'a e 'ofisa ki ha vaha'ataimi ko e ta'u 'e ua.

121 Fanongonongo

Kuo pau ki he kole, fiema'u, fanongonongo, fakatokanga, lipooti, pe tu'utu'uni kuo fa'u pe 'oatu 'i he Lao ni ke fakahoko ia 'e he Ma'u Mafai pe 'e he fakafofonga kuo vahe'i 'o e Taha Ma'u Totonu, kapau ko ia, 'i ha tohi, pea kuo pau ke lau kuo tufa atu 'i he 'aho hili 'a e tufa, kapau ko e tufa hangatonu, 'i ha fekisimile pe 'imeili ki he Ma'u Mafai pe ki he fakafofonga kuo vahe'i atu.

122 Ngaahi Fakakikihi

- (1) Kuo pau ki ha fakakikihi kuo hoko 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo ha Fonua 'e taha 'o fekau'aki mo e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ke fakalelei 'i 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Konivesio 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha ki he Lao 'o e Tahi.
- (2) Kuo pau ki ha fakakikihi 'i he 'a 'o e Pule'anga mo ha Taha Ma'u Totonu tupu mei hono fakahoko 'o e Lao ni ke fakahoko 'aki -
 - (a) ha feinga 'a e ongo fa'ahi ke a'u ki ha fakalelei 'i ha'ana felotoi pe fakalelei va, pea ka 'ikai ola lelei ia pea;
 - (b) 'i ha kole ki he Fakamaau'anga Lahi 'o Tonga.

123 Ngaahi Tu'utu'uni mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fakaminisita

'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni -

- (a) 'o tu'utu'uni ki ha me'a kuo fiema'u pe fakangofua ke tu'utu'uni 'i he Lao ni;
- (b) fakalukufua ki hono fakahoko lelei 'o e Lao;
- (c) 'o 'ikai filifilimanako ki he fakalukufua 'o ia kuo ha 'i mu'a, 'e ala fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni fekau'aki mo ha taha 'o e ngaahi me'a ni -
 - (i) ko hono vahevahe, mape'i mo e vahe 'o e ngaahi poloka, ngaahi konga mo e 'Elia Laiseni;
 - (ii) fakafa'ahinga 'a e ngaahi me'a pau 'o e ngaue fekau'aki mo e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ko ha Ngaue Lahi 'i he Lao EIA, pe tapui 'aupito koe'uhi ko e fakatu'utamaki 'ikai tali ki he 'Atakai 'i Tahi;
 - (iii) 'a e kakano, sipinga, ngaahi ngaue femahino'aki, fakamo'oni'i taua'ataina, mo e taimi 'o e Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai mo e fokotu'u 'o ha fakamatala ki he 'ataakai ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;

- (iv) tu'utu'uni ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi ngaue fekau'aki mo e ngaue 'a e Ma'u Mafai ki he Ngaahi Kole fehanga'angi ki he Totonu tatau fekau'aki mo e 'Elia tatau;
- (v) ngaahi palani pule'i 'o e 'ataakai, mo e tu'utu'uni ki he ngaahi 'elia 'o e Konga Tahī Faka'ekonomika Mavahe mo e Konga Fonua Konitinentale 'oku 'i ai hono ngaahi me'a 'oku fiema'u 'a e vakai'i pau 'o e tu'utu'anga;
- (vi) tu'utu'uni 'a e sipinga, kakano, taimi mo e ngaahi ngaue ki ha Ngaahi Kole, ngaahi lipooti pe fakamatala kehe pe fakamatala kuo fiema'u 'i he Lao ni;
- (vii) ngaahi me'a felave'i mo e ngaahi ngaue ke fakahoko mo e ngaahi me'a ke fakakaukau'i 'e he Ma'u Mafai 'i he tu'utu'uni pe'e tali, toe vakai'i, liliu, to'o fakataimi pe fakafoki ha Totonu pe 'ikai;
- (viii) ko e ngaahi tu'utu'uni 'o ha mo ha fa'ifa'itaki'anga 'o ha Totonu;
- (ix) ko e tu'utu'uni fakapa'anga ke ngaue'aki ki he Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (x) ko e fakahoko 'o e Sino'i Pa'anga 'o e Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (xi) tu'utu'uni 'o ha ngaahi fiema'u siofi hili 'a e Keli pe ngaahi fiema'u kehe felave'i mo e tapuni 'o e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (xii) ngaue'aki 'o e fakamatala ki ha fakamatala kuo ma'u mai pe tauhi 'e he Ma'u Mafai felave'i mo ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi;
- (xiii) ko e fakahoko 'o e ngaahi faka'eke ki he ngaahi fakatu'utamaki pe ngaahi me'a na'e hoko 'o fakatupu 'a e fakatu'utamaki ki he 'Atakai pe mo'ui lelei mo e malu 'a e tangata 'oku hoko 'i ha Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi pe Ngaahi Ngaue Felave'i;
- (xiv) Ngaahi Tu'utu'uni Fakahoko pe ngaahi tautea kehe, mo e ngaahi mafai fekau'aki mo ha fakatotolo mo e fakahoko 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ko ia mo e ngaahi tautea kehe ko ia;
- (xv) tu'utu'uni ko ha maumau 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ko ha hia, pea ko ha ngaahi taukapo 'oku 'ataa ki ha hia;
- (xvi) ko e tautea hia 'e ala totongi ki ha maumau'i 'o e pe 'ikai fai pau ki he Ngaahi Tu'utu'uni, 'a ia kuo pau 'e 'ikai lahi hake 'i he \$500,000;
- (xvii) ko ha founa 'o e Ngaahi Tautea pule'i ke fetongi'aki ha tautea hia ki ha maumau'i 'o e pe 'ikai fai pau ki he Ngaahi Tu'utu'uni mo e lahi 'o e ngaahi mo'ua 'e ala totongi, kuo pau ko e ngaahi mo'ua 'e 'ikai lahi hake 'i he vaeua 'o e lahi taha 'o e tautea hia 'oku felave'i;
- (xviii) ngaahi me'a felave'i mo e Ngaahi Ngofua Fekumi;
- (xix) ngaahi me'a fekau'aki mo e Ngaahi Laiseni Fakatotolo mo e Keli;
- (xx) ngaahi tu'unga fiema'u ki hono foaki 'e he Ma'u Mafai 'o ha Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou;

- (xxi) ngaahi me'a fekau'aki mo e Tohi Fakamo'oni 'o e Poupou pe ngaahi aleapau;
- (xxii) kuo pau ki ha Taha Laiseni ki he fiema'u ke totongi ha totongi Laiseni, ko e mahu'inga mo e founa 'o e tu'utu'uni 'o e totongi Laiseni, mo e ngaahi taimi mo e founa 'o e totongi; pe
- (xxiii) ngaahi me'a fekau'aki mo e Fakatotolo Fakasaienisi 'i Tahi 'i loto 'i he Mafai Fakafonua 'o e Pule'anga.

124 Ngaahi Tu'utu'uni Fakataimi

'I he ta'u 'e taha mei he kamata ngaue'aki 'o e Lao ni -

- (a) kuo pau ko e kotoa 'o e laiseni fakatotolo, laiseni fekumi mo ha mafai kehe kuo tali 'i he lao ki he Ngaahi Maka Mahu'inga pe kehe ange ke fakahoko 'a e ngaahi ngaue 'oku hoko ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi ke ta'e'anga; pea
- (b) kuo pau ko ha taha pe ni'ihii 'a ia 'i he kimu'a 'a e kamata ngaue'aki 'a e Lao ni na'e fakangofua ke ne fakahoko ha ngaahi ngaue ko e Ngaahi Ngaue ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, ke fakangofua 'a e hokohoko atu 'a e ngaahi ngaue ko ia, ma'u ha ngofua pe laiseni 'i he Lao ni pea faipau ki he ngaahi fiema'u 'a e Lao ni.

125 Ngaahi Fakatonutonu Fekau'aki

- (1) 'Oku fakatonutonu 'a e Lao ki he Ngaahi Maka Mahu'inga 'aki hono fakapekia 'a e 'uhinga'i lea 'o e "kelekele" 'i he kupu 2.
- (2) 'I he fekau'aki mo e Lao Fakafuofua Uesia ki he 'Atakai -
- (a) kuo pau ko e Keli 'o e Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, 'i hono fakamatala 'i 'i he Lao ni, ke lau ia ko ha 'Ngaue Lahi' ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao EIA, pea 'oku tanaki ai heni ki he Tepile 'o e Lao ko ia;
- (b) kuo pau ko e Fakatotolo ki he Maka Mahu'inga 'i Kilisitahi, 'i hono fakamatala 'i 'i he Lao, 'a ia 'i ha 'uluaki sivi 'e he Minisita 'o e Kalauni kuo fakafatongia 'i 'e he Palemia ke ne fatongia'aki 'a e 'Atakai pea 'oku ngalingali ke fakatupu ha Maumau Lahi ki he 'Atakai ke lau ko e 'Ngaue Lahi' ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao EIA, pea 'oku tanaki ai heni ki he Tepile 'o e Lao ko ia.

FAKAMATALA FAKALAHII

¹ Lao 10 'o e 2014

² K 44/2014